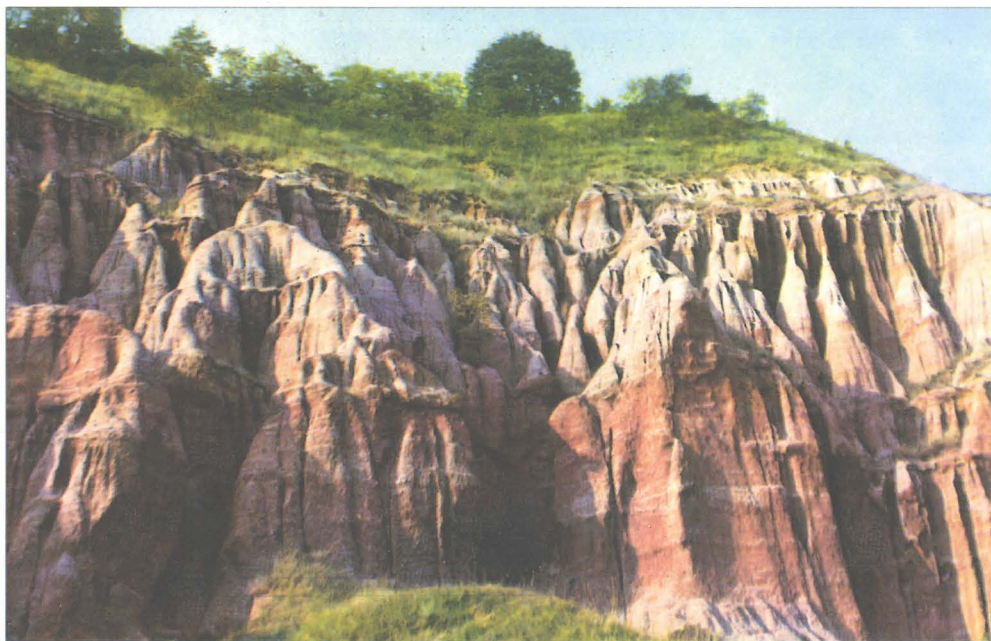

CELE TREI CRIȘURI

Revistă de cultură

Director: Antonio FAUR

Râpa roșie (în apropierea orașului Sebeș, județul Alba)

COLABORATORII ACESTUI NUMĂR:

**Adrian APAN, Florin ARDELEAN, Florin N. ARDELEAN, BEKE Csaba,
Cristian CABĂU, Florin CRĂCIUN, Valerica DRAICA, Mircea DULCĂ,
Mircea PORA, Vasile TODORICI**

CELE TREI CRIȘURI
Director-fondator: George BACALOGU
Director (seria a II-a): Dr. Viorel FAUR

Revista apare cu sprijinul Consiliului Municipal Oradea

REDACTAȚIA:

Viorel FAUR,
secretar general de redacție

Redactori – istorie:

Mihai D. DRECIN
Barbu ȘTEFĂNESCU
Ioan HORGA

Redactori – literatură:

Corneliu CRĂCIUN
Miron BLAGA

Redactori-actualitate:

Constantin MĂLINAȘ
Flaminia FAUR
Radu ROMÎNAȘU
Florin ARDELEAN

CELE TREI CRIȘURI
ISSN-1221-5716

Revistă de cultură
Redacția: Oradea, Aleea
Rogerius, nr. 1,
Bl. G6, Ap.78

Tipar: Metropolis SRL Oradea
Tel.: 0259 472 640,
0729 845 160

CUPRINSUL:

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE

- **Adrian APAN**, *Episcopul Vasile Erdely și parohia greco – catolică Olosig*.....1
- **Florin CRĂCIUN**, *Imagini franceze în revista „Familia” (seria I)*5
- **Florin N. ARDELEAN**, *Considerații în legătură cu statutele reuniunii de cântări din Chișlaca*....27
- **Vasile TODORICI**, *Contribuții la cunoașterea activității Societății studențești „Dacia Traiană” din Oradea (1918-1919)*.....35
- **Mircea DULCĂ**, *„Directoratele” în sistemul teritorial-administrativ românesc (1929-1931)*.53
- **Florin ARDELEAN**, *Presa culturală din Bihor: 1990-2000*.....60

LITERATURĂ

- **Mircea PORA**, *Către domnul primar*.....101

ETNOGRAFIE

- **Cristian CABĂU**, *Contribuții la cunoașterea sistemului de cultură „cu pârlăoagă” la nivelul munților Apuseni*.....105

FOLCLORISTICĂ

- **Valerica DRAICA**, *Prezența Divinității în colindele românești*.....112

RECENZII

- **Cedric Mims**, *Enciclopedia morții*, Editura Orizonturi, 2006 (de BEKE Csaba).....115

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE

Adrian APAN

EPISCOPUL VASILE ERDELY ȘI
PAROHIA GRECO – CATOLICĂ OLOSIG

După ce și-a încheiat studiile teologice la Oradea, Budapesta și Viena, în 20 noiembrie 1820, Erdely a fost hirotonit ca preot, fiind numit în funcție la parohia din Beiuș, unde a funcționat până la 1829. Din acest an a fost adus la parohia greco – catolică din Oradea – Olosig¹.

Episcop între anii 1843 – 1862, a fost considerat de către istoriografie o personalitate controversată a timpului său². Poate că, de multe ori, în demersurile lor, unii autori nu l-au remarcat pe Vasile Erdely în totalitatea manifestărilor lui sociale, ci l-au analizat separat, pe un anumit domeniu de activitate. Cert este

¹ Iacob Radu, *Istoria diecezei române – unite a Orăzii Mari, scrisă cu prilejul aniversării de 150 de ani de la înființarea aceleia 1777 – 1927*, Oradea, p. 109

² Octavian Bârlea, *Mitropolia bisericii române unite proclamată la 1855 la Blaj*, în *Perspective*, X, 1987, *passim*; Ioan Boroș, *Anul 1848 și sinoadele protopopești și cel diocesan din eparhia unită de Oradea Mare*, în *Cultura Creștină*, X, nr. 4,5,7,8,9 – 10, *passim*; Iudita Călușer, *Episcopia greco – catolică de Oradea. Contribuții monografice*, Oradea, 2000, 209 – 256; George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă* (II), II, Brașov, 1994, p. 616 – 625; Ioan Mircea, *Demersurile prelaților români greco – catolici pentru statutul mitropolitan*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj – Napoca*, Cluj, XXXV, 1996, p. 184 – 209; Simion Retegan, *Delegația națională de la Viena din 1850. Contribuția lui Alexandru Sterca Șuluțiu*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj – Napoca*, Cluj, XXXVII, 1998, p. 101 – 207; Blaga Mihoc, *Justiție și moralitate*, Oradea, 2000, p. 88 – 136; Dumitru Suci, *Alexandru Sterca Șuluțiu și mișcarea națională românească*, I, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D.Xenopol*, Iași, XXV, 1988, 2, p. 81 și urm.; Adrian Apan, *Din corespondența episcopilor Vasile Erdely și Iosif Pop Szilagy cu Alexandru Sterca Șuluțiu*, în *Studia Universitatis Babeș – Bolyai, Theologia Graeco – Catholica Varadiensis*, XLIX, 1, 2004, p. 215 – 232; Blaga Mihoc, *Episcopul Vasile Erdely și convertirile religioase*, în *In honorem Viorel Faur*, Oradea, 2006, p. 222 – 243; Ioan Ardelean, *Istoria diecezei Române Greco – Catolice a Orădiei Mari, Partea a doua*, Blaj, 1888, *passim*; Viorel Faur, *Opinii ale contemporanilor cu privire la comportamentul politic al Episcopului Vasile Erdely*, în *Cele trei Crișuri*, Oradea, p. 27 – 32; Idem, *Cine a contribuit la elaborarea, în septembrie 1849, a memoriului prezentat de episcopul orădean Vasile Erdely Curții de la Viena?*, în *Cele trei Crișuri*, 2001, p. 1 – 8; Idem, „Gazeta de Transilvania” despre raporturile episcopului greco – catolic Vasile Erdely, în anii 1848 – 1849, cu preoții Ioan Munteanu (din Sarcău) și Ioan Christian (din Leta Mare), în *Analele Universității din Oradea, Seria Istorie – Arheologie*, 2001, p. 161 – 169; Idem, *Considerații cu privire la cuvântarea episcopului Vasile Erdely, rostită – la 30 decembrie 1849 – în catedrala greco – catolică din Oradea*, în *Adevărul – omeneste posibil*, Oradea, 2001, p. 519 – 525; Idem, *Românii din Crișana în anii revoluționari 1848 – 1849. Studii și documente*, II, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2006, p. 33, 61, 63 – 64, 76 – 78, 90 – 91, 123 – 125, 138, 146, 147, 155 – 157, 173 – 178, 208 – 211

faptul că, el a fost o personalitate complexă, deosebit de activ și abil, și s-a impus pe mai multe planuri ale vieții sociale: teologic, politic, național, cultural. Prin urmare, el trebuie analizat ținând cont de toate acestea pentru a putea să reconstituim, măcar parțial, imaginea sa istorică. Iar faptul că a împărtășit ideile revoluției maghiare nu constituie deloc o problemă numai a lui, pentru că mai mulți politicieni români au crezut și ei în aceleași idealuri, care, la început, păreau absolut remarcabile. Mai trebuie amintit și faptul că Vasile Erdely a avut viziunea europeană a revoluției pașoptiste și mai puțin pe cea națională, locală. Oricum, este cunoscut faptul că, revoluția fiind înfrântă, simpatizanții ei au fost pedepsiți de către Împărăție, așa cum s-a întâmplat cu episcopul romano catolic Bémer sau cu Ioan Lemeni.

După procesul care a urmat revoluției, episcopul Erdely reușind să scape, și-a continuat activitatea în cadrul eparhiei de Oradea, schimbându-și, așa cum s-a observat, atitudinea politică din cauza presiunilor la care a fost supus. În acest sens, Erdely a depus eforturi pentru reconstrucția bisericii greco – catolice din Olosig (azi Biserica ortodoxă Sf. Mare Mucenic Gheorghe).

Începutul secolului al XIX – lea s-a remarcat prin diversele inundații și incendii, care au produs pagube însemnate orașului³. Bineînțeles că, de această situație a fost afectată și Episcopia greco – catolică de Oradea, care se afla încă sub conducerea lui Erdely. De aceea, el a elaborat un raport, adresat comitelui cercual cezaro – regesc din Oradea, Cseh Eduard, datat 31 decembrie 1850, în chestiunea (re)construirii bisericii greco – catolice Olosig⁴. Dar situația nu a fost chiar atât de simplă pentru că, așa cum putem observa în document, era necesară o foarte complexă fundamentare pentru a se aproba reconstrucția bisericii. Astfel, încă de la început, Erdely a menționat despre regulamentele cezaro – regești din 12 septembrie 1782, 24 octombrie 1783 și 24 septembrie 1785, care nu permiteau ridicarea unei biserici decât dacă erau îndeplinite anumite condiții. De aceea, el a recurs la explicații pentru a deveni cât mai credibil. Astfel, aflăm că numărul credincioșilor, pe la 1850, era de 1250 de suflete, ei fiind împărțiți între alte opt filii, fapt care le-ar fi putut aduce prejudicii spirituale, deoarece nu mai exista în apropiere altă biserică greco – catolică decât cea ruteană unde se oficia serviciul religios, însă, în altă limbă, spunea episcopul, fapt care ar fi putut aduce atingere și credinței naționale. Inițial, parohia s-a constituit la anul 1796, așa cum este menționată în Șematismul bisericii greco- catolice din 1909⁵, și a fost reconstruită în 1858.

³ *Istoria orașului Oradea*, (coord. Liviu Borcea, Gheorghe Gorun)(în cont. Istoria...), Oradea, Cogito, 1995, p. 255 - 256

⁴ Arhivele Naționale, Direcția județeană Bihor (în continuare: AN-DJBh), fond *Episcopia romano – catolică de Oradea, Acte ecleziastice, Religionaria* (în cont. E.R.C.O.A.E.R.), dos. 9, f. 207 - 212

⁵ *Schematismus venerabilis cleri Magno – Varadinensis graeci – ritus catholicorum ad Annum Jesu Christi 1909*, Nagyvárad, 1909, p. 61

Alte argumente aduse de episcop în scopul susținerii raportului său au fost și cele referitoare la eventuala posibilitate a fuziunii dintre parohia greco – catolică Oradea – Orașul Nou cu cea din Olosig. Nici această variantă nu putea fi adoptată pentru că distanța de la casele oamenilor și până la biserică era prea mare mai ales pentru cei care domiciliau în partea de răsărit a Olosigului, pe dealurile cu vii, dar și pentru cei de pe Calvaria (dealul spre Ciuperca), drumul ar dura o oră până la biserică pentru cei sănătoși, ne mai vorbind de cei bolnavi, care nu ar putea veni și de cei care aveau nevoie de asistență spirituală. La acestea se adaugă și faptul că cele două parohii (Oradea Olosig și Oradea Orașul Nou) erau despărțite de Crișul Repede, care pe atunci nu era prevăzut cu diguri de protecție, iar apa se revărsa de multe ori peste locuințele oamenilor. De exemplu, prin 1849 podul de peste Criș a fost distrus de ape, iar în 13 august 1851 inundația a provocat distrugerea a 555 de case⁶. În aceste condiții nu se putea realiza trecerea corespunzătoare de pe un mal pe celălalt.

În virtutea tuturor argumentelor sale, Vasile Erdely a întâmpinat opoziția lui Göndörs István, director al Caseriei episcopale romano – catolice, care dorea mai degrabă o fuziune între parohiile Oradea Orașul Nou și Oradea – Olosig pe motiv că el nu vedea prea mulți credincioși la biserică și, deci, cererea episcopului ar fi fost nefondată. Însă el nu a lăsat lucrurile așa, ci a i-a răspuns directorului că, dacă toată lumea s-ar lua după logica acestuia, atunci toate bisericile din oraș ar trebui demolate sau închise pentru că, cu o anumită ocazie, nu erau prezenți destui credincioși acolo⁷. Ulterior, tot Göndörs István a afirmat că înainte de construirea bisericii vechi nu erau astfel de probleme pentru că atunci toți credincioșii mergeau la biserică romano – catolică de dincolo de Criș. Bineînțeles că atitudinea acestuia a determinat reacția dură a episcopului Erdely care a i-a dat un răspuns pe măsură și anume că, pe baza acestui principiu toți credincioșii romano – catolici puteau merge ușor la biserică și la Pesta, că, oricum, erau destule acolo.

În aceste condiții, spunea episcopul, „ridicarea unei biserici greco – catolice române în Olosig era strict necesară pentru ca întreg poporul, bătrânii, tinerii, bogații și săracii să umble acolo și toți cei care au nevoie de sprijin spiritual”, dar mai ales datorită faptului că vechea construcție fusese realizată din materiale slabe și de proastă calitate, ceea ce impunea ridicare unei noi clădiri. După afirmațiile lui Erdely, chiar episcopul Lajcsák Ferenc⁸, încă din 1837, prevedea construcția unei noi biserici greco – catolice în Olosig⁹. De fapt, biserică veche a fost demolată în anul 1847, în timpul episcopului Ladislau Bémer¹⁰, care i-a și promis personal lui Erdely ridicare alteia în locul celei vechi, ducând toate materialele rămase la reședința proprie pe motiv că vor fi refolosite în scopul

⁶ *Istoria...*, p. 256

⁷ AN-DJBh., fond *E.R.C.O.A.E.R.*, dos. 9, p. 210

⁸ Episcop romano – catolic în perioada 1827 – 1842, sub numele de Franciscus V

⁹ Informația poate fi adevărată, însă, noi nu am putut verifica veridicitatea acesteia pentru că alte documente nu vorbesc despre intenția episcopului menționat.

¹⁰ Episcop romano – catolic între anii 1843 – 1850, sub numele de Ladislaus V

ridicării noului edificiu ecleziastic. Dar, anul revoluționar 1848 nu i-a mai permis lui Bémer să se ocupe de construcția de biserici, dat fiind faptul că acesta s-a implicat în evenimentele revoluției, iar după încheierea acesteia a trebuit să – și pregătească foarte bine apărarea în fața Curții de la Viena, care nu era prea dispusă să ierte aceste inițiative. Trebuie să precizăm și faptul că Erdely s-a descurcat mult mai bine decât Bémer în fața comisiilor de anchetă și a reușit să iasă curat din toată această ebuliție creată de revoluție.

Din documente reiese în mod clar că Erdely era absolut hotărât să lupte până la capăt pentru ridicarea acestei biserici, dând răspunsuri dure la adresa oponentilor săi. Mai mult, el a și pregătit documentația pentru aprobarea către Direcția teritorială în construcții (Kerületi Építészeti Igazgatóság), chiar dacă nu avea încă aprobarea episcopului romano – catolic, care urma să plătească toată lucrarea. Clădirea fiind dezmembrată încă din 1847, credincioșii au fost obligați să frecventeze filiile parohiei sau parohia Oradea Orașul Nou, care se afla peste Crișul Repede. Oricum, situația nu s-a rezolvat foarte repede, pentru că răspunsul la raportul episcopal era nefavorabil, neconsiderându-se oportună construcția unei biserici greco – catolice în Olosig¹¹.

Situația s-a rezolvat însă în timpul episcopului latin Szaniszló Ferenc de Torda¹², adică în anul 1858, când a fost ridicată din temelii, în stil neo-romanice, iar pe interior baroc, biserica greco – catolică Olosig, care este astăzi biserică ortodoxă. Astfel, Erdely și-a îndeplinit oarecum acest deziderat de a vedea reconstruită biserica greco – catolică din Olosig.

¹¹ AN-DJBh., fond *E.R.C.O.A.E.R.*, dos. 9, p. 213

¹² Episcop între 1850 – 1868, care și –a luat numele de Franciscus VI

IMAGINI FRANCEZE ÎN REVISTA „FAMILIA” (seria I)

Considerații generale asupra revistei „Familia”

Atunci când a apărut revista *Familia*, peisajul cultural românesc mai înregistrase câteva încercări de a publica și menține pe o perioadă mai îndelungată tipul de revistă pe care și l-a propus redactorul acesteia, Iosif Vulcan. La Brașov, G. Barițiu a scos două publicații: *Foaia pentru minte, inimă și literatură* și *Gazeta Transilvaniei*, care la acea dată dobândiseră deja o anumită faimă și prestigiu greu de egalat, mai ales că beneficiau de un număr de cititori, destul de numeros, format și constant. Vulcan și revista lui, așadar, nu inițiau o nouă tendință în presa periodică românească din Transilvania, înclinată spre beletristică și un material cultural deosebit de diversificat, țintind spre un public ignorant. Spiritul public comun, căruia îi era adresată noua publicație, avea deja o minimă experiență.

În plus, la Budapesta, locul unde va apare primul număr, existaseră deja două publicații, la care a colaborat și Vulcan: *Concordia* (1861-1870), sub conducerea lui Sigismund Pop, și *Aurora română* (1863-1865), redactor fiind Ion Miculescu. Ion Breazu le califică foarte plastic drept „dibuieli după o formă definitivă, ca modelările unui artist după icoana care-l obsedează”.¹ S-ar putea ca aceasta din urmă să-și fi încetat apariția tocmai datorită noului proiect editorial al lui Vulcan, mai ales că întreg colectivul redacțional care se ocupa de editarea celei din urmă a fost cel care și-a asumat și publicarea noii reviste.

În 1865, la Budapesta, a apărut *Familia*, revistă ce avea să devină cea mai prestigioasă publicație literară a timpului, odată ce gazeta lui Barițiu a sucombat. În acest sens se pronunță și Alexandru Crișan, care consideră că „în bibliografia periodicelor românești, între publicațiile genului – „foaie enciclopedică și beletristică cu ilustrațiuni” – vreo altă realizare mai reușită care măcar s-o întrecă sau s-o egaleze nu se cunoaște”.²

Timp de 15 ani, revista a apărut în capitala ungară, din 27 aprilie 1880 până în 31 decembrie 1906, mutându-se la Oradea, fapt datorat stabilirii redactorului, proprietarului și editorului ei, Iosif Vulcan, în acest oraș. Odată cu obținerea aprobării de tipărire, pe 6 mai, la Budapesta, a apărut numărul „de

¹ Ion Breazu, *Studii de literatură română și comparată*, vol. I, Editura Dacia, Cluj, 1970, p. 469.

² Alexandru Crișan, *Familia (1865-1906). Contribuții monografice*, Editura Facla, Timișoara, 1973, p. 17 apud Perpessicius, *Iosif Vulcan, în Alte mențiuni de istorie literară și folclor*, II, Buc., 1969.

probă”, iar pe 1 iunie 1865 își face debutul real. Nu are un articol-program, ca de altfel mai toate periodicele culturale care au precedat-o, fie din motive de diplomație publicistică – urmând revistelor surori, *Concordia* și *Aurora*, pe care le va pune într-un con de umbră –, fie dintr-o rețineră managerială și competițională, având în vedere în primul rând o reușită editorială reală, care să fie, abia apoi, proclamată. A existat, în schimb, așa cum reiese dintr-o scrisoare adresată lui Barițiu, din 10 aprilie 1865, un rezumat programatic: „o foaie enciclopedică și beletristică cu ilustrațiuni”.³

Înainte de a fi apărut primul număr, Vulcan îi scria lui G. Barițiu despre imaginea pe care o va avea noua lui revistă: „Această foaie va aduce portretele bărbaților mai vestiți cu biografiile lor, poezii, nuvele originale și traduceri din poezii și literaturii cei mai renumiți ai Europei, mai departe dizertații scrise în stil ușor despre istorie, limbă etc. etc. Și până acum un număr frumos de bărbați eminenți m-au onorat cu promisiunile lor de a conlucra la noua mea întreprindere, dar mă voi bizui a câștiga și pe alții de colaboratori. Voiesc să dau în mâna publicului o foaie cu care dânsul să se poată fâli. Și asta nu e nemodestie din partea mea, căci tot meritul va fi al stimaților mei colaboratori; eu voi fi mâna neînsemnată care întinde publicului cununa cea frumoasă ... în fine te rog ca descoperirea asta despre întreprinderea amintită să rămână secret”.⁴

De la început, revista a adunat în jurul ei un cerc larg de colaboratori din tot spațiul unde trăiau români: Transilvania, România, Ungaria, Austria. Materialul publicat în revistă este din cel mai divers: știri din actualitatea politică externă și internă, momente din viața literar-artistică, monitorizarea presei românești (Este aclamată orice nouă apariție publicistică și este regretată orice dispariție. În acest sens, Iosif Vulcan a fost un neobosit apelant la cititori îndemnându-i să susțină revistele și condamnând, adesea, marea indiferență pe care aceștia o manifestau față de unele publicații.), biografii, beletristică, traduceri din literatura universală, istorie, istoriografie și probleme de limbă, știință, literatură populară, artă plastică, știri și informații despre muzică și muzicieni, teatru, chestiuni legate de emanciparea femeii, aspecte caracteristice a diferitelor popoare⁵, medicină etc.⁶

Sugestive și variate titluri au fost date rubricilor celor mai citite: „salon”, „bomboane”, „conversare cu cetitoarele”, „noutăți”, „necroloage”, „literatură și arte”, „noutăți literare”, „teatru și muzică”, „oglinza lumii”, „descoperiri și

³ *Ibidem.*, p. 31-32.

⁴ *Ibidem.*, p. 32.

⁵ Vezi Angela Popovici, *Revista „Familia”: Schiță monografică*, în *Centenar „Familia”. 1865-1965*, Oradea, 1967, p. 53-68. Alexandru Crișan, *op. cit.*, p. 37 și urm.; Adriana Iliescu, *Prezențe transilvănene la sfârșitul secolului al XIX-lea. Revista Familia în anii 1890-1900. Problema renașterii literare din Ardeal și dialogul Familia – Convorbiri literare*, în *Viața românească*, 1968, nr. 11.

⁶ Vezi Cr. Mircioiu, T. Ghițan, I. Naghiu, *Din activitatea de informare și răspândire a cunoștințelor medicale a Familiei*, în *Centenar „Familia”. 1865-1965*, Oradea, 19667, p. 157-168.

invențiuni”, „ notițe economice”, „ biserica și școala”, „ felurite”, „ din străinătate”, și altele.⁷

Fapt obișnuit în materie de istorie a presei literare este acela de a acorda revistei lui Vulcan un merit deosebit pentru că a deschis paginile sale primelor încercări publicistice ale lui Eminescu, iar persoanei lui Vulcan, faptul de a fi nașul de nume al celui care avea să marcheze atât de profund cultura română: din Eminovici, el i-a schimbat numele în Eminescu. Sunt neuitate cuvintele așezate în subsolul paginii cu numărul 68 (revista era deja în al doilea său an de apariție, în numărul 6 din 25 februarie/9 martie 1866): „Cu bucurie deschidem coloanele foaiei noastre acestui june numai de 16 ani, care cu primele sale încercări poetice trimise nouă ne-a surprins plăcut”.⁸ Nu am putea califica gestul și mențiunea tipărită împreună cu poezia „De-aș avea...” drept o intuiție proprie unui descoperitor de talente, din moment ce publicarea tinerilor poeți nu constituia un fapt izolat, plus că, nu mai departe decât în numărul 17 din 15/27 iunie al aceluiași an, la debutul publicistic a lui Miron Pompiliu, cu poezia „Ecouri de suspine”, la subsolul paginii 213 se putea citi aceeași încurajare și considerație convențională: „Atragem atențiunea on. Public asupra acestui talent frumos, carele acum pășește întâia oară în publicitate”.⁹

Chiar dacă printre colaboratorii reviste au existat nume pe care le ignorăm pe de-a-ntregul, nume fără rezonanță, ei au fost elementele vii ale vieții culturale din acea vreme, prezențe constante care au susținut, mai târziu noile proiecte culturale demarate sub egida *Familiei*. Vulcan a căutat colaborarea tuturor scriitorilor români, publicând numeroase articole și reportaje despre activitatea instituțiilor și a oamenilor de cultură din Țară.

Revista *Familia* nu a edificat în jurul ei și nu a generat un spirit critic, așa cum se întâmpla cu revista *Convorbiri literare* de dincolo de Carpați, în schimb ea a influențat viața transilvăneană prin punerea în mișcare a energiilor creatoare și combatante, atât din punct de vedere cultural, cât și politic.¹⁰ Schimbări radicale, de structură și conținut ale revistei, nu au survenit de-a lungul întregii perioade de apariție, orientarea eclectică a criticii, precum și criteriile de selecționare a materialelor literare, și nu numai, au persistat aceleași de la debut. Alexandru Crșan arăta în acest sens: „Este greu de apreciat profilul exact al curentelor, școlilor sau direcțiilor literare adăpostite în *Familia* prin traduceri sau lucrări originale, de beletristică sau de știință a literaturii. Revista ... n-a urmărit adoptarea unei anumite ideologii literare. Cele mai substanțiale contribuții se rezumă la enunțări generale: critica să aibă principialitate, să se aplice după reguli și legi, să aibă ținută științifică, să se refere la „actualitatea socială reflectată, cât și

⁷ Al. Crișan, *op. cit.*, p. 44.

⁸ *Ibidem.*, p. 108.

⁹ Apud Mircea Popa, Valentin Tașcu, *Istoria presei literare românești din Transilvania*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, p. 103.

¹⁰ Vasile Netea, *Contribuția revistei „Familia” la dezvoltarea culturii românești*, în *Centenar „Familia”. 1865-1965*, Oradea, 1967, p.41-50.

la modul cum o reflectă”, menținându-se încă în stadiul criticii ermeneutice, cu caracter de *luminare și scop de a învăța*”.¹¹

În consecință, această nedefinire a laturii teoretice a făcut ca partea de creație să nască o inconstanță valorică din punctul de vedere al conținutului publicat, lucru cu atât mai vădit în ultimii ani de apariție, când se resimte o decădere a producției tipărite.

O trăsătură aparte a revistei a constituit-o ponderea însemnată pe care au avut-o colaboratoarele, contribuția femeilor evidențiindu-se, mai ales, în partea poetică.

Iosif Vulcan a fost dintre cei mai activi susținători pentru crearea unui teatru românesc transilvănean, aducând o contribuție importantă la înființarea „Societății pentru fond de teatru român”. În acest sens, el va pune publicația pe care o conducea la dispoziția tuturor celor care, într-un fel sau altul, căutau să îmbogățească sfera dramaturgiei, iar după constituirea societății, *Familia* va fi un organ potrivit pentru promovarea principiilor acesteia.

Ce anume a reprezentat revista *Familia* pentru întreaga jumătate a secolului trecut, ar putea fi exprimat printr-un „un puternic imbold, un exemplu în primul rând de continuitate și rezistență”.¹² De aici și influența pe care a exercitat-o asupra presei culturale românești contemporane, majoritatea publicațiilor încercând să copieze structura și caracterul revistei.

Personalități franceze în paginile revistei „Familia”

Dacă ar fi să aruncăm o privire fugară prin paginile revistei „Familia”, pe o perioadă de 50 de ani, am observa încă de la primele pagini întoarse, că ceea ce cuprinde este de fapt viața unui continent întreg, care se întinde de la Atlantic și până la Urali, din nordul îndepărtat al acestui teritoriu până spre sudul însoțit al coastelor mediteraneene, și nu se oprește numai la acest continent, fiindcă, din când în când, destul de frecvent, momente din viața Americii, Africii sau Asiei sunt prezente tot aici.

Informațiile care privesc viața românească sunt desigur cele care abundă și pe care se susține de altfel revista. Dar nu putem trece cu vederea că între paginile ei găsim informații inedite și curioase care provin din alte spații geografice decât cel autohton și la care am avea mari dificultăți în a pătrunde pe o altă cale, decât folosind șansa pe care ne-o oferă revista ca atare. Personaje, locuri, cutume, evenimente, istorii, adevărate sau mai puțin, anecdote, vorbe cu spirit, sentințe de înțelepciune transmise prin tradiție, cu toate străine de cele cu care erau obișnuiți cititorii vremii, dar nu neasemănătoare, dar care au micșorat distanțele geografice. Italia, Franța, Rusia, Anglia, Spania, Suedia, Belgia, Norvegia, Ungaria, Austria sau Germania nu mai păreau a fi atât de departe.

¹¹ Al. Crișan, *op. cit.*, p. 146.

¹² Mircea Popa, Valentin Tașcu, *op. cit.*, p. 109.

Ce formă iau pasajele care trimit la spațiul francez? În marea lor parte acestea sunt prezentate ca scurte biografii ale respectivelor personalități, punctând momentele majore ale vieții și realizările care le-au adus renumele de care se bucură, precum și o imagine de ansamblu asupra receptării lor în mediul unde activitatea desfășurată a avut ecou. Rezumând aceste informații, livrate cititorului sub forma unor știri care nu însumau mai mult de trei, patru fraze, până la dimensiunea a 2 – 3 coloane de revistă, avem astfel, la îndemână o perspectivă asupra amplitudinii domeniilor de activitate a personajelor marcante ale lumii franceze, asupra consistenței atât de diversificate pe care aceasta o dovedea, asupra multitudinii de modele culturale, politice și sociale ale vremii.

De fapt, cine sunt ei, cei despre care relatează articolele din paginile revistei? Sunt oameni cu preocupări diverse, literare, muzicale, plastice, științifice, oameni care influențează decisiv politica Franței la momentul respectiv al epocii, oameni care au punctat istoria și care prin acest lucru aparțin prezentului. Aspectele vieții familiilor regale ale Europei sunt prezentate masiv. Căsătoriile de răsădit din Europa își găsesc spațiu și în paginile revistei „Familia”, părțile implicate fiind prezentate succint. Necrologurile sunt și ele prezente, fiind adesea prilejul binevenit pentru a realiza o parcurgere a momentelor importante din biografia personalităților cărora li s-au consacrat aceste texte evocatoare.

Aspecte ale schimbărilor majore petrecute în Franța

Deși funcționarea guvernului din timpul celui de al Doilea Imperiu era aproape la fel ca și cea din perioada celui dintâi, principiile fondatoare erau diferite. Funcția Imperiului, așa cum îi plăcea să menționeze mereu Napoleon al III-lea, în politica internă, era să conducă poporul spre justiție, iar în politica externă, spre pacea perpetuă. Menținându-și puterea prin sufragiu universal și, în mod frecvent, apropiindu-și, din închisoare sau exil, membrii în vechile guverne oligarhice, a pornit în rezolvarea problemelor sociale, multă vreme neglijate, cu o politică bazată pe „ideea napoleoniană”, adică, împăratul, alesul poporului, ca reprezentant al democrației, având puterea deplină; cât despre sine, avea părerea de a întruhipa păzitorul avantajelor sociale care au fost câștigate în timpul perioadei revoluționare. Constituția antiparlamentară instituită de Napoleon al III-lea în 14 ianuarie 1852 a fost în mare o replică după cea din anul VIII. Întreaga putere executivă a fost încredințată șefului statului, care era responsabil doar în fața poporului, atunci fără nici o putere de a-și exercita vreun drept. El era cel care avea puterea de a numi membrii în consiliul de stat, a cărui rol era de a pregăti legile, și în senat, o instituție care constituia Imperiul. O inovație a fost făcută, adică, Corpul legislativ era ales prin sufragiu universal, dar nu avea drept de inițiativă, toate legile fiind propuse de către puterea executivă.

În 2 decembrie 1852, Franța, încă sub efectul „virusului napoleonic”, și cu frică de anarhie, a conferit, aproape în unanimitate, printr-un plebiscit, puterea supremă, cu titlul de împărat, lui Napoleon al III-lea. Acesta a dovedit curând că

justiția socială nu înseamnă libertate. A acționat de o așa manieră încât principiile de la 1848 pe care le-a păstrat au devenit de neregăsit. A paralizat toate acele forțe naționale active care au creat spiritul public, cum erau parlamentul, sufragiul universal, presa, educația și asociațiile. Corpului legislativ îi era interzis să-și aleagă propriul președinte sau să se decidă asupra propriului regulament de funcționare și calendar, să propună legi sau amendamente, sau să voteze cu privire la buget, să țină deliberările publice. La fel, sufragiul universal era supravegheat și controlat prin mijloacele oficiale, prin interzicerea liberei adresări în fața electoratului. Presa era supusă unui sistem de precauții, i. e. precauții financiare, o sumă depozitată care garanta buna comportare, și avertismente, cereri de către autorități de încetarea apariției anumitor articole, care putea duce chiar la interzicerea apariției publicației respective; în vreme ce cărțile erau supuse cenzurii. În întâmpinarea oricărei acțiuni de reacție a opoziției prin inițiative individuale, o supraveghere a suspectilor a fost instituită. Atacul lui Felice Orsini asupra împăratului în 1858, deși motivul era pur italian, a servit drept pretext pentru creșterea măsurilor de siguranță a acestui regim prin legea securității generale care autoriza întemnițarea, exilul sau deportarea oricărui suspect, netrecând prin proces la tribunal. În același sens, învățământul public a ajuns să fie supravegheat cu strictețe, predarea filosofiei a fost suspendată în licee, iar puterile administrative au fost mărite. Timp de șapte ani Franța nu a avut viață politică. Imperiul a avut parte de câteva plebiscite. Până în 1857 opoziția nici nu a existat; de atunci până în 1860 a fost redusă la cinci membri: Darimon, Emile Olivier, Hénon, Jules Favre și Ernest Picard.

Perioada de grație a lui Napoleon al III-lea a fost imediat după războiul Crimeii, când Rusia a fost îndepărtată din bazinul Mării Negre, și fiindcă s-a născut Eugène Bonaparte, care asigura continuitatea dinastiei. Apoi a condus Franța într-un război împotriva Austriei, aflându-se de partea Italiei. Franța a fost victorioasă, și a dobândit provinciile italiene Nisa și Savoia, dar unificarea Italiei a aprins spiritele în rândurile catolicilor francezi, care au fost cei dintâi în susținerea Imperiului. O opoziție catolică a luat atunci naștere, a cărei voce s-a făcut auzită în foaia lui Ludovic Veillot, *Universul*. Pe de altă parte, tratatul comercial cu Regatul Unit, semnat în ianuarie 1860 de Richard Cobden și Michel Chevalier, și care ratifica liberul schimb a pus industria franceză în fața șocului competiției străine. Astfel, atât catolicii cât și protecționistii au descoperit că absolutismul moral poate fi un lucru nemaipomenit când servește propriilor interese și ambiții, dar poate fi un lucru neplăcut când este exersat împotriva lor. Dar Napoleon, în încercarea de a redresa prestigiul Imperiului în fața noii ostilități a opiniei publice, s-a îndreptat spre susținătorii stângii pentru a compensa suportul pe care îl pierduse de la dreaptă.

După întoarcerea din Italia amnistia generală din 16 august 1859 a marcat trecerea Imperiului de la o politică absolutistă spre una liberală, iar mai târziu spre un Imperiu liberal, care a durat timp de zece ani. Napoleon a început prin îndepărtarea celor prea multe tăceri din interiorul Imperiului. În noiembrie pe 24,

1860, printr-o lovitură de stat, idee care s-a maturizat în timpul meditațiilor sale solitare, asemenea unui conspirator căruia îi place să țină ascunse cele mai tainice gânduri ale sale chiar și față de proprii săi miniștri, el a acordat Camerelor dreptul de vota, anual, o adresă ca răspuns la mesajul tronului, iar presei dreptul de a consemna dezbaterea parlamentară. El conta prin această ultimă concesie să mai liniștească vocile tot mai numeroase ale opoziției catolice, care devenea din ce în ce mai alarmată datorită politicii de *laissez-faire* pe care a practicat-o împăratul în Italia. Majoritatea guvernului dădea semne de independență deja. Dreptul de a vota bugetul pe secțiuni, dat de împărat în 1861, a fost o nouă armă oferită adversarilor săi. Totul conspira în favoarea lor: anxietatea celor care atrăgeau atenția asupra deficitului de buget, criza comercială, agravată de războiul civil american; și mai presus de toate, spiritul neastâmpărat al împăratului, care i-a plictisit de-a dreptul pe opoziții săi, în 1860, insistând asupra unei alianțe cu Regatul Unit care ar fi urmat să deschidă porturile chineze schimburilor comerciale, în 1863, cu eșecul total de a fonda o republică și de a fonda un imperiu latin în Mexico, pentru arhiducele Maximilian al Austriei, iar din 1861 până în 1863, cu experimentele de a coloniza Cochinchina și Annam.

Discontinuități similare s-au ivit și în politica europeană. Proclamarea regatului unit al Italiei pe 18 februarie 1861, după rapida anexare a Toscanei și a regatului napolitan au dovedit pericolul acțiunilor săvârșite doar pe jumătate. Dar când o concesie, oricât de neînsemnată, a fost făcută libertății unei singure națiuni, cu greu mai putea ea fi refuzată celorlalte. În 1863 aceste noi drepturi se cereau a fi apărate și recunoscute: în Polonia, la Schleswig și Holstein, în Italia, acum unificată într-adevăr, dar fără frontiere sau capitală, precum și în principatele danubiene. Pentru a ieși din impasul polonez, împăratul a recurs din nou la expedientul favorit – mereu nefructuos fiindcă era întotdeauna inoportun – un congres. Din nou acesta nu a dat nici un rezultat: Anglia refuza să admită posibilitatea unui congres, în vreme ce Austria, Prusia și Rusia și-au condiționat participarea în asemenea măsură încât acesta devenea inutil, adică neaducerea pe masa discuțiilor a chestiunilor vitale cu privire la Polonia și Veneția. Astfel Napoleon a înșelat încă o dată speranțele Italiei, a lăsat Polonia să fie fărâmițată, și a permis Prusiei să triumfe asupra Danemarcei în chestiunea Schleswig-Holstein. Aceste inconstanțe a dus la o alcătuire a opoziției din partidele, catolic, liberal și republican.

Alegerile din mai-iunie 1863 a adus opoziției 40 de locuri și un lider, Adolphe Thiers, care imediat a dat curs unei cereri - „libertățile necesare”. Cu greu ar fi putut trece peste și să nu ia în considerare împăratul această manifestare a opiniei publice franceze, iar pus în fața eșecurilor politicii sale în plan internațional, nefiind în postura de a le opri. Sacrificiul lui Persigny, ministrul de interne, care a fost responsabil cu alegerile, înlocuirea miniștrilor fără portofoliu cu un fel de președinție a consiliului, post ocupat de Eugène Rouher, „Vice-împăratul”, și numirea lui Jean Duruy, un anticlerical, ca ministru al instrucției publice, ca răspuns la acele atacuri ale Bisericii care au culminat în 1864, toate aceste măsuri indicau

apropierea dintre împărat și stânga. Dar deși opoziția reprezentată de Thiers era mai degrabă constituțională decât dinastică, mai exista o ireconciliabilă opoziție, cea constituită din republicanii care s-au exilat voluntar, dintre care cel a cărui personalitate se evidenția era Victor Hugo. Astfel că cei care au constituit înainte clasele guvernatoare se dovedeau a fi, din nou, cei cu ambiție de a governa.

A existat o oarecare temere față de faptul că această înclinație în rândurile burgheziei s-ar transmite și la mulțime. La fel cum Antaeus și-a recăpătat puterea la atingerea cu pământul, tot la fel și Napoleon a crezut că își va redobândi din prestigiul diminuat dacă se va întoarce spre clasele muncitoare. Sigur de sprijin, împăratul, prin Rouher, un susținător al regimului absolutist, a refuzat în bloc cererile liberalilor. A fost avantajat de oprirea crizei industriale cum războiul civil în America a luat sfârșit, de aparenta încheiere a chestiunii romane printr-o convenția de pe data de 15 septembrie, prin care se garanta statelor papale protejarea față de Italia, și în sfârșit de tratatul din 30 octombrie 1864, care temporar a pus capăt crizei în chestiunea Schleswig-Holstein. Lucrurile au mers prost totuși în momentul în care Prusia a învins Austria în războiul austro-prusac din 1866 și a devenit puterea dominantă în Germania.

Încrederea în excelența regimului imperial a dispărut. Thiers și Jules Favre, în calitate de reprezentanți ai opoziției, au denunțat gafele din 1866. Emile Olivier a împărțit majoritatea oficială prin amendamentul din 45, și a dat de înțeles că o eventuală reconciliere cu Imperiul nu este posibilă până împăratul nu acordă libertate deplină. Chemarea trupelor franceze din Roma, respectând astfel convenția din 1864, a dus la alte atacuri din partea partidului Ultramontanist, care era alarmat pentru papalitate. Napoleon al III-lea a simțit necesar să dezvolte „marele act din 1860” printr-un decret pe 19 ianuarie, 1867. Trecând peste Rouher, printr-o înțelegere secretă cu Olivier, dreptul de interpelare a fost redat Camerelor. Reforme în presă și dreptul la asociere și întâlniri au fost, de asemenea, promise. În van a încercat Rouher să răspundă opoziției prin organizarea unui partid al apărării Imperiului, Uniunea dinastică.

Dspre Rouher revista *Familia* oferă cititorilor săi informații utile, îndeajuns pentru a creiona un portret sumar al acestuia. Rouher, președintele senatului francez, în vârstă de 56 de ani, se trăgea dintr-o familie veche din Auvergne, strămoșii lui ocupând cu toții funcții importante în administrație. După terminarea gimnaziului în Rion, locul natal, a plecat la Paris pentru a urma cursurile facultății de drept. În 1840 a dat examenul avocațial. În 1846 a candidat pentru post de deputat din partea guvernului. Nu a fost ales. A încercat din nou, liberalii susținându-i de această dată candidatura, fiind ales cu 42.000 de voturi. A fost surprins când Barrot, ministru președinte, l-a înștiințat că ar dori să primească un anume fotoliu în minister. Faima i-a fost adusă ocupând scaunul de ministru al justiției.¹³

¹³ Rouher, președintele senatului francez, (cu portret pe pagina 353), în *Familia*, 1869, nr. 30, p. 353 – 359.

Rapida succesiune a schimbărilor pe scena europeană l-au împiedicat să ducă la îndeplinire acest fapt. Împăratul era abandonat de oameni și dezamăgit de evenimente. A sperat ca, prin acordarea libertății presei și dreptul de a organiza întâlniri - împărțea dreptul de a se exprima – și-l va păstra neștirbit pe cel al acțiunii; dar a jucat pe mâna inamicilor. Semne precum – Victor Hugo, *Châtiments*, Rochefort, *Lanterne* (Rochefort a fost condamnat în procesul său de presă la închisoare pe o perioadă de șase luni, dar unde a refuzat să se prezinte. Astfel că a fost emis ordin de arestare. A fost prins și dus cu forța în închisoarea St. Pelagie.¹⁴), subscripția pentru monumentul în onoarea lui Baudin, ofițerul ucis pe baricade în 1851, urmate de discursul lui Leon Gambetta împotriva Imperiului cu ocazia procesului lui Delescluze, au dovedit curând că partidul republican era ireconciliabil. Pe de altă parte, partidul ultramontan a devenit nemulțumit, când industriile înainte protejate au fost dezavantajate de reforma liberului schimb.

Clasele muncitoare au renunțat la politica neutră de până atunci, care nu le-a adus, până în acel moment, decât nepopularitate, și au trecut de partea adversarilor. Trecând peste atacul dur a lui Pierre-Joseph Proudhon cu privire la sclavia comunismului, au fost atrași gradual de teoriile colectiviste ale lui Karl Marx și teoriile revoluționare ale lui Mikhaïl Bakunin, și au frecventat congresele Internaționalei. La aceste congrese ale muncitorimii, a căror faimă era în creștere datorită faptului că erau interzise, s-a afirmat că emanciparea socială a muncitorului nu poate fi despărțită de emanciparea lui politică. Uniunea dintre internaționaliști și liberalii burghezi era săvârșită. Imperiul, luat prin surprindere, a încercat să stăpânească atât clasa de mijloc cât și muncitorimea, și le-a împins pe amândouă în acțiuni revoluționare. Au fost mai multe greve.

Alegerile din 1869, care au avut loc în timpul acestor neliniști, au cauzat Imperiului o grea înfrângere morală. În 1869 a fost instituită o monarhie parlamentară, înlocuind astfel o guvernare personală. Pe 2 ianuarie 1870, Olivier a fost numit în fruntea primului cabinet ministerial omogen, unit și responsabil. Criza ministerială din Franța a făcut să se nască un om deosebit al momentului – Emile Olivier. El este fiul al doilea al neobositului republican Demosthene Olivier. Născut pe 2 iulie 1825 în Marsilia. În orașul natal el a început studiile, terminând dreptul al Paris. În anul 1838 a fost numit la departamentul Haute – Marne, unde nu a fost prea mulțumit (s-ar putea să fie o eroare de tipărire, căci în anul 1838, Olivier avea de-abia 13 ani – n.n.). Elocința sa nu a trecut neobservată, astfel că în 1857 a fost ales deputat într-o circumscripție din Paris. A împărțit convingerile cu Jules Favre, Picard, Henon și Darimon. Astăzi e în centrul atenției tuturor ziarelor, pentru că a fost însărcinat cu formarea noului cabinet.¹⁵

Dar partidul republican, spre deosebire de provincie, care agreea această revenire la o stare de libertate și ordine, a refuzat să se mulțumească doar cu

¹⁴ Rochefort, în *Familia*, 1870, nr. 6, p. 60.

¹⁵ *Emiliu Olivier* (cu portret pe pagina 17), în *Familia*, 1870, nr. 2, p. 17 – 23.

libertățile pe care le-au câștigat până în momentul respectiv, refuzând orice compromis, declarându-se mai mult ca niciodată decizi să meargă până la capăt în încercarea de a răsturna Imperiul. Uciderea jurnalistului Victor Noir de către Pierre Bonaparte, membru al familiei imperiale, le-a oferit revoluționarilor mult dorita oportunitate (10 ianuarie). Dar revolta s-a soldat cu un eșec, iar împăratul a fost în măsură să răspundă amenințărilor îndreptate împotriva propriei persoane prin copleșitoarea victorie pe care a obținut-o în plebiscitul din 8 mai 1870. Acest succes, care ar fi consolidat Imperiul, i-a determinat căderea. S-a crezut că un succes diplomatic ar fi făcut ca țara să uite de libertate pentru glorie. A fost în van, căci după revoluția parlamentară din 2 ianuarie 1870, contele Daru a readus în discuție, prin Lordul Clarendon, planul de dezarmare a contelui Beust după bătălia de la Königgratz. A fost întâmpinat cu un refuz din partea Prusiei și din anturajul imperial. Împărăteasa Eugenia ar fi spus că „fără război, fiul meu nu va ajunge împărat”.

Încă la începutul anului 1870, Franța dădea semne de instabilitate, astfel încât problemele ei interne deveniseră obiect de preocupare pentru toată Europa. În interior, se desfășura un proces destinat să atenueze din puterea personală a împăratului. Într-un context politic intern tensionat de mișcări adversare tendințelor lui de concentrare a puterii, acesta a cedat și a admis cererile liberalilor moderați. A contribuit la aceasta și rezultatele alegerilor; astfel, în cele nouă cercuri pariziene au învins liberalii moderați: Thiers, Jules Favre, Jules Simon, Picard, Pelletan, Pagés, urmași de liberali radicali: Gambetta, Bancel și Jules Ferry. Grație acestei evoluții politice, au ajuns deputați, în Camera Franței, Rochefort, Arago și Crémieux. Fiecărui dintre aceștia revista îi consacră o succintă caracterizare. Rochefort, Crémieux și Arago, deputați în camera Franței: Toți trei sunt liberali, deosebindu-se foarte mult prin caracterele lor. Arago este ferm și serios, condus de principii și nu de ambiție. Privindu-l, ai spune că seamănă mai degrabă cu un „preot blând”. Rochefort este cu totul de o altă natură – joacă un rol extrem de zgomotos, are mulți inamici și o pană abilă, este un bun orator, de asemenea. Cariera literară a lui Rochefort se datorează mai ales ziarului său „Lanterne”. Pe timpul republicii din 1848 a fost ministru. Cel din urmă este reținut pentru atitudinea lui de adversar al României: „A treia persoană ce presintăm în numărul prezente, e portretul renumitului Crémieux (Isac, Adolf). Nu publicăm acest portret, pentru că doară am nutri multă simpatie pentru acest personaj, care cu cauza ovreilor s-a nisuit din toate puterile a compromite România în judecata lumii civilizate, Crémieux e ovreu și ca atare întrebuițează toate ocaziunile pentru apărarea rasei sale”.¹⁶

Izbucnirea războiului dintre Franța și Prusia, datorită pozițiilor opuse în ceea ce privește succesiunea la tronul Spaniei, era dată ca iminentă. O dată cu declarația de război (inițiată de Paris și înaintată Berlinului la 19 iulie 1870),

¹⁶ Rochefort, Crémieux și Arago, în *Familia*, 1870, nr. 3, p. 35.

informațiile despre conflictul francezo-german domină coloanele cuprinzând relații sub genericul „Din streinătate”.

Cu privire la acest război foarte puțini dintre francezi au înțeles ce semnificație avea, dar și mai puțini au ghicit în ce avea să se transforme și cum va decurge. Se credea că adversarul nu era decât această Prusie, putere de mâna a doua, față de care sentimentele de animozitate erau mai degrabă datorate ingraturii decât ambiției sale, și micile state germane, aliații săi, care nu erau luate în serios. Franța a intrat în conflict cu întreaga națiune germană, când, de fapt, nu se gândea decât că singurul ei adversar era Prusia. Înfrângerea și invazia nu erau întrevăzute de nimeni în acel moment. O victorie a Prusiei părea neverosimilă. Efuziunea francezilor și prea mare încrederea în forțele proprii și ignorarea, pe de-a-ntregul a adversarului. De aici, se poate înțelege și șocul pe care l-au suferit francezii în urma evenimentelor dezastruoase pentru țara lor care li se desfășurau sub ochi. Nimeni nu a întrevăzut schimbările majore pe care le-au suferit statele germane, mai ales unificarea acestora sub influența și direcția Prusiei, nici măcar cei care priveau mișcarea pentru eliberarea naționalităților ca fiind drept legitimă și pacifistă, nici de cei care nu credeau deloc în posibilitatea unui război.

Prima decepție pe care a suferit-o Franța a fost cauzată de singurătatea în care s-a aflat în momentul izbucnirii conflictului. Nu avea nici o alianță. Rusia purta încă ranchiună Franței pentru înfrângerea din războiul Crimeii, lăsând Prusia să-și urmărească planurile. Anglia se temea de o victorie a Franței, de pe urma căreia să anexeze malul stâng al Rinului și, probabil, Belgia. Italia nu aștepta decât înfrângerea Franței pentru desăvârșirea unității Italiei și să intre în Roma. Austria era interesată să-și ia revanșa după Sadowa, dar nu avea încredere în francezi, și cunoștea forța Prusiei. Toate greșelile unei politici a naționalităților s-au plătit atunci. Cu privire la această politică, Napoleon al III-lea a crezut că trebuie făcută în etape. În final, rezultatul a fost o Franță singură și slăbită în fața unei Germanii organizate și comandată de monarhia prusacă.

Înfrângerea a fost de o rapiditate înfricoșătoare. Inamicul, pregătit de conflict înaintea părții franceze, a intrat în Lorena și Alsacia. Pe data de 3 august, francezii pierduseră bătăliile de la Froechwiller și de la Forbach. Douăsprezece zile mai târziu, armata de pe Rin era blocată în Metz. O altă armată, formată la Châlons, punându-se în mișcare pentru a o elibera, a fost oprită de germani. A fost închisă în spațiul mic de la Sedan, cu tot cu împărat, care o însoțea. Nu i-a mai rămas decât să se predea. Pe data de 2 septembrie, Napoleon al III-lea și o sută de mii de oameni au fost făcuți prizonieri.

Revista consemnează prompt. O știre cutremurătoare a sosit la redacția revistei prin telegraf, potrivit căreia pe data de 3 septembrie împăratul Napoleon III și-a încheiat cariera într-un mod tragic: prizonier al armatei prusace.¹⁷

¹⁷ Napoleon al III-lea în prinsoare prusacă, în Familia, 1870, nr. 35, p. 418 – 419.

Împăratul Napoleon III a trimis două depeșe după ce a fost făcut prizonier de prusaci: una la Paris, împărătesei, alta lui Bazaine, prin care l-a înștiințat de soarta sa și prin care îi cerea capitularea. Bazaine însă a răspuns: „Eu nu lupt pentru Napoleon, ci pentru națiunea franceză. Dacă națiunea mea îmi va ordona să-mi depun armele, le voi depune, până atunci însă nu!”¹⁸

Printre știrile care vin constant din Franța, biografiile ale oamenilor implicați în evenimentele majore sunt prezente mereu. Astfel, de această dată, două celebrități militare franceze, mareșalul Bazaine și generalul Frossard sunt prezentate. Primul și-a început cariera militară în 1831, ca voluntar în Algeria. În scurt timp a devenit locotenent și decorat cu crucea legiunii de onoare. În 1837 a luptat în Spania. Era căpitan când s-a întors în Africa. În 1848 a fost înaintat la gradul de colonel. În războiul Crimeii s-a evidențiat în bătălia de la Chinburnu, ulterior fiind numit general. Dar Bazaine s-a făcut cunoscut mai ales în urma expediției din Mexico, unde pe durata a trei ani de zile, a avut comanda deplină a armatei franceze. Generalul Frossard era mai în vârstă decât Bazaine, și a luat parte la toate războaiele recente ale Franței, însă în acest ultim război, contra Germaniei, nu a avut mult noroc. Prusacii au avut la fiecare confruntare un număr îndoit de soldați față de efectivul francez.¹⁹

Evenimentele de pe front se precipită și iau o turnură neașteptată: împăratul francez Napoleon III, căruia românii i-au datorat atât de mult în realizarea planului lor de Unire la 1859, a căzut prizonier. Capitularea armatei franceze aflate sub conducerea generalului MacMahon la Sedan, a reprezentat o mare lovitură sufletească dată iubitorilor Franței. Că redactorii revistei *Familia* se situau printre aceștia, se observă evident din felul în care, pe un spațiu foarte larg în raport cu celelalte informații, este înregistrată știrea capitulării și a luării împăratului ca prizonier. Dar aceasta este încadrată într-un elogiu adus personalității împăratului și armatei franceze: "Sâmbăta trecută, în 3 septembrie la miazăzi, telegraful ni aduse o știre cutrierătorie. Împăratul Napoleon III, carele a luptat cu succes strălucit în trei părți ai lumii, și carele în decurs de două-zeci de ani fu cel mai puternic domnitoriu al Europei, și-a terminat înalta sa carieră într-un mod foarte tragic".

Urmează rememorarea evenimentelor care au dus la acest deznodământ: luptele de la Sedan, încercuirea armatei franceze de către trupele prusiene, capitularea, textul scrisorii împăratului către regele Germaniei, bucuria din tabăra germană, convorbirea particulară dintre cei doi monarhi, plecarea împăratului spre locul de detenție, la Wilhelmshöhe, lângă Kassel. Se notează cu satisfacție ținuta demnă a împăratului Napoleon III în mijlocul învingătorilor săi: „Mai târziu Napoleon eși în tabăra prusiană, în o trăsură deschisă, în societatea a câțiva generali, fumând cu nepăsare o țigaretă".

¹⁸ Răspunsul lui Bazaine, în *Familia*, 1870, nr. 35, p. 419.

¹⁹ Bazaine și Frossard (cu portret pe pagina 389), în *Familia*, 1870, nr. 33, p. 389 – 396.

Înfrângerea și invazia l-au detronat pe Napoleon al III-lea, la fel cum au făcut-o în 1814 și 1815 cu Napoleon I. În duminica din 4 septembrie, vestea dezastrului a ajuns și la Paris. Dintr-odată Imperiul a sucombat. În Cameră, republicanii, Jules Favre, Gambetta ezitau încă, fiind cu temere de revoluționari. S-au străduit să dea căderii o formă regulată și legală când, la fel ca în 1848, mulțimea a invadat Palatul Bourbon și a reclamat Republica. Capii stângii au urmat-o atunci și în clădirea primăriei unde a fost proclamat un guvern al Apărării naționale, în vreme ce împărăteasa regentă părăsea Tuileries într-o trăsură. Împărăteasa a petrecut noaptea la prieteni foarte apropiați, pentru ca a doua zi să ia trenul spre Belgia.²⁰

Derularea negativă pentru francezi a operațiunilor militare declanșează resentimente față de împăratul Napoleon al III-lea, învinovățit că ar fi produs țării daune enorme prin angajarea ei în război. Un deputat a solicitat ca împăratul să plătească despăgubiri pentru răul produs națiunii; atitudinea antiimperială a vorbitorului a fost evidentă în chiar cuvintele folosite pentru a-l desemna pe împărat: „Domnul Ludovic Bonaparte”.

Nimeni nu se mai gândea în acele momente să mai apere regimul napoleonian pe care poporul suveran, cu patru luni în urmă, l-a aprobat cu 7 milioane de voturi.

În ceea ce privește simpatia generală a societății românești pentru cauza Franței, este edificator un text publicat în ziarul *Osten* din București, preluat de *Familia* prin intermediul *Federațiunii* lui Alexandru Roman: „Toate simpatiile poporațiunii sunt pentru Franția, și aceasta se validează aici în măsură atât de mare, încât principele Carol, dacă ar voi să se opună acestei manifestațiuni, ar găta nu mai decât cu domnirea sa. România e gata a coopera cu veri-care potere, carea se postează pre partea Franciei, cu Austria și eventual chiar și cu Turcia”.²¹

Deoarece negocierile de pace între Bismarck și guvernul provizoriu al Franței nu au dus la nici un rezultat, Franța neputând accepta cedarea Alsaciei și Lorenei, se prevedea continuarea războiului. Între știrile de pe câmpul de război își fac loc și comentarii mai ample, în care era exprimată încrederea, - în pofida evoluțiilor militare de până atunci, - într-o schimbare a raportului de forțe în favoarea francezilor. Victor Hugo, cu o exuberanță magnifică, „garda națională epică”, nu afirma altceva: „Toate comunele să se ridice! Întreaga provincie să se aprindă! Pădurile toate să se umple de strigăte! Tocsin! Tocsin! Din fiecare casă să iasă câte un soldat, suburbia sa devină un regiment; orașul să devină o armată. Prusacii sunt 800 de mii, voi sunteți 40 de milioane de oameni. Ridicați-vă și suflați asupra-le...”²² Se invocau în acest sens hotărârea poporului de a nu ceda din teritoriul național și pregătirile pentru înarmare, răsturnările de situații care au însoțit evenimentele de-a lungul desfășurării lor, posibile și în acele circumstanțe.

²⁰ Efectul catastrofei de la Sedan la Paris, în *Familia*, 1870, nr. 37, p. 431.

²¹ *Tot în „Federațiunea” cetim următoarele...*, în *Familia*, 1870, nr 32, p. 381.

²² Dansette, Adrien, *Les origines de la Commune de 1871*, Librairies Plon, Paris, 1944, p. 78.

Se miza, de asemenea, pe o epuizare a energiilor prusiene în spațiul francez (proces care se va întâmpla abia înspre mijlocul secolului al XX-lea, când trupele germane au ajuns în spațiul nesfârșit al Rusiei sovietice). Se considera că însăși schimbarea regimului: din monarhie în republică ar mări gradul de combativitate a francezilor. Adeziunea sufletească la cauza Franței, dorința de a o vedea izbăvită din situația militară în care au adus-o înfrângerile militare sunt exprimate deschis: „Acesta e un resbel, care va forma epocă în istoria resbelurilor și a omenirii, un resbel, care de la început a fost plin de evenimente surprinzătoare, neașteptate și neprecalculabile, și care oferă admirabil fenomen, că cu cât trupele germane câștigă rezultate mai mari și mai multe, cu atât devin în o pusețiune mai gravă și mai problematică, și că aceste rezultate gigantice, în loc să mărească în grad și mai mare puterea prevalentă a germanilor, o reduc la un număr, așa zicând, aproape egal cu al puterii armate a francezilor. De aci se poate explica și interesul expansiv, cu care lumea caută la evenimentele militare și politice din Paris. E drept că imperiul francez, așa numit al doilea, e bătut și nimicuit, înse în locul lui s-a înălțat republica franceză, și aceasta se află în momentul prezente numai la începutul resbelului său, care va fi un resbel de existență și ale căruia urmări și fine nu le poate nime prevedea”²³.

Câteva victorii locale ale francezilor (una sub conducerea lui Bazaine, două în fața Parisului și a patra la Verdun) fac să-și revină sufletește acei care mai credeau în metamorfoza militară a francezilor. Situația armatei prusiene este prezentată în culori sumbre: „Precum se vede, fortuna se pare a părăsi pe prussieni, și începe a surâde francesilor. Corespunzător foilor străine descriu cu culori foarte viue starea cea deplorabilă în care se află armata prussiană. Proviantul s-a gătat, nu mai este de unde revira; apoi frigul și ploile de toamnă asemenea fac cumplite stricațiuni, și demoralizează grozav spiritul resboinic al soldaților, cari de sigur mai bucuroși ar bea p-a casă la - bere”²⁴.

Capitularea de la Metz e înregistrată cu revoltă și oroare: „După încheierea numărului trecut sosi știrea tristă, că Metz a capitulat. 150, 000 francesi sub conducerea lui Bazaine au depus armele în mâinile prussienilor. Trădare națională!”²⁵

În zilele următoare, evenimentele decurgeau în favoarea prusienilor (spre exemplu, ocuparea orașelor Orleans și Tours, fără luptă); în revanșă, se notează contradicții în informațiile date de partea germană: „... vin știrile cele mai contradictorii. Prussienii cel puțin de zece ori au telegrafiat pân-acum că armata franceză de la Loir e nimicită de tot. Cu toate acestea însă tot această armată a bătut de nou cumplit pe generalul Thann și pe principele de Mecklenburg”²⁶.

²³ *Regele Vilhelm...*, în *Familia*, 1870, nr. 38, p. 456.

²⁴ *De pe câmpul resbelului...*, în *Familia*, 1870, nr. 41, p. 492.

²⁵ *Știre tristă*, în *Familia*, 1870, nr. 43, p. 516.

²⁶ *De pe câmpul resbelului...*, în *Familia*, 1870, nr. 49, p. 587.

Cu toate înfrângerile militare suferite, cu toată starea deplorabilă a populației, relatările despre situația din Franța sunt optimiste; ele transmit o stare de angajare generală, o asumare a riscurilor rezistenței: „...cât despre Franția, organizarea puterilor armate ia dimensiuni gigantice. După catastrofa de la Sedan și după căderea Metz-ului, Franția remase, așa zicând, fără nici un militar, căci trupele imperiale dispărură cu totul de pe teatrul resbelului, cu toate acestea însă nu a desperat... se înalță întinerită, creează armate cu sacrificie nedescriptibile, și esecută înarmarea generală cu o energie admirabilă. Fabricile din Creusot, Rochefort, Toulon, St. Etienne, La Ciotat, Lyon și din multe alte locuri produc deja de mai lung timp arme noue, iar cele vechie le straformă după sistemul cel mai nou. Cei 400,000 feciori organizați deja se luptă cu persistință mare, și, peste puțin se vor mai mobiliza alți 400,000 – 600,000 feciori, avuții și săracii sacrifică în mod egal denariul lor pentru binele patriei, iar poporul nu se înfioară nici cât e mai puțin de sacrificiile de sânge...”²⁷

Atitudinea de simpatie față de Franța se relevă și într-un text informativ despre rezistența orașului Strasbourg în fața trupelor inamice, al cărei exponent era generalul Uhrich, german din Alsacia, dar "se numeră între acei elsasiani, cari sunt mai mari francesi, decât francesii adevărați". Eroismul cu care a apărat orașul explică atât tonul elogios al informației, cât și publicarea portretului său în interiorul numărului. De șase săptămâni orașul Strasbourg rezistă asediului tunurilor germane. Deși au distrus foarte mult din oraș, locuitorii încă se îndârjesc a nu capitula. Comandantul acestora este bătrânul general Uhrich, un bărbat trecut de 68 de ani. S-a născut la Pflalzburg, la 15 februarie 1802. A început cariera militară în 1820, și a servit activ până în 1867, când a intrat în rezervă. La momentul izbucnirii conflictului, a fost rechemat pentru serviciul activ, fiind însărcinat cu comanda orașului Strasbourg.²⁸

La 2 septembrie 1870 a fost semnat actul de capitulare a Franței în fața Prusiei; semnatari au fost generalul Wimpfen și șeful de stat major al armatei germane, generalul Moltke. La 28 ianuarie 1871, guvernul intitulat al «apărării naționale» a semnat armistițiul cu prusienii. La 1 martie, Adunarea Națională, convocată la Bordeaux, a ratificat acordul, în urma căruia Franța era obligată la plata unei despăgubiri de război de 5 miliarde de franci și la cedarea Alsaciei și a unei părți din Lorena. A urmat epopeea glorioasă și tragică a Comunei din Paris.

Din textul în care se prezintă eforturile celor două părți implicate în conflict pentru a-și adjudeca victoria, se poate desprinde cu limpezime motivele afecțiunii pentru Franța și ale ostilității pentru Prusia. Prima reprezintă idealurile de libertate, egalitate și fraternitate, așa cum timp de un secol se conservase lozinca aceasta în Europa, cealaltă, agresivitatea în expansiune teritorială. În rezistența armată a francezilor, comentatorul vede lupta europeană pentru

²⁷ *Ambele părți beligerante...*, în *Familia*, 1870, nr. 50, p. 598.

²⁸ *Generalul Uhrich, apertoriulu Strassburgului*, (cu portret pe pagina 437), în *Familia*, 1870, nr. 37, p. 437 – 443.

libertate: Franța luptă „conștie că se luptă pentru libertatea Europei, pentru drepturile și demnitatea omenirii, amenințate de jugul despotic al germanismului...”, iar în acceptarea oricărui sacrificiu de către poporul francez e conștiința că acesta îi este pretins de „patria lui, inundată de oarde și bande ucizietoare, cari nu cunosc umanitate, drept și dreptate”²⁹.

Realități culturale franceze în revista „Familia”

Promovarea valorilor culturale ale umanității, ale europenității în primul rând, a reprezentat un punct constant al activității redacționale a *Familiei*. De-a lungul celor mai bine de patru decenii de apariție a revistei, sute de personalități ale lumii literare, artistice, științifice, bisericești, politice, comunitare au fost reprezentate iconografic și prin text, acesta uneori destul de mare pentru ca înțelegerea de către cititori a valorii acelei personalități să fie deplină; nu de puține ori s-a întâmplat ca aceeași personalitate să intre într-un sistem de reluări. Au trecut astfel prin fața cititorilor personalități într-o serie care se dispune temporal de la antichitatea greco-romană la oamenii începutului de secol XX, iar într-o reprezentare spațială de la Europa la Asia, de la Africa la America. Parcurgerea textelor cu caracter biografic sau a informațiilor culturale despre receptarea în timp a personalităților revelează ca motiv al reținerii în revistă valoarea creațiilor și a întreprinderilor lor, exemplaritatea creației și a gestului lor artistic, politic, civic. Procedând astfel, *Familia* informa cititorii și, în același timp, îi educa în spiritul unor principii nobile: servirea aproapelui, încrederea în destinul constructiv al omului, acțiunea pentru cultivarea bunătății, a respectului și a înțelegerii interumane.

Victor Hugo se gândea să resusciteze arta „făcând istorie”, adică „făcând istoria”. Această ambiție a romantismului primește o lovitură fatală odată cu eșecul Revoluției de la 1848 prin victoria ordinii sociale și morale impuse de lovitura de stat din 2 decembrie 1851. Istoria a părut la momentul respectiv suspendată. Reflecțiile lui Zola traduc perfect climatul momentelor de început ale celui de-al Doilea Imperiu, când vorbește de tăcerea în care se îngropau tribunele și ziarele, despre transformarea minților care se îndreptau cu precădere spre afaceri și plăceri, și a preocupărilor sub domnia lui Napoleon al III-lea.

Literatura acestor timpuri pare să fi îngropat eroii care visau să schimbe destinul lor și pe cel al lumii prin forța doar a propriilor lor pasiuni și voinței lor. Personajele lui Flaubert în eșecul lor, n-au nimic din supra-omenesc. Visele de umanitate medie devin stereotipuri. Iar în ceea ce privește majoritatea personajelor lui Zola, energia lor este ca prinsă în capcana unui determinism care le privează de o totală și veritabilă libertate. Prin ei, se impune imaginea unei societăți profund bulversate de revoluția industrială, economică și de tehnica de la sfârșitul

²⁹ *Ambele părți beligerante...*, în *Familia*, 1870, nr. 50, p. 598.

secolului: chiar și personajele cuceritoare din ciclul *Rougon-Macquart*, rechini fără scrupule, sunt născuți de acest ocean nou de muncă și corupție unde individul se înneacă în massă. Leul romantic, superb și generos, nu mai rage decât la Hugo. Utopia socialistă a lui Fourier sau a lui Saint-Simon nu mai sunt actuale.

Aceasta nu semnifică moartea oricărui spirit de revoltă dar, din 1850, dezbaterea ideilor, precum și contestarea valorilor stabilite se deplasează din domeniul politicii spre cel al artei. De unde și proliferarea mișcărilor, curentelor, școlilor, contestându-se unele pe altele: realismul, naturalismul, simbolismul. Și multitudinea itinerariilor individuale, dizidenții, în afara oricărui spirit de biserică.

Concepțiile însăși despre scriitor și scriere au evoluat: Stendhal și Balzac au deschis calea realismului, primul căutând să dea romanului un rol de „oglină” a realității, celălalt încercând prin *Comedia umană* să ofere un instrument de cunoaștere a societății și a moravurilor contemporane. Astfel, scrierea era mai puțin o misiune cât o muncă. Observația și documentarea aveau un rol mult mai însemnat aici, decât inspirația, scriitorul preferând imparțialitatea constatării debordărilor subiectivității.

Tot modelul științei – cu limitele și lacunele pe care le avea în epocă – este cel care oferă naturaliștilor reușiți în jurul lui Zola elementele unei teorii a „romanului experimental”. Odată cu naturalismul, scrierea nu mai este doar reproducerea fidelă, obiectivă a vieții: este instrumentul unei observații și experimentări a fenomenelor (biologice și sociale), iar ea permite să descoperirea determinismelor eredității și a mediului care condiționează unul sau altul dintre comportamentele umane. Se simte aici influența lui Darwin sau a lui Claude Bernard. Acest mod de lectură „mecanist” al realității îi permite lui Zola să surprindă, în ciclul *Rougon-Macquart*, mișcările de fond care afectează societatea, transformarea ei în masă anonimă prin mecanizare și urbanizare, prin conflictele violente care o traversează, înclinațiile care se accentuează, decăderile care le grăbește. Putrezirea și nașterea unei lumi, acestea sunt imaginile care traversează operele lui Zola, dar și cele ale lui Maupassant. Amândoi sunt vizionari a căror imaginație este populată cu apariții fantastice, cu creaturi monstruoase. Straniu paradox al depășirii naturalismului de însăși maestrului.

La momentul morții, decesul lui Guy de Maupassant este anunțat și în paginile revistei *Familia*, fiind publicat totodată și portretul acestuia. Cuvintele care îl descriu cel mai bine sunt: „povestitorul cel mai bine gustat, în deosebi de cercurile culte”. Succesul de care s-a bucurat printre cititorii săi, ni se mai spune, se datora darului pe care îl avea de „a da povestirilor sale un farmec particular”. Cauza morții sale ar fi fost, suntem informați, o prea mare „întăritare” în lucrul depus, fapt ce a dus la slăbirea sistemului nervos, iar în final, nebunia. A murit la vârsta de 41 de ani, într-o casă de sănătate.³⁰

Despre același Maupassant se revine într-un număr ulterior. În interiorul revistei, pe o întreagă pagină, o fotografie a lui Guy de Maupassant, așezat într-un

³⁰ *Guy de Maupassant*, (cu portret pe pagina 473), în *Familia*, 1893, nr. 40, p. 473 - 481.

jilț, manifestând o atitudine modestă. Ni se reamintește că literatura franceză a pierdut anul trecut pe un „esclent cultivator al beletristicii”. A dispărut „scriitorul cel mai gustat al clasei inteligente”. Cercul său de cititori era format din persoane care frecventau lumea saloanelor, ni se mai spune. Munca îndelungată și înverșunată i-au adus pieirea.³¹

La Maupassant, căutarea unei imagini exacte a vieții este deformată de îndepărtarea de ființe, de hazardurile inexplicabile, de abisurile nebuniei. Opera sa susține caracterul fragmentar al realității înseși și ilustrează dubla criză a realului și a subiectului care traversează reprezentarea artistică în acel sfârșit de secol. Maupassant a fost contemporan cu pictorii impresionisti. Pentru el, realiștii de talent, marii artiști sunt cei care impun umanității propria lor iluzie, printr-un verosimil niciodată imuabil. Acest nemaiîntâlnit refuz al unui scriitor atât de preocupat de realitate de a i se supune în întregime, acest recul în fața reproducerii fotografice mecanice a lucrurilor (fotografia concurează, într-un fel, pictura începând cu anul 1840), deschide o breșă în edificiul naturalist. Se vor arunca asupra lui toți cei care gândesc despre artă ca fiind, nu o demonstrație, ci, mai degrabă, o creație care scapă, precum omul însuși, prin misterul său, în ciuda reducției științei.

Adversarii naturalismului formează un ansamblu eterogen: convertiți la misticism și la estetismul decadent ca și Huysmans, catolici și supranaturaliști ca și Barbey d'Aurevilly, aristocrați, inamici ai pozitivismului burghez, îndrăgostiți de mister și fantastic, ca și Villiers de L'Isle-Adam, idealști și autobiografi ca Fromentin sau Loti, simboliști, precum Maeterlinck. Toți iau partea artei iar, căutările lor se alătură poeziei angajate deja într-o metamorfoză profundă.

„Voltaire și Rousseau – ochire comparativă”, scris de Petru V. Grigoriu, cuprinde 2 portrete extrem de reușite ale celor doi gânditori marcanți ai culturii franceze: Voltaire este un geniu viu, roditor și strălucitor, care s-a aplecat mai degrabă asupra moravurilor și tonurilor vieții, încercând să găsească drumul spre fericire. Este plin de grație și de putere, de spirit. Crescut în spiritul unor idei aspre, nu s-a bucurat de deliciaele unei vieți îmbelșugate, călătoriile pe care le-a întreprins fiind cele pe care le-a gustat cel mai mult. Râvnind la titlul de filosof, i-a obligat pe cei din jur să i-l acorde. Rousseau era văzut drept un geniu meditativ, aplecat asupra cunoștințelor comune care se vehiculau în mediul social pe care îl frecventa, întorcându-se împotriva acestora. Era înzestrat cu o elocvență „fulgerătoare”. Obișnuit cu binefacerile cercurilor avute, a devenit un membru nedespărțit al acestora. Nu a avut nevoie să trudească mult, fiindcă știa să farmece auditoriul, acordându-i-se ceea ce pretindea.³² (Petru V. Grigoriu)

Despre Voltaire se spune că a fost asumat integral de către francezi, aceștia considerându-l reprezentativ pentru spiritualitatea lor și fiind convinși de actualitatea opiniilor lui: «Francessi tot-de-una au iubit pe Voltaire, ca pe unul,

³¹ *Guy de Maupassant*, (cu portret pe pagina 28), în *Familia*, 1895, nr. 3, p. 28 – 34.

³² Voltaire și Rousseau – o ochire comparativă, în *Familia*, 1880, nr. 76, p. 481.

cari i reprezintă mai bine, care este personificarea caracterului lor național. Dar în fața celor ce se întâmplă astăzi în sânul clerului catolic, ei au ales momentul pentru a onora suvenirea marelui scriitoriu, revocând umbra lui, ca să proteste de nou în contra absurdității, abuzurilor și tiraniei».

Când Franța a comemorat 100 de ani de la moartea a doi dintre marii ei bărbați de spirit: Voltaire și J. J. Rousseau, *Familia* i-a prezentat și a sintetizat semnificația lor pentru cultura omenirii. Reținându-se despre Voltaire că spiritul său sarcastic, iconoclasmul și vanitatea i-ar fi prejudiciat receptarea operei (cel puțin la nivelul contemporanilor lui), că posteritatea i-a asigurat, deopotrivă, considerație și contestare, enunțurile care se rețin din prezentare sunt acelea care-i proclamă valoarea unică: Voltaire a fost unul din oamenii cei mai de spirit ai Franciei, poet și filosof mare. (...) e constatat că Voltaire, ca poet, istoric, satiric și filosof, ca învețiat și polyhistor, a fost un geniu universal.

Dintre lucrările lui J. J. Rousseau, care i-au asigurat prețuirea francezilor, dar și a lumii, este amintit romanul pedagogic *Emile*, care cuprinde principiile sale de educațiune, despre care Goethe a scris, că este biblia educației naturale.

În paginile revistei apar și momente de umor, ori întâmplări cu caracter anecdotic, ale căror personaje principale sunt scriitori ai vremii, cum este și aceasta despre George Sand. George Sand s-a urcat într-o trăsură într-o zi, birjarul nemulțumind-o nespun, astfel că s-a iscat o discuție. În momentul în care scriitoarea și-a pierdut cumpătul, îl apostrofă în felul următor pe birjar: „Când un om nu e destul de inteligent, nu se face birjar”. Răspunsul veni prompt: „E adevărat că de-aș fi avut un dram de minte în plus, m-aș fi apucat să scriu romane”. George Sand tăcu.³³

Atât lumea teatrului, cât și cea a muzicii sau picturii au găsit loc în paginile revistei.

Divina! Această expresie poate părea hiperbolică de cei care au fost contemporani cu Sarah Bernhardt, iar pentru noi, cei din prezent, rezonanțele pe care, odinioară, le răspândea, nu ne fac decât să râdem. Deși, nu cu multă vreme în urmă, actorii, care jucau pe scenele lumii, mai erau încă numiți, „monștri sacri”. Dar în acei ani, când televizorul nu făcea parte din lumea noastră, teatrele se umpleau până la refuz, căci erau adevărate temple ale prosperității, unde lumea se afișa și era admirată.

Nașterea ei se situează în anul 1844, iar moartea în 1923. Tatăl ei, Edmond Bernard, era student la drept, când ea s-a născut, dar va fi mai mult absent din viața ei. Cu toate acestea, a revenit în viața fiicei sale, o dată sau de două ori, când Sarah a întâmpinat dificultăți financiare. Mama ei, Youle, era mai puțin absentă, dar fără constanță, și nu manifesta mai deloc înclinații materne, astfel încât copila a compensat lipsa de afecțiune din familie prin apropierea de o vecină

³³ *Anecdota despre George Sand*, în *Familia*, 1869, nr. 11, p. 132.

fermecătoare, doamna Guérard, care i-a devenit și confidentă. Ducele de Morny, rudă cu Napoleon al III-lea, a influențat-o în alegerea carierei teatrale.

Sarah a primit o educație religioasă, simțindu-se „aleasa lui Dumnezeu”, privind spre un destin religios. Dar aici intervine ducele de Morny, care o îndeamnă spre lumea artistică, astfel că Sarah va termina Conservatorul strălucitor. După câțiva ani obscuri, cunoaște primul ei succes adevărat cu „Trecătorul”, în rolul unui tânăr.

Renumerele ei de actriță va ajunge în scurt timp internațional. Numeroase epitete elogioase îi însoțesc numele. Ea trăia doar pentru a uimi și pentru a magnetiza publicul. Criticii și detractorii ei din acea vreme au fost mai degrabă rari.

În lucrarea sa, *Contemporanii*, Jules Lemaître scria: „Mai mult ca orice altceva, ea a cunoscut gloria măreață, concretă, îmbătătoare, inebunitoare, gloria cuceritorilor și a cezarilor. I s-au făcut în toate țările lumii primiri de care nu au avut parte nici regii”.

În 1896 întregul Paris i-a consacrat o sărbătoare mare: ziua Sarah Bernhardt.

Lirismul este ceea ce ar caracteriza cel mai bine stilul teatral al artistei. Repertoriul ei teatral este atât de vast încât am putea să-l numim drept enciclopedic. Această actriță complexă și ambiguă revelă în rolurile masculine pe care le-a jucat o lejeritate a transformării și androgenismului uimitoare. Nu degeaba a fost numită „sfinxa”.

O personalitate de anvergura ei nu putea fi neglijată de revista lui Vulcan. Tragediana franceză apare într-un portret, având un cap frumos, trăsături puternice, accentuate de aerul de distanță cu care ne privește. Actrița și-a început cariera la teatrul Odeon în Paris, apoi a trecut la Comedia franceză. O părăsește și pe aceasta cu intenția de a cuceri scenele din lumea întreagă, alcătuindu-și propria ei companie teatrală. Mai întâi a poposit în Anglia, apoi în America, și de acolo s-a întors în Europa, susținând spectacole și la Viena și Budapesta, chiar și la Iași, iar, la momentul respectiv, încântă spectatorii veniți să o admire în orașul Odessa. Talentele actriței depășesc chiar lumea teatrului, fiind o artistă completă, care are pasiuni și pentru sculptură și pictură, tragedia făcându-și un renume și în aceste domenii. „Dânsa poartă operele sale cu sine prin orașele pe unde debutează și le espune vederii publicului”. Are o viață agitată, mereu amenințată de boală. Piesele care au făcut vâlvă și au stârnit admirația spectatorilor, unele dintre ele doar, erau *Dama cu camelii* a lui Al. Dumas fils, *Frou-frou* de Victorien Sardou, ori *Fedra* lui Racine, apariția ei fiind apreciată, de asemenea, și în alte piese clasice.³⁴

Muza a inspirat și pe amanții pe care i-a avut, iar Sarah nu inspira doar sentimente domoale... Printre frumoșii domni îi vom aminti pe Charles Haas, un om monden, a cărui inteligență și eleganță au fascinat-o pe Sarah, acesta fiind immortalizat și de Marcel Proust în romanul *În partea dinspre Swann*. Dar pe lângă

³⁴ Sarah Bernhardt, (cu portret pe pagina 581), în *Familia*, 1881, nr. 83, p. 581.

Sarah Bernhardt, (cu portret pe pagina 596), în *Familia*, 1895, nr. 50, p. 596 – 597.

acesta, au mai fost și chipeșul comedian Mounet Sully, foarte gelos și prea exigent, precum și pictorul Gustave Doré, o persoană plăcută și atentă, decoratorul plafonului din palatul Garnier din Monaco.

Afacerea Dreyfus

La origini, afacerea Dreyfus nu a fost decât o banală problemă de spionaj. Dar cu consecințe de durată. Condamnarea pentru spionaj a căpitanului Dreyfus este denunțată ca fiind o eroare judiciară. Opinia publică se aprinde și se divizează după părerile pe care le susține. Guvernul moderat nu rezistă în fața exasperării extremelor. Afacerea Dreyfus cristalizează pentru mai mult timp diviziunea opiniei franceze între stânga și dreapta.

Încheierea alianței franco-ruse a fost acompaniată în Franța și în Germania de o revizuire a planurilor de concentrare în caz de război și de ameliorare a tehnicii militare, mai ales al artileriei. O scurgere de secrete militare înspre ambasada Germaniei a fost descoperită în 1894. Un ofițer evreu din statul-major, căpitanul Dreyfus, era bănuit, dar probele lipseau, mai ales că ofițerul era de o perfectă moralitate și fără trebuință de bani. Guvernul ezita să îl urmărească judiciar. Dar presa a făcut campanie, mai ales jurnalistul Eduard Drumont, a cărui lucrare *Franța evreilor*, publicată în 1886, avusese un mare succes. O parte a opiniei, convinsă că Dreyfus era protejat, datorită faptului că era evreu, pretindea sancțiuni. Astfel, căpitanul a avut parte de un proces.³⁵ Consiliul de război, ținându-și ședințele cu ușile închise de teama complicațiilor diplomatice, l-a găsit pe Dreyfus vinovat, la vederea unei piese de dosar a cărei natură nu a fost comunicată acuzatului, ori apărării, și a fost condamnat, pe data de 22 decembrie 1894, la degradare și deportare permanentă. A fost transferat în ocna de la Cayenne (în insula Diavolului) în ciuda protestelor sale de nevinovat.

Opinia a fost satisfăcută; aproape nimeni nu credea în nevinovăția lui Dreyfus. Totuși, au existat câțiva care l-au considerat nevinovat: fratele său, Mathieu Dreyfus, senatorul Scheurer-Kestner, colonelul Picquart, care a descoperit un document, care îl învinovătea, fără tăgadă, pe comandantul Esterhazy, cu o moralitate reprobabilă (era probabil agent dublu). Dar eforturile lor s-au izbit de voința neșărnută a statului-major de a nu reveni asupra sentinței, ceea ce ar fi dus – în opinia acestuia – la compromiterea armatei. Esterhazy a fost achitat de Consiliul de război pe data de 10 ianuarie 1898, iar colonelul Picquart a dizgrațiat.

Pentru a face lumină în acest caz, era nevoie ca opinia să fie schimbată în mod radical, care era încă aproape în întregime ostilă lui Dreyfus, și să fie cerută justiției deliberarea asupra cazului în văzul tuturor. În acest sens, romancierul Emil Zola a publicat, pe data de 14 ianuarie 1898, în *Aurora*, ziarul lui Clemenceau, un articol intitulat „Acuz”, ocupându-se de fiecare în parte, ofițerii

³⁵ *Din lume – Cronica mică*, în *Familia*, 1900, nr. 23, p. 276.

din statul-major și judecătorii militari. Scandalul a fost enorm. Zola a fost condamnat pentru defăimare. Pasiunile s-au dezlănțuit. Afacerea a trecut în planul politic.

Opinia publică s-a divizat. Dincolo de problema judiciară, intrau în joc marile principii morale și politice.

În vârtoarea evenimentelor fierbinți care se derulau în acel moment, Zola a declarat pentru un ziar că va scrie trei volume pentru a face psihologia dramei care s-a numit afacerea Dreyfus.³⁶

Adversarii revizuirii doreau să apere prestigiul armatei, garanție a măreției naționale. Antisemiții denunțau „sindicatul evreiesc”. Partizanii revizuirii puneau pe primul plan apărarea dreptății și a drepturilor individului, necesitatea de a face să triumfe adevărul. Aceasta era poziția radicalilor și socialiștilor, a protestanților, a franc-masonilor. La toate acestea se adăuga antimilitarismul, îndreptat mai ales asupra castei ofițerilor conservatori, anticlericalismului, iar la unii, ostilitatea față de ordinea burgheză. Presa, foarte răspândită, a jucat un rol determinant în aprinderea spiritelor. Intelectualii s-au angajat în dezbateri, profesorii și oamenii de știință, cu precădere, de partea revizuirii, scriitorii și Academia, în mare parte, susțineau cealaltă opinie. S-au format ligi: la dreapta Liga Patriei franceze s-a adăugat Ligii Patrioților și Ligii antisemite, iar la stânga a fost creată Liga Drepturilor Omului. Din acel moment, evoluția afacerii a fost inseparabilă de situația politică pe care a influențat-o profund.

Revizuirea, pe care guvernul nu o aproba și căreia parlamentul îi era ostil, a devenit imperativă, atunci când, în 1898, s-a descoperit un document fals în dosarul lui Dreyfus. Locotenent-colonel Henry a recunoscut de a-l fi fabricat pentru a face indiscutabilă culpabilitatea lui Dreyfus. S-a făcut aceasta pentru a salva onoarea statului-major în caz de revizuire sau pentru a-l acoperi, fie pe Esterhazy, fie un alt vinovat al cărui nume ne este necunoscut. Incarcerat, Henry s-a sinucis. Generalul Boisdeffre, șef al statului-major, a demisionat.

Pe data de 3 iunie 1899, Curtea de casație a casat hotărârea din 1894 împotriva lui Dreyfus de Consiliul de război din Paris și a trimis afacerea în fața Consiliului de război din Rennes. Consiliul de război din Rennes, foarte jenat, l-a găsit încă o dată pe Dreyfus vinovat, dar cu circumstanțe atenuante și l-a condamnat la zece ani de detenție. Președintele republicii l-a grațiat din motive de sănătate. De-abia în anul 1906 se va face dreptate în acest caz, când Curtea de casație a revizuit din nou procesul și a pronunțat reabilitarea căpitanului Dreyfus. Acesta a fost atunci promovat șef de escadron și decorat cu Legiunea de Onoare. Locotenent-colonelul Picquart va deveni general, iar rămășițele lui Emil Zola vor fi aduse într-un cadru solemn în Panteon.

³⁶ *Din lume – Cronica mică*, în *Familia*, 1900, nr. 24, p. 288.

CONSIDERAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU STATUTELE REUNIUNII DE CÂNTĂRI DIN CHIȘLACA

Renunțarea Austriei la regimul liberal de guvernare și instaurarea dualismului austro-ungar în februarie 1867 a însemnat pentru românii din cuprinsul monarhiei restrângerea treptată a drepturilor și libertăților pe care și le câștigaseră vremelnice în perioada anilor 1861-1866. Legile succesive adoptate de guvernul maghiar în toată această perioadă au urmărit instaurarea hegemoniei naționalității maghiare prin asimilarea sistematică a celorlalte națiuni conlocuitoare. Împrejurările timpului au făcut ca românii din aceste provincii, - lipsiți de posibilități reale de afirmare națională în viața politică, datorită unei legi electorale profund discriminatorii-, să-și creeze așezăminte culturale la temelia cărora să pună ideea păstrării ființei naționale, folosind ca armă de luptă cultura națională.

Biserica și școala devin în noul context politic adevărate citadele ale rezistenței naționale, fiind instituțiile chemate să apere ființa și identitatea națională românească. Cu sprijinul moral și material nemijlocit al autorităților ecleziastice superioare se vor face eforturi susținute pentru apărarea, păstrarea și chiar dezvoltarea - în pofida legilor școlare succesive promovate de guvernul

Florin ARDELEAN,

doctorand la Universitatea din
Oradea.

maghiar care urmăreau transformarea școlilor românești în școli de stat, cu limba de predare maghiară - rețelei de școli primare confesionale românești. Pe de altă parte, o atenție deosebită s-a acordat în noul context susținerii acțiunilor cu caracter cultural. Astfel, sub egida sau coordonarea reprezentanților bisericii ortodoxe și greco-catolice românești vor activa în perioada anilor 1870-1918 la nivelul Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului nenumărate asociații și societăți de lectură ale elevilor, reuniuni învățătorești, reuniuni de cântări și coruri vocale care prin acțiunile lor și-au adus o substanțială contribuție la dezvoltarea culturală a românilor din aceste provincii.

Potrivit legislației maghiare în vigoare în acea perioadă, toate aceste societăți culturale funcționau pe bază de statute aprobate de către Ministerul de culte și instrucțiune publică de la Budapesta. Ele trebuiau să definească cu claritate numele societății, scopul și mijloacele preconizate pentru atingerea lui, categoria membrilor, structura de conducere și structura organizatorică, formele de activitate ș.a. Punerea societăților culturale românești sub egida bisericii avea și o rațiune obiectivă imediată. În efortul lor de a-și aproba statute cât mai nerestrictive, în fața șicanelor sistematice puse de autorități, care tergiversau uneori ani de zile validarea acestora, conducătorii societăților apelau la sprijinul forurilor ecleziastice, în sensul intervenirii la minister pentru facilitarea aprobării, biserica fiind una din puținele instituții românești cu care autoritățile maghiare păstrau o linie de dialog.

Importanța societăților culturale pe linia cultivării sentimentelor naționale și a limbii române în rândul elevilor, dar și a adulților crește semnificativ în condițiile în care guvernul maghiar practica în domeniul școlar și cultural, începând cu anul 1875, o politică dirijistă cu intenție deznaționalizatoare. Această politică devine evidentă mai ales spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Trecând peste autonomia bisericilor românești care le permitea acestora să organizeze învățământul primar confesional în mod autonom, printr-o serie de acte legislative a fost introdusă treptat în aceste școli obligativitatea predării limbii maghiare. Mai mult, o serie de școli confesionale românești au fost transformate în școli de stat, cu limba de predare exclusiv maghiară, comunitățile locale nemaiputând suporta costurile necesare reparării școlilor și remunerării învățătorilor la nivelul cerut de lege.

Conștientizând importantul rol pe care-l puteau juca în noul context societățile culturale în direcția cultivării tradiției și conștiinței naționale, reprezentanții bisericii au început să-și asume coordonarea și impulsionearea înființării unor astfel de societăți. Prin circulare emise de Consistorii în protopopiate și parohii, preoții și mai ales învățătorii din fiecare sat au fost îndemnați să înființeze cu elevii lor coruri vocale și să constituie biblioteci pe lângă fiecare școală. În acest scop, li s-au pus la dispoziție chiar statute tip și regulamente de funcționare.

La nivelul Transilvaniei primele formații corale românești au luat ființă în Banat, mai ales în zonele urbane, unde exista o adevărată emulație în această direcție. Acest proces a fost extins mai târziu la nivelul tuturor teritoriilor locuite de românii din Monarhia austro-ungară. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, dar mai ales la începutul secolului al XX-lea, acțiunea de fondare a unor societăți culturale se extinde și în spațiul rural, prin întemeierea, cu preponderență, a numeroase societăți corale și reuniuni de cântări ale sătenilor. Pentru a da doar un exemplu, la sfârșitul secolului al XIX-lea activau la nivelul comitatului Bihor un număr de 16 formații corale, ce desfășurau o activitate bogată și variată¹.

Inițiativa constituirii de astfel de societăți culturale aparținea de regulă învățătorilor sau preoților satelor. Scopul general al acestor reuniuni corale era de a răspândi gustul pentru muzică mai ales în pătura de jos a populației, să cultive muzica de toate genurile, de preferință muzica națională populară cu accente patriotice, și, nu în ultimul rând, să dezvolte spiritul de unitate și solidaritate în rândul membrilor ei. Totodată, prin intermediul corurilor preoții și învățătorii reușeau să insufle elevilor dragostea pentru biserica și școala națională, atașamentul față de eroii naționali. În condițiile în care numeroase școli confesionale românești se transformau în școli de stat, cu limba de predare maghiară, aceste coruri se transformau în adevărate școli de învățare și perfecționare a elevilor în limba română. De menționat faptul că, de cele mai multe ori, în componența acestor coruri intrau pe lângă elevi și adulții.

O astfel de reuniune corală a luat ființă și la Chișlaca, pe teritoriul fostului comitat Bihor, actualmente în județul Arad. Din informațiile documentare de care dispunem aflăm că inițiativa înființării ei a aparținut preotului local Simeon P. Leucuța. Acesta a convocat locuitorii comunei pe data de 20 decembrie 1910 la o conferință, la care au participat 25 de persoane, în scopul consultării asupra oportunității înființării unei reuniuni de cântări. Conform preotului, necesitatea înființării societății era motivată de piedicile repetate puse tinerilor care învățau cântările bisericești din partea învățătorului școlii și a notarului comunal². Constituirea lor într-o reuniune de cântări și aprobarea pentru aceasta a unor statute de funcționare le asigura intrarea în legalitate, fapt ce le-ar permite să-și desfășoare activitatea relativ scutită de ingerințele autorităților maghiare.

Simeon P. Leucuța a dat apoi citire proiectului de statut elaborat și, după explicarea lui celor prezenți, a propus aprobarea și înaintarea acestuia Consistoriului ortodox din Oradea spre încuviințare.

Depistarea - în fondurile documentare păstrate la filiala din Oradea a Arhivelor Statului - a textului acestor statute, ne permite prezentarea modului

¹ Viorel Faur, *Momente ale mișcării corale bihorene la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în *Studii și cercetări de istoria artei. Seria Teatru, muzică, cinematografie*, Editura Academiei Române, 1982, p. 86

² Arhivele Naționale - Direcția Județeană Bihor, *fond Episcopia ortodoxă română Oradea*, dos. 339/1911-1915, f. 7

cum inițiatorii concepeau organizarea societății. Astfel, potrivit acestuia, societatea - al cărui nume era *Reuniunea de cântări bisericești și naționale din comuna bisericească greco-ortodoxă română Chișlaca* avea fixat drept scop „dezvoltarea gustului estetic și întărirea simțului moral prin cântări alese”. Totodată, „pentru susținerea întregității caracterului național al sfintei noastre biserici, se vor deprinde ca datini naționale și jocuri naționale *Bătuta și Călușerul*”³. Cu alte cuvinte, prin intermediul corului se urmărea însuflarea în rândul elevilor a dragostei și atașamentului pentru biserică și valorile naționale românești, în paralel cu dezvoltarea și întărirea moralității în rândul membrilor. Cu toate că reuniunea avea să aibă și preocupări laice, scopurile religioase urmau să joace un rol de prim plan.

Membri reuniunii erau de două feluri: *obligati* și *benevoli*. Membri obligați erau toți copiii cuprinși între 12 și 15 ani, iar cei *benevoli* puteau fi toți credincioșii trecuți de 15 ani cu condiția plății unei taxe de înscriere de o coroană.

În fruntea reuniunii se afla un comitet compus din 7 membri, ales pe o perioadă de un an, comitet care urma să desemneze din sânul său un diriginte al reuniunii, un casier și un notar⁴.

Votate în unanimitate de toți cei prezenți, statutele împreună cu procesul verbal de constituire au fost înaintate pentru încuviințare prin protopopiatul Beliului - sub jurisdicția căruia se găsea comuna Chișlaca - la Consistoriul ortodox din Oradea. Vicarul episcopal Vasile Mangra a refuzat însă validarea acestora, motivând că aprobarea statutelor pentru societăți culturale nu este de competența Consistoriului. Prin urmare aceștia au fost îndemnați să se adreseze - prin forurile administrative - Ministerului de culte și instrucțiune publică de la Budapesta⁵.

Din nefericire, după acest moment inițial de organizare informațiile documentare lipsesc, astfel că nu suntem în măsură să știm dacă au fost sau nu aprobate statutele în cauză de către forurile administrative superioare sau să urmărim eventuala sa activitate ulterioară. Este totuși foarte probabil ca sub o formă sau alta societatea să-și fi desfășurat în continuare acțiunile culturale, având în vedere că preotul instruisă și înainte de acest moment elevii în arta muzicală. Cu toate acestea, inițiativa locuitorilor comunei Chișlaca de înființare a unei reuniuni muzicale reprezintă o nouă mărturie a eforturilor depuse de românii din Monarhia austro-ungară în direcția creării de mijloace pentru păstrarea și cultivarea culturii lor naționale.

³ *Ibidem*, f. 8

⁴ *Ibidem*

⁵ *Ibidem*, f. 5-6

Anexe documentare:

I.

Protocol luat în ședința conferinței tinerimei gr[eco]-ort[odoxe] rom[âne] din Chișlaca, ținută în 20 decembrie (2 ianuarie n.) 1910, în cauza organizării tinerimei în Reuniune de cântări

Prezenți sunt: Florian Căpitan, Toader Căpitan, Ioan Jurca, Nicolae Panda Jurca, Iosif Moș, Crăciun Jurca, Nicolae Gaica, Traian Cotuna, Simeon Jurca, Ioan Jurca, Alecsandru Borha, Ioan Căpitan, Ambrosie Borha, George Căpitan, Nicolae Popa, Simion Curta, Moise Jurca, Ioan Păcală, David Cotuna, Simeon Hărdău, Ioan Tercheș, Petru Cismaș, Simeon P. Leucuța, paroch, Ilie Hărdău, Traian Curta.

Preotul Simeon P. Leucuța, luând cuvântul, espune necesitatea organizării tinerimei în Reuniune de cântări cu statute aprobate pentru că în ăst an ne-a oprit notarul de a învăța cântările bisericesci în casa comunală, iar până aci învățătorul din școală, iar la preotul acasă numai puțini se pot aduna. În conșlegere cu mai mulți tineri am prelucrat un pro[i]ect de statute, pe cari primindu-le, le vom înainta ven[eratului] Consistor[iu] spre aprobare. Propune a se alege un președinte, notar și doi bărbați de încredere.

Se alege președinte: Simeon P. Leucuța, paroch, notar: Traian Curta, bărbați de încredere: Ilie Hărdău și Iosif Curtay.

Președintele, deschizând ședința, citește pro[i]ectul de Statute elaborat și-l esplică și propune a se primi. Membrii prezenți îl primesc pe de-antregul și doresc să se înainteze ven[eratului] Consistor[iu] spre aprobare cât mai grabnică.

Ne mai fiind altceva de pertractat, protocolul se citește și se primește, ședința se închide, iar protocolul se subscrie.

D. c. m. sus

Simeon P. Leucuța,
paroch-președinte

Traian Curta,

notar

Bărbați de încredere: *Ilie Hărdău*
Iosif Curtay

(AN - DJBh, fond Episcopia ortodoxă română Oradea, dos. 339/ 1911-1915, f. 7)

II.

Statutele Reuniunii de cântări bisericesci și naționale din comuna bisericască gr[eco]-ort[odoxă] rom[ână] Chișlaca

a) Reuniunea poartă titlul: *Reuniunea de cântări bisericesci și naționale din comuna bisericască grec[o]-ort[odoxă] rom[ână] Chișlaca.*

b) Scopul reuniunii este: dezvoltarea gustului estetic și întărirea simțului moral prin cântări alese.

Pentru susținerea întregității caracterului național al s[ă]n[ă]ții noastre biserici, se vor deprinde ca datini naționale și jocuri naționale ca: Bătuta și Călușerul.

c) Spre atingerea acestui scop, reuniunea va ține orele de deprindere în toată duminica și sărbătoarea după meazăzi, precum și în serile lungi de iarnă în școala din loc și în alt loc potrivit sub conducerea învățătorului eventual a preotului local, va executa cântările bisericesti la serviciul d[umne]ze[i]esc și la osebite ocazii cântări și eventual jocuri naționale.

d) Membrii Reuniunii vor fi:

I. *Obligați*: Toți elevii adulți (pot fi de ambe[le] sexe) de la 12-15 ani, obligați și altcum la școala de repetiție.

II. *Benevoli*: Credincioșii noștri trecuți de 15 ani (pot fi de ambe[le] sexe), cari vor intra și se vor deobliga spre acest scop, solvind 1 (una) coroană: taxă de înscriere ca membru.

e) În fruntea Reuniunii va fi un comitet compus din 7 membri, pe un period de un an, cari își vor alege din sânul lor un diriginte al Reuniunii, un casar și un notar. Decisiunile se aduc cu majoritate de voturi, în cas de voturi egale, dirimă votul președintelui.

f) Dirigintul se va îngriji de noi membri, de încasarea banilor de la membri prin casar și peste tot de executarea hotărârilor comitetului și va prepara și organiza ședință festivă în tot anul, eventual petreceri, sub conducerea preotului.

g) Din sumele încasate de la membri, precum și și din alte venite și contribuiri benevole, se va forma un fond al Reuniunii, din care se vor acoperi lipsele aceluia și se vor procura toate instrumentele necesare.

h) Avera acestei Reuniuni între ori ce împrejurări eventuale, va forma proprietatea exclusivă a bisericii noastre grec[o]-orientale române din loc.

i) Administrarea fondului se va face prin comitetul Reuniunii. Acesta va îngriji de procurarea instrumentelor necesare, va procura trebile administrative ale Reuniunii, va censura socoata episcopului despre manipularea fondului și la adunarea generală ce se va ține în fiecare an la începutul lunii Ianuarie, va raporta despre starea fondului: respectivei Reuniuni, iară de la adunarea generală a Reuniunii socoata se va transpune la sinodul parochial pentru revisiune și de acolo pe calea oficiului protopresbiteral concernent se va subșterne la Consistor[i]ul eparchial pentru aprobare.

j) Conducătorul Reuniunii este învățătorul, eventual preotul local, carele ca atare este și președintele comitetului administrativ al Reuniunii și totodată și al adunării generale a Reuniunii.

l) Decisiunile adunării generale se aduc cu majoritate de voturi și se înaintează sinodului parochial spre aprobare, iar modificarea acestor statute se poate face numai cu aprobarea Consistorului.

m) Datorințele membrilor sunt: a se prezenta și a participa regulat la orele de deprindere precum și la executarea cântărilor în - și afară de biserică; în timpul neactiv vor ceti foi și cărți din biblioteca școlară.

n) Despre cercetarea orelor se va purta un jurnal, în care se vor induce absențele.

o) Acei membri ai ai Reuniunii, cari fără scusă vor absenta de la orele de deprindere de două ori după o altă, vor fi pedepsiți cu o multă până la 1 (una) coroană pe s[e]ama fondului Reuniunii. Iar cel ce va fi pedepsit mai mult decât de 5 ori într-un an, precum și cel ce va dovedi o viață scandaloasă și nemorală se vor eschide din sânul Reuniunii.

p) Pedepsa o va croi după împrejurări în fiecare cas comitetul Reuniunii, iar încasarea sumelor de pedepse o va face casarul, care va administra banii, epitropului parochial carele va avea a purta o socoată separată despre acestea.

r) Aceste statute vor avea valoare numai după ce vor fi provăzute cu clausula de întărire din partea Consistoriului.

Chișlaca, 20 Decemvrie 1910/ 2 Ian[uarie] 1911.

Florian Căpitan
Toader Căpitan
Ioan Păcală
Ioan Tercheț
Simeon Hărdău
Nicolae Gaica
Ioan Căpitan
Simeon Jurca
Ilie Hărdău

David Cotuna
Moise Jurca
Ioan Jurca
Ambrosie Borha
Traian Curta
Alecsandru Borha
Niculae Panda
Niculae Popa
Simeon Leucuța, paroch gr. ort. rom

Crăciun Jurca
Traian Cotuna
Petru Cismaș
Iosif Moț
Simion Curta
George Căpitan
Iosif Jurca

(*Ibidem*, f. 8)

III.

Nr. 667-1910

De la protopopul tract[ului] Beliu

Venerabile Consistoriu!

La insistința preotului Simeon P. Leucuța din Chișlaca cu onoare înaintez un fel de statute a reuniunii de cântări de acolo ce deja s-a și format. Subscrisul i-am comunicat numitului că statut[ele] de reuniuni au să fie aprobate de Minister și că adunări afară de cele bisericesti, fără de aprobarea organ[elor] administr[ative] nu se pot ține; la stăruința preotului numit însă suscepu statutele cu un protocol luat în cauză pentru afacere competentă.

Sunt al venerabilului consistoriu,

Petru Serbu,
protopop

F.-Girișiu, la 31 Decemvrie 1910

Venerabilului Consistoriu ort[odox] în Oradea-mare

(*Ibidem*, f. 6)

IV.

38 sc. 1911

Prot[opopiatul] Beliului

Oradea-mare 25 Iunie/ 8 Iulie 1911

spre aprobare

În legătură cu raportul P. O. Dtale din 31 dec[embrie] 1910, nr. 667 pe lângă care [î]naintezi aici Statutele „*Reuniunii de cântări bisericеști și naționale din comuna bisericеască Chișlaca*” împreună cu protocolul luat în cauza înființării numitei reuniuni sub -/- Ți se remit pe lângă observarea că aprobarea amintitelor statute nu cade în competența noastră, ci să se ceară prin forurile administrative de la ministru.

Orade[a], ...

V. Mangra,

vicar ep[iscop]esc

(*Ibidem*, f. 5)

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA ACTIVITĂȚII SOCIETĂȚII STUDENȚEȘTI „DACIA TRAIANĂ” DIN ORADEA (1918-1919)

Odată cu înființarea, de către Samuil Vulcan, în anul 1828, a unui gimnaziu (transformat în anul școlar 1851-1852 în gimnaziu superior), Beiușul a devenit, pentru românii din Crișana, Banat și Maramureș o citadelă de învățământ și cultură, generatoare de energii creatoare, implicate în lupta pentru unitate națională.

În școlile beiușene s-a format o elită politică și culturală, care a militat pentru apărarea ființei naționale, impunerea drepturilor firești ale populației românești din Crișana.

Politicile guvernamentale privind naționalitățile, impuse de autoritățile austro-ungare pe întreg teritoriul imperiului, au fost concepute și aplicate, cu strictețe, pentru a frâna cât mai mult posibil dezvoltarea culturală a popoarelor aflate sub stăpânirea sa. Astfel că, în perioada premergătoare actului Marii Uniri din 1 Decembrie 1918, în Crișana, asemeni celorlalte provincii din imperiul aflat în plin proces de dezmembrare, era permisă doar funcționarea unor societăți și asociații cu caracter cultural, supravegheate îndeaproape de organele represive imperiale.

Dintre acestea, o contribuție deosebită la viața culturală bihoreană au avut: Societatea de lectură "Samuil Vulcan" din Beiuș (1862-1918), Reuniunea de cântări "Lira" din Beiuș (1905-1918), Reuniunea de cântări "Hilaria" din Oradea (1875-1918) și despărțămintele Astrei. S-au implicat în viața culturală a românilor bihoreni și asociațiile: *Casina română* din Beiuș (1871-1918), Societatea pentru fond de teatru român (1870-1918), Societatea literară „D. Negreanu” a elevilor găzduiți în internatul ortodox din Beiuș, Reuniunea femeilor române din Oradea și împrejurimi, Reuniunea femeilor române din Beiuș.

Societatea de lectură "Samuil Vulcan" din Beiuș a fost înființată de către directorul gimnaziului, Teodor Chioreanu, împreună cu un grup de elevi din clasa a VIII-a, care, la data de 31 decembrie 1861, au elaborat statutele de funcționare ale noii societăți, după modelul statutelor "Societății de Lectură a Junimii Române Studioase" de la Academia de Drept și Arhigimnaziul din Oradea, înaintându-le spre aprobare autorităților.

Cu toate că prima solicitare a fost respinsă, elevii gimnaziului nu au renunțat la dorința lor de înființare a unei societăți de lectură, trimițând din nou statutele spre aprobare, care a fost primită la data de 31 mai 1862⁶.

⁶ Viorel Faur, *Societatea literară "Samuil Vulcan" din Beiuș*, în *Crisia*, 1974, p. 249

“Dezvoltarea mai amplă în limba și literatura română a cunoștințelor elevilor gimnaziului, cultivarea limbii materne, cultivarea și amplificarea cunoștințelor și lărgirea cercului cunoștințelor literare și estetice”⁷ - au fost scopurile oficiale al societății de lectură din Beiuș. Ele erau menite să prezinte viitoarele activități ale societății drept o simplă activitate didactică suplimentară. Stimularea creativității artistice a membrilor societății se făcea pe baza asimilării unor teme literare și muzicale patriotice românești, urmărindu-se dezvoltarea conștiinței lor naționale.

Dorința autorităților dualiste de a limita accesul elevilor gimnaziului la ședințele societății de lectură și la manifestările culturale la care participau locuitorii din Beiuș și împrejurimi, au determinat hotărârea Ministerului de Culte și Instrucție ca, după anul 1867, să fie redus la jumătate numărul membrilor societății, prin decizia de a permite să fie membri ai acesteia doar elevii claselor superioare (a VII-a și a VIII-a) ale gimnaziului⁸.

Prin asemenea măsuri, guvernarea dualistă dorea să imprime activităților societății un caracter strict instructiv, care să garanteze excluderea elevilor din gimnaziu de la evenimentele culturale cu caracter național, care ar fi putut influența dezvoltarea lor ulterioară, ca membrii activi ai luptei pentru drepturi naționale și îndepărtarea lor față de specificul istoric, literar și popular național românesc.

Autorii români Costache Negruzzi, I. L. Caragiale, Mihai Eminescu, Vasile Alecsandri, George Coșbuc, Octavian Goga, Dimitrie Bolintineanu, Andrei Mureșeanu, Alexandru Vlahuță și Ion Creangă - care au reușit să evidențieze în operele lor esența sufletului românesc, puritatea și expresivitatea limbii populare românești, valorile istorice ale neamului și universalitatea sentimentelor omenești - au fost studiați cu predilecție în cadrul societății beiușene.

De asemenea, membrii societății compuneau poezii, povestiri, studii literare, fragmente de roman, recenzii, lucrări istoriografice și folcloristice, care erau citite și analizate cu ocazia ședințelor ordinare, după care, cele mai valoroase, erau predate la arhivă. Dintre acestea, cele mai apreciate au fost premiate cu 10 coroane, după cum urmează: elevul Rusalin Voinea (din clasa a VIII-a), pentru lucrarea *Asupra lui Octavian Goga*, nuvela colegului său Augustin Pelle, *Din tainele munților bihoreni*⁹, alături de Ioan Giurcoi (din clasa a VII-a), cu materialul *Spice din Viața lui Eminescu* și Rusalin Voinea, cu schița *Eroul fără nume*¹⁰.

⁷ *Programa gimnaziului superior gr.cat. și a școalelor normale din Beiușiu pre anul școlar 1879-1880*, Beiuș, 1880, p.51; 1881-1882, p. 62; 1904-1905, p. 119

⁸ Viorel Faur, *Cultura românilor din Bihor (1849-1918)*, Editura Fundației Culturale “Cele trei Crișuri”, Oradea, 1992, p. 47

⁹ *Programa gimnaziului superior gr.cat. și a școalelor normale din Beiușiu pre anul școlar 1905-1906*, Beiuș, 1906, p.140

¹⁰ *Ibidem*, 1904-1905, p. 120

După anul 1880, cu ocazia ședințelor festive, la care participau în număr mare locuitorii Beiușului, au fost declamate, de către membrii societății de lectură, poeziile *Deșteaptă-te Române*, *România*, *Glasul unui român*, de Andrei Mureșanu, *Către români*, *Cântecul gîntei latine*, *Santinela Română*, de Vasile Alecsandri, *Către renegați*, *Copila română*, de Iosif Vulcan. Poeziile compuse și recitate de Ioniță Bădescu, Atanasie Tuducescu, Vasile Ranta Buticescu și Ioan Groza au trezit, prin forța lor evocatoare, în rândul auditoriului, puternice sentimente de mândrie patriotică și națională¹¹.

Acest gen de creații literare constituiau exemple demne de urmat de către elevi, invitând la repetarea faptelor nobile ale înaintașilor, la apărarea libertății și a demnității naționale.

Interpretarea corală a unor arii muzicale, pentru trezirea sentimentelor naționale ale participanților, era utilizată cu real succes de către membrii Societății de lectură "Samuil Vulcan" la ședințele festive, unde au fost prezentate melodiile corale : *Latina gînte*, *Patria și Luarea Plevnei* în anul 1884, *Marșul lui Mihai și Steaua României* în 1885¹². Începând cu anul 1881 s-a încetățenit aniversarea fondatorului gimnaziului, la fiecare dată de 25 decembrie a anului, prin spectacole literar-artistice ample.

Membrii societății de lectură desfășurau un adevărat proces de culturalizare a locuitorilor, utilizând mijloacele cultural-artistice care îi erau permise în cadrul spectacolelor publice, dând dovadă de multă dăruire și pasiune în interpretarea poeziilor, dizertațiilor, interpretărilor corale și orchestrale cu conținut istoric mobilizator¹³.

Activitățile societății de lectură s-au diversificat permanent, constatându-se o creștere a numărului ședințelor extraordinare, cu prilejul cărora erau aniversați: patronul spiritual al gimnaziului (episcopul greco-catolic), la 11 septembrie, regele Francisc Iosif I, la 4 octombrie, regina Elisabeta, în 19 noiembrie, episcopul Samuil Vulcan, fondatorul gimnaziului, la 25 decembrie, precum și episcopul Mihai Pavel la 8 iunie 1898, cu ocazia împlinirii a 25 de ani de la instalarea sa¹⁴.

Conducerea societății avea ca obiectiv principal activizarea tuturor membrilor, manifestând intoleranță față de aceia care doreau doar să participe pasiv la activități, fără a respecta îndatoririle care le reveneau fiecărui participant, luând față de aceștia o măsură îndreptățită de obiectivele nescrise ale societății, dar destul de aspră, datorită situației materiale precare a majorității elevilor din gimnaziu – amendarea lor¹⁵. Rezultatele societății se regăsesc în arhiva acesteia, unde au depuse creațiile originale ale membrilor (poezii, schițe, nuvele, fragmente

¹¹ Viorel Faur, *op. cit.*, p. 55

¹² *Programa gimnaziului superior gr.cat. și a școalelor normale din Beiușiu pre anul școlar 1884-1885*, p. 43; 1885-1886, p. 48

¹³ *Ibidem*

¹⁴ *Ibidem*, 1897-1898, p. 80

¹⁵ Viorel Faur, *op. cit.*, p. 50

de roman, dizertații, recenzii de carte, lucrări istoriografice și folcloristice), care fuseseră, în prealabil, primite de societate, citite și “critisate”, iar unele dintre acestea chiar publicate în ziarele vremii, după ce primeau avizul conducerii societății. Practica a fost uzitată numai până în anul 1895, când Ministerul Instrucțiunii Publice a interzis publicarea în presă a oricăror date legate de activitatea societății.

În cadrul societății de lectură, elevii gimnaziului se familiarizau cu viața socială, fiind pregătiți și îndrumați de conducătorul societății cum să își organizeze și desfășoare activitatea, pentru a depăși toate obstacolele ridicate de autoritățile austro-ungare, mulți dintre aceștia continuându-și activitățile culturale mai târziu, la un nivel superior, ca membri activi ai societății “Astra” și ai Societății pentru crearea unui fond de teatru român în Ardeal, integrându-se totodată în rândul luptătorilor pentru drepturile naționale ale românilor din Monarhia austro-ungară¹⁶.

Înființarea, funcționarea și dezvoltarea permanentă a bibliotecii Gimnaziului “Samuil Vulcan” din Beiuș a contribuit esențial la emanciparea culturală și la dezvoltarea conștiinței naționale a elevilor, care au cunoscut operele scriitorilor români din interiorul și exteriorul Carpaților, contribuind eficient la menținerea vie a idealului de unitate națională. Cărțile studiate de elevi transmiteau mesajele de factură culturală și politică ale vremii, pregătind conștiințele pentru înfăptuirea mărețului act politic de la 1 Decembrie 1918.

În anul 1884, biblioteca gimnaziului se împărțea în: biblioteca profesorală științifică, împreună cu cea de manuale școlare, biblioteca tinerimii gimnaziale, biblioteca Societății de lectură, o colecție de manuale uzate în folosul elevilor săraci, aspect ce a determinat luarea inițiativei de a menționa toate cărțile existente într-un catalog general, de ele răspunzând un bibliotecar general, ajutat de alte persoane pentru secțiunile menționate¹⁷.

Membrii societății de lectură au ridicat la un nivel superior genul teatral, prin înființarea, în anul 1874, a unei “societăți de diletanți”, după modelul celei create la Cluj. Un rol important în realizarea acestei inițiative îi revine lui Andrei Centea, provenit, împreună cu Maria Centea, din trupa diletanților clujeni, unde au acumulat o bogată experiență dramatică și regizorală¹⁸.

Tot Societatea de lectură “Samuil Vulcan” a fost aceea care a perseverat în dezvoltarea conștiinței naționale a membrilor prin educație muzicală corală și instrumentală. Printre cele mai frecvente piese corale interpretate, cu prilejul ședințelor festive, au fost: *Latina gintă*, *Tătarul*, *Patria*, *Cântec bătrânesc*, *Diorile frumoase*, *Steaua României*, *Drum Bun*, *Marșul cântăreșilor* (de G. Porumbescu),

¹⁶ *Ibidem*

¹⁷ Iudita Călușer, Constantin Stelaru, *Biblioteca liceului din Beiuș între 1835-1845*, în *Crisia*, 1982, p. 418

¹⁸ Viorel Faur, *op. cit.*, p. 134

Serenada (după Mihai Eminescu), *Niță mamă și Hora* (de G. Dima), *Creanga ruptă* (de T. Vidu) și *Rugăciunea* (de C. Porumbescu)¹⁹.

În anul 1911, corul societății de lectură și-a îmbogățit repertoriul cu piesele *Dulce Bucovină* (de G. Teodosiu) și *Frunză verde* (de Fr. Hubic), *Cucule pană galbenă* (de T. Popovici) și *Cântece populare din Bihor* (de Fr. Hubic)²⁰.

Sentimentele naționale ale elevilor gimnaziului au fost reliefate și prin interpretarea unor piese instrumentale cu conținut patriotic și popular de către membrii societății de lectură, cu ocazia ședințelor festive dedicate diferitelor evenimente. Astfel, la 25 decembrie 1884, la comemorarea morții fondatorului gimnaziului, au fost interpretate piesele instrumentale *Marșul lui Mihai Eroul* și *Luarea Plevnei*; cu ocazia aceluiași eveniment, în anul următor au fost intonate de către orchestra gimnaziului *Valurile Dunării* și *Potpuriuri românești*; în memoria lui Samuil Vulcan, în anul 1889 au fost intonate *Potpuriuri bănățene* și *Marșul lui Mihai*; au fost ascultate *Potpuriuri ardelenesti* iar *Marșul lui Mihai* a deschis și a finalizat ședința festivă a societății de lectură în anul 1890²¹. Interpretarea pieselor amintite evidențiază că, până în anul 1890, au fost avute în atenție melodiile populare ale românilor, de o parte și de alta a Carpaților, care reliefa unitatea culturală românească, evenimentele istorice ale românilor, respectiv prima unire a tuturor românilor în timpul domniei lui Mihai Viteazul și cucerirea independenței de stat a României în urma războiului din 1877-1878.

Pricipalele activități organizate de către Societatea de lectură “Samuil Vulcan” din Beiuș au fost mediatizate de periodicele românești din imperiu (*Familia*, *Concordia*, *Albina*, *Federațiunea*, *Observatorul*, *Gazeta Transilvaniei*) și de propriile rapoarte anuale publicate în programele editate de gimnaziu. Mai ales după anul 1875, în rapoartele anuale au început să fie prezentate tot mai amănunțit numărul de ședințe și cel al membrilor societății, fluctuația lor, numele membrilor comitetului, titlurile lucrărilor premiate, programele festive derulate, luările de cuvânt ale directorilor gimnaziului la deschiderile festive ale noului an școlar, numele cărților donate pentru biblioteca societății, numele donatorilor, precum și situația financiară a acesteia la sfârșit de an școlar²². Revista *Familia*, cea mai longevivă revistă românească din Imperiul austro-ungar, condusă de “precursorul unității naționale”, Iosif Vulcan, cu o neabătută atitudine antidualistă, a acordat Gimnaziului “Samuil Vulcan” din Beiuș șansa de a-și face cunoscute spectacolele de teatru susținute de “diletanții” locali.

Cele mai reușite creații literare ale membrilor societății au fost publicate, cu avizul conducerii acesteia, în publicațiile de limba română care erau editate în monarhia dualistă. Colaborarea dintre societatea de lectură beiușeană și

¹⁹ *Programa gimnaziului superior gr.cat. și a școalelor normale din Beiușiu pre anul școlar 1885-1886*, Beiuș, 1886, p. 43; 1885-1886, p. 48; 1889-1890, p. 100; 1890-1891, p. 112; 1891-1892, p. 61

²⁰ *Ibidem*, 1911-1912, p. 137; 1913-1914, p. 53

²¹ *Ibidem*, 1884-1885, p. 48; 1885-1886, p. 47; 1889-1890, p. 100; 1890-1891, p. 112

²² Viorel Faur, *op.cit.*, p. 51

publicațiile amintite mai sus s-a derulat numai până în anul 1895, când Ministerul Instrucțiunii Publice a interzis, sub amenințarea cu represiuni împotriva societății, publicarea în presă a vreunui “comunicat despre activitatea societății”. Măsura aceasta constituia un act de cenzură a mediatizării activităților culturale desfășurate de elevii români de la Gimnaziul “Samuil Vulcan” din Beiuș și avea ca scop întreruperea contactelor dintre Societatea de lectură și mijloacele scrise de informare ale românilor transilvăneni, care erau suspicionate de autorități că întrețineau în instituțiile de învățământ un spirit național daco-roman²³.

Conștiința fiind de impactul mobilizator al interpretării unor cântece românești în formarea conștiinței naționale a populației românești din Bihor, studenții de la Academia de Drept din Oradea au încercat încă din anul 1863 să obțină aprobările necesare pentru constituirea unei „reuniuni române de cântări” de la conducerea Academiei, care, conform legislației vremii, a solicitat avizul Ministerului de Interne. Răspunsul acestuia a fost negativ, fără nici o motivație a deciziei luate, statutele fiind reținute la minister, stopându-se astfel întâia tentativă a studenților orădeni de a-și întemeia o asociație cu caracter muzical²⁴.

Demersul lor a fost reluat de o nouă generație de studenți români ai Academiei, care au înlocuit și continuat tradițiile Societății de lectură din Oradea, recent desființată, cu Reuniunea de cântări *Hilaria*. Aceasta s-a angajat, chiar de la data constituirii sale, în 7 noiembrie 1875, la culturalizarea și trezirea sentimentelor naționale ale românilor bihoreni, în pofida condițiilor politice dificile și a resurselor financiare precare, obținute din donațiile susținătorilor reuniunii. Intențiile studenților s-au materializat la 31 decembrie 1875, când corul reuniunii a interpretat trei cântece românești, într-un cadru public, demonstrând că, prin *Hilaria*, Societatea de lectură din Oradea își continuă activitățile culturale, într-o nouă formă de exprimare²⁵.

Statutele Reuniunii, aprobate de autorități după efectuarea unor modificări, doar în anul 1877, prevedeau că activitatea sa era menită să contribuie la perfecționarea membrilor săi în arta vocală, dar și susținerea materială a elevilor și studenților români cu o situație materială precară, pentru ca aceștia să își poată continua studiile. Restrângerea activităților culturale ale *Hilariei*, între anii 1877 și 1892, au fost determinate de politica autorităților, care au limitat prezența românilor în Academia de drept, uneori până la 4 sau 5 studenți admiși la studii. Mișcarea memorandistă a marcat un reviriment în dezvoltarea activităților reuniunii, datorat creșterii numărului studenților români din Academie (50 în 1897), care au apelat la interpretări vocale și instrumentale, pentru a atrage un auditoriu cât mai numeros la manifestările cultural-muzicale ale „Hilariei”, care erau organizate în sala hotelului „Arborele Verde”²⁶.

²³ *Ibidem*, p. 52

²⁴ *Ibidem*, p. 70

²⁵ *Ibidem*, p. 71

²⁶ Iosif Vulcan, *Concertul și teatrul din Oradea Mare*, în *Familia*, 1895, nr. 4, p. 45-46

Personalitatea învățătorului Nicolae Firu, care a fost dirijorul corului reuniunii între 1900 și 1918, a influențat activitățile studenților, prin organizarea unor spectacole cultural-teatrale susținute de profesioniști, din care însă nu au lipsit melodiile militant-patriotice cu efect mobilizator incontestabil (*Deșteaptă-te române, Imnul lui Mihai Viteazul, Imnul Unirii, Pe-al nostru steag e scris unire*)²⁷.

Reuniunea de cântări s-a orientat spre promovarea unor forme diverse de culturalizare a populației, în special în perioada premergătoare actului Unirii de la 1 Decembrie 1918. Acestea urmăreau realizarea unor contacte directe cu populația, apelând la spectacole literar-artistice, care ofereau prezentări de lucrări originale de literatură și istorie culturală, conferințe, recitări de poezie, concerte, creații teatrale, preferate fiind cele selectate din dramaturgia lui Vasile Alecsandri și Iosif Vulcan. Rolul național-cultural al *Hilariei* a crescut simțitor din anul 1906, când revista *Familia* și-a sistat activitatea, rămânând singura asociație culturală românească din Oradea, care a fost nevoită să îndeplinească rolul de promotor al educației patriotice, morale și culturale pe tărâm național, rol pe care l-a îndeplinit cu prisosință, după cum reiese din aprecierile presei scrise de limba română.

Astfel, sub conducerea președintelui Aurel Lazăr, Reuniunea de cântări *Hilaria* s-a remarcat, în primăvara anului 1910, prin organizarea, intens mediatizată, a unui spectacol muzical-literar în sala hotelului „Vulturul Negru” la care au participat aproximativ 1500 de persoane din Bihor, Arad, Satu-Mare, Sălaj și Maramureș, dintre care s-au remarcat cei 200 de țărani bihoreni și la care au fost prezentate piese corale de către formații din Bihor și Sibiu, dar și de către intelectualii orădeni²⁸.

Reuniunea de cântări *Lira* a fost înființată la Beiuș în 3 octombrie 1905, ca urmare a propunerii profesorului Ioan Bușița și a avocatului Gavril Cosma, făcută în ședința anuală din 17 iunie 1905 a despărțământului beiușean al *Astrei*. Scopul înființării reuniunii muzicale a fost acela de a atrage clasa de mijloc în rândul membrilor *Astrei* pentru a-i extinde, în acest fel, aria de cuprindere socială. Intenția constituirii Reuniunii de cântări *Lira*, care urma să își desfășoare activitățile la Beiuș, a fost exprimată public cu ocazia adunării anuale a despărțământului beiușean, care a avut loc la 19 iunie 1905, în Căbești, unde profesorul Ioan Bușița și-a asumat rolul de a pregăti, din punct de vedere muzical, membrii *Astrei*, care vor dori să activeze în cadrul reuniunii muzicale²⁹.

Conducerea centrală a Societății *Astra* a apreciat înființarea noii societăți culturale din Crișana, însă autoritățile austro-ungare au tergiversat aprobarea statutelor *Lirei*, dovedind încă o dată menținerea politicii de reducere la maxim a

²⁷ Viorel Faur, *op. cit.*, p. 73

²⁸ *Serata de la Oradea. Crestături*, în *Tribuna* (25 martie 1910); Arhivele Naționale – Direcția Județeană Bihor, *fond Nicolae Firu și Societatea de cântări „Hilaria”*, f. 50

²⁹ Viorel Faur, *Contribuții la cunoașterea istoriei Bihorului (II)*, *Beiușul cultural*, Oradea, 1971, p. 110-129

tendințelor de afirmare culturală a românilor din imperiu. Prin aceste metode restrictive, utilizate permanent de guvernul de la Budapesta, prin intermediul autorităților, ori de câte ori se înființa o asociație culturală românească se dovedește, cu prisosință îndârjirea guvernanților de a menține populația românească într-o stare de înapoiere culturală, pentru a-i împiedica dezvoltarea spirituală.

Reuniunea de cântări *Lira* a funcționat între anii 1905-1912 într-o situație de semi-legalitate, datorită neaprobării statutelor sale de către Ministerul de Interne, care vedea în viitoarea asociație muzicală românească din Beiuș un posibil viitor exemplu de urmat de către majoritatea localităților cu populație majoritar românească. Chiar forma de activitate a reuniunii – exprimarea corală – era considerată un pericol, prin redeșteptarea spiritului național pe care l-ar putea induce conținutul melodiilor prezentate în fața locuitorilor satelor din depresiunea Beiușului. Ministerul menționat își motiva refuzul de a aproba statutele reuniunii astfel: „la inițiativa acestuia, celelalte 50 de cercuri ale *Astrei* și numeroasele agenturi ar porni o mișcare asemănătoare și neîntreruptă, pe care ziarele ar folosi-o în scopuri politice și naționale”³⁰.

Astfel, deși s-au făcut numeroase demersuri pentru a obține aprobarea statutelor pe baza unor solicitări venite atât din partea inițiatorilor, cât și a conducerii centrale a *Astrei*, a unor persoane particulare (Ioan Ardelean și dr. Alexandru Muntean), teama prefectului Glatz că, concertele și spectacolele desfășurate ar putea declanșa „agitații naționaliste ... ,care pot deveni periculoase”, au făcut ca *Lira* să își asume riscurile de a fi „cercetată”, în repetate rânduri, de către autorități, după fiecare reprezentare corală.

Primul concert a fost susținut la 13 ianuarie 1906, în Beiuș, iar în august 1906, corul reuniunii a participat la București, la un festival coral, organizat în Arenele Romane. Acestea au fost urmate de „cercetarea disciplinară” a profesorului Pavel Constantin și a dirijorului Ioan Bușița, căruia, prin ordinul din 30 octombrie 1906 al Ministerului Cultelor, i s-a interzis să mai instruiască și să dirijeze corul reuniunii, fiind cerute și traduceri în limba maghiară a melodiilor interpretate la București³¹. Deși în anul 1908 nu era încă recunoscută oficial de către autoritățile vremii, Reuniunea de Cântări *Lira* din Beiuș a activat permanent ca un cor al despărțământului *Astrei*, prezentând un spectacol coral în comuna Roșia.

Cu ocazia adunării anuale a despărțământului *Astrei* din Beiuș din anul 1912 a fost anunțată aprobarea statutelor reuniunii muzicale³², care a organizat după aceea, împreună cu filiala Beiuș a Societății pentru fond de teatru român din Ardeal, o serată artistică, la 31 decembrie 1912.

³⁰ Arhivele Naționale - Direcția Județeană Cluj-Napoca, *fond Problema Națională a Transilvaniei (1905-1906)*, dosar 29 (neorganizat)

³¹ Teodor Neș, *Oameni din Bihor, 1848-1918*, Oradea, 1937, p. 423-425

³² Arhivele Naționale - Direcția Județeană Bihor, *fond Astra*, dos. 5/1912, f. 1-4

Putem concluziona că, până în anul 1918, în Beiuș s-au desfășurat constant activități culturale în condiții optime și datorită participării *Lirei* la activitățile despărțământului beiușean al *Astrei*, chiar între anii 1905-1908, într-o perioadă în care era dusă de oficialități o politică cruntă de deznaționalizare.

2. Demersurile studenților români de la Academia de Drept din Oradea pentru înființarea unei societăți culturale proprii

Situația social-economică existentă în Imperiul Habsburgic a determinat conștientizarea populației românești din Crișana asupra faptului că emanciparea națională și socială se poate realiza prin cultură și educație, astfel că aceasta și-a îndrumat fiii să studieze în instituțiile de învățământ superior ale imperiului.

Cea mai accesibilă pentru bihoreni a fost Academia de Drept din Oradea, unde, la un moment dat, o treime din numărul total al studenților erau români și simțeau nevoia să se exprime liber, neîngrădit, în limba română, și să își dezvolte aptitudinile literare într-un cadru organizat.

Acest fapt a fost evidențiat într-o plângere, semnată cu un pseudonim, în legătură cu prezența românilor în academie, sosită pe adresa rectorului Bozsoky Alajos. În petiție se precizează că: „Lucrurile stau în așa fel, încât trei sferturi dintre studenții de la facultatea noastră sunt români și numărul lor este în creștere de la an la an. Tinerii români, din cele mai îndepărtate părți ale țării, vin aici să studieze dreptul, cu toate că ar putea găsi institute asemănătoare mai apropiate, lucru care ușor se subînțelege, dacă avem în considerare rolul jucat de acest tineret de câțiva ani încoace”³³.

În continuarea „anonimei” se descrie cum studenții români din anii mai mari din instituția universitară orădeană îi sfătuiesc pe cei din anul I să evite orice legătură cu studenții maghiari, aceiași situație repetându-se în fiecare an.

Studenții români, care studiau în anul 1843, pe băncile Academiei considerau necesară constituirea unei societăți culturale proprii, în cadrul căreia să își dezvolte cunoștințele de limba și literatură română, mai ales că studiile se efectuau doar în limba maghiară, iar dragostea lor pentru limba maternă era permanent exprimată prin diferite modalități: pe coridoarele Academiei de Drept românii citeau ziarul *Tribuna*, în unele grupuri se cântau cântece populare românești, iar alții conversau în limba română.

Lupta studenților români din Crișana pentru înființarea *Societății de lectură din Oradea* s-a desfășurat în condițiile dure de oprimare națională a naționalităților din Imperiul Habsburgic, susținute printr-un aparat represiv menit să ajute, în perioada regimului absolutist de guvernare, la centralizarea conglomeratului multinațional sub comanda unică a Vienei, printr-o politică administrativă extrem de riguros centralizată, desfășurată odată cu impunerea

³³ *Tribuna*, 1898, nr. 213, p. 853-854

limbilor germană și maghiară, ce deveneau treptat mijloace efective de deznaționalizare a românilor.

Astfel, începând cu anul 1843, tineretul studios din Oradea a încercat să înființeze o societate literară, unde să se poată întâlni și discuta evenimentele și noutățile aflate din paginile ziarelor de limba română de peste Carpați și din interiorul Monarhiei austro-ungare.

Tentativa înființării unei societăți culturale la Academia de Drept din Oradea a fost confirmată de Alexandru Roman, fost student, între 1843-1844, al instituției menționate, care a relatat că studenții români au solicitat autorităților acordul de înființare a unei „însoțiri literare”, ce ar fi avut ca obiectiv îmbunătățirea și perfecționarea cunoștințelor de limba română a membrilor societății, însă solicitarea lor a fost respinsă întrucât oficialitățile se temeau că asemenea manifestări culturale ar putea reinvia „epoca lui Horea”³⁴.

Inițiativa studenților orădeni a fost cunoscută și de studenții români, care studiau la Universitatea din Pesta și care le-au urmat exemplul, societăți culturale fiind constituite în anii următori și de către studenții români din Viena și Cluj³⁵.

Revoluția română din Transilvania, desfășurată între anii 1848-1849, a creat condiții propice declanșării unei mișcări revendicative la sfârșitul lui 1849, când s-a solicitat întemeierea unei universități românești în Transilvania, înființarea de catedre de limba și literatura română la gimnaziile frecventate de mai mulți elevi români și editarea de noi periodice.

Spiritul progresist al elevilor și studenților români din Oradea s-a manifestat la 9 mai 1848 cu ocazia unei consfătuiri, în care au redactat o proclamație, în care își exprimau dorința de libertate și de a-și aduce aportul la îmbunătățirea sistemului instituțional cultural și școlar românesc, prin garantarea limbii și naționalității³⁶.

În acest context favorabil, studenții orădeni au insistat din nou pe lângă funcționarii administrativi locali pentru a le aproba organizarea unei asociații culturale proprii. Primele statute de funcționare ale viitoarei societății orădene, intitulate „Legile societății junimii românești” erau redactate la 26 noiembrie 1849 și semnate de Iosif Roman (președinte), Vasile Șorban (vicepreședinte), George Dehelianu (notar primar) și Ioan Gal (vicenotar). Faptul că statutele erau semnate de conducerea viitoarei societăți culturale evidențiază că, societatea era organizată cu câteva luni înainte de redactarea lor și că, în realitate, ea funcționa fără acordul autorităților, condusă de un grup de lideri aleși din rândul membrilor săi. Statutul viitoarei societăți de lectură a fost realizat de către studenții Academiei de drept și

³⁴ Viorel Faur, *Cultura românilor din Bihor (1849-1918)*, Fundația Culturală *Cele trei Crișuri*, Oradea, 1992, p. 16

³⁵ *Ibidem*

³⁶ Idem, *Societatea de lectură din Oradea, 1852-1875*, (studiu monografic), Muzeul „Țării Crișurilor”, Oradea, 1978, p. 26

elevii români de la Gimnaziul „Premonstratens” din Oradea, iar cererile pentru aprobarea statutelor s-au repetat cu consecvență timp de trei ani.

La 21 martie 1852, *Societatea de lectură din Oradea* și-a început activitatea în legalitate, beneficiind de un important sprijin, în acest sens, din partea intelectualilor Iosif Roman, I.P. Sălăgianu, D. Ionescu și Alexandru Roman, devenind „o importantă instituție culturală, care a inaugurat o etapă nouă, de factură modernă, în viața spirituală a românilor din Crișana”³⁷.

Din 25 februarie 1851, Alexandru Roman a fost numit profesor titular de Limba și literatura română la clasele a III-a și a VIII-a la Gimnaziul Premonstratens din Oradea, devenind, totodată, din 1852, primul conducător al societății de „leptură”, instituind cutuma ca profesorii catedrei menționate să conducă lucrările societății, care și-a desfășurat activitatea între anii 1852-1875. Cele două victorii ale intelectualității orădene, în demersurile de afirmare a românilor în domeniul cultural, de întărire a conștiinței naționale, care au vizat propagarea ideilor ce au contribuit la pregătirea unității noastre politice, au constituit importante realizări culturale bihorene la începutul guvernării absolutiste³⁸.

În perioada derulărilor activităților culturale ale *Societății de lectură din Oradea*, acestea au fost conduse de profesorii Alexandru Roman, Dionisie Pășcuțiu (30 octombrie 1853-1858), Dumitru Sfura, Ignat Sabin (1858-1859), dr. Vasile Iuțiu, notar consistorial în Oradea (1859-1860), Vasile Pop Silaghi, profesor de Limba și literatura română (1860-1861), Ioan Pop, (1861-1862), Iustin Popfiu (16 octombrie 1864-1872), Iuliu Papfalvi (1872-1873), Fr. V. Olteanu, fost redactor la ziarul *Patria* (1874-1875)³⁹.

Conform statutelor aprobate de autorități, societatea s-a aflat sub tutela episcopului și vicerectorului seminarului românesc, iar manifestările publice ale societății s-au desfășurat inițial în sala seminarului, după care, datorită creșterii permanente a auditoriului și pentru a le acorda importanța necesară, ele au fost organizate în sala hotelului „Arborele Verde”.

Societatea de lectură din Oradea și-a desfășurat activitatea cu sprijinul financiar constant al comunității românești locale, în cadrul ședințelor ordinare, extraordinare și publice, promovând atât declamarea unor poezii cu un caracter patriotic, intonarea de cântece cu conținut național într-un cadru festiv (sala fiind drapată cu tricolorul românesc), cât și citirea unor creații literare ori disertații proprii, care erau dezbătute și criticate de către membrii societății, cele mai valoroase fiind publicate în presa vremii (*Familia*, *Gazeta Transilvaniei*, *Albina*, *Aurora Română*, *Concordia*, *Federațiunea*, *Gura satului*, *Trompeta Carpaților*,

³⁷ *Ibidem*, p. 6

³⁸ *Idem*, *Cultura românilor din Bihor (1849-1918)*, Fundația Culturală „Cele trei Crișuri”, Oradea, 1992, p. 19

³⁹ *Ibidem*, p. 21-25

Românul, Columna lui Traian, Convorbiri Literare) ori în volumele *Versuinții Români, Diorile Bihorului și Fenice*⁴⁰. Prin aceste activități artistice, oratorice și polemice, s-a urmărit formarea unor caractere puternice de luptători naționali, animați de un spirit combativ în îndeplinirea idealurilor de libertate națională.

3. Organizarea și statutele Societății studențești „Dacia Traiană”

Activitățile culturale ale tinerilor orădeni, reduse în anul 1918 numai la manifestările muzical-distractive ocazionale, ori aniversare, la care își aducea contribuția Reuniunea de cântări “Hilaria”, după încetarea funcționării Societății de lectură din Oradea, în anul 1875, s-au revigorat odată cu înființarea Societății culturale “Dacia Traiană”, la 29 decembrie 1918.

Asociația a fost denumită simbolic, cu trimitere directă la condițiile de unitate națională, libertate și putere economică ale locuitorilor de pe teritoriul vechii Dacii și a avut ca fondator principal pe Nerva Traian Cosma. Cu ocazia constituirii acesta “roagă pe tinerii bihoreni, care studiază (ori au absolvit) teologia, comercialele superioare sau altă facultate, ca imediat să-și anunțe la noi (Széchenyi-ter 5) numele, studiile, locuința, poșta ultimă și gara (eventual numărul telefonului) pentru a se înscrie în noua asociație⁴¹.”

“Dacia Traiană” a luat naștere într-un spațiu complet nou, eliberat de teama față de organele represive ale monarhiei dualiste, beneficiind de susținerea tinerilor Gavril Bejan, Augustin Ghirilă, Ion Cincă, Gavril Dudulescu, Leontin Domocoș, Nerva Iercan, Liviu Lazăr, Pavel Malița, Andrei Popovici, D. Hălmăgian, Ambrozie Iluțiu, Coriolan Popa, Octavian Teușan, Romul Pop, Petru Popa și Ion Gherman⁴².

Statutele prevedeau patru categorii de membri: fondatori, pe viață, ajutători și ordinari, iar finanțarea activităților ar fi urmat să se facă prin taxe de membru, încasări din vânzarea publicațiilor proprii și din organizarea spectacolelor teatrale. Calendarul activităților Societății „Dacia Traiană” urma să debuteze la 1 octombrie al fiecărui an școlar și să se încheie la 31 mai, odată cu începerea verii, să includă 2 ședințe în fiecare lună, precum și adunări ale membrilor în zilele de duminică și cu ocazia sărbătorilor naționale și religioase, când urmau să fie organizate concerte și baluri. Societatea avea o structură organizatorică alcătuită dintr-un președinte (Nerva Traian Cosma), un secretar (Nerva Iercan), 5 membri (Romul Pop, Andrei Popovici, Petru Popovici, Iepure și D. Hălmăgian), însă aceștia erau interimari, până la „organizarea tuturor studenților din România Mare”, însă statutele nu au mai fost redactate într-o formă definitivă datorită conjuncturii politice existente⁴³.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 41

⁴¹ *Tribuna Bihorului*, 1919, nr. 3, p. 4

⁴² Arhivele Naționale - Direcția Județeană Arad, *fond personal Roman Ciorogariu*, dos. 7, f. 228-229

⁴³ Viorel Faur, *op. cit.*, p. 497

Membrii „Daciei Traiane” și-au propus obiective progresiste menite să realizeze educația socială a românilor din mediul rural, prin cultură, prin răspândirea cunoștințelor în rândul populației adulte din Bihor, unde analfabetismul devenise o realitate tristă, rezultată din politica guvernanților, care, prin menținerea în neștiință a românilor, urmăreau un efect cu consecințe pe termen lung – deznaționalizarea rapidă și totală a acestora⁴⁴.

În opinia lor, obiectivele amintite puteau fi realizate prin „adunări populare”, unde membrii societății să susțină discursuri legate de necesitatea păstrării nealterate a portului național, a tradițiilor, cântecelor și dansurilor populare cu specific național. În același cadru, urma ca locuitorii satelor românești să fie îndemnați să-și trimită copiii la școlile de meserii și la cele comerciale, considerate a fi de viitor din punct de vedere financiar, să fie informați în legătură cu folosirea unor soiuri superioare de pomi fructiferi, cu elemente de igienă sanitară și legislație. Demersurile culturizatoare amintite sunt similare cu cele ale despărțămintelor *Astreii*, foarte active în rândul românilor din mediul rural din județul Bihor, hotărâte să le îmbunătățească situația materială cu ajutorul aplicării celor mai noi cunoștințe științifice ale vremii, pe baza unor contacte directe cu aceștia.

Tineretul studios orădean grupat în jurul Societății „Dacia Traiană” a înțeles nu doar rolul de culturalizator al maselor, pe care dorea să și-l asume, ci și necesitatea cunoașterii „pământului locuit de români” prin deplasarea membrilor săi în toate zonele țării, urmând a fi cazați la sediile unor secții înființate în fiecare oraș al României, inițiativă ce ar fi contribuit la cunoașterea realităților sociale la nivel național⁴⁵.

Totodată, cu ocazia ședinței de constituire a societății, Nerva Traian Cosma a lansat inițiativele culegerii de cântece și povești populare de către membrii, care se vor deplasa în teritoriile românești, editarea unei publicații proprii și a unor cărți accesibile, prin limbaj și conținut, locuitorilor satelor. Propunerile au fost primite cu entuziasm de participanți, care și-au exprimat dorința de a porni cât mai urgent acțiunile culturale la sate, iar mijloacele prin care acestea urmau să se concretizeze s-au stabilit a fi conferințele, adunările publice, concertele, reprezentațiile teatrale, organizarea de baluri și distribuirea unui ziar propriu și a unor lucrări originale⁴⁶.

Imediat după constituire Societatea „Dacia Traiană” a început colaborarea cu partidul Național Român din Oradea și a fost recunoscută de societăți studențești similare din România. Astfel, la 11 ianuarie 1919, Nerva Traian Cosma trimitea o scrisoare Societății studenților ardeleni din Iași, în care mulțumea pentru interesul arătat noii societății orădene și cerea date despre „întocmirea anilor de studii, prelegerilor și a examenelor la facultățile noastre de

⁴⁴ *Ibidem*, p. 498

⁴⁵ *Ibidem*

⁴⁶ *Ibidem*, p. 499

acolo și în special la facultatea juridică, filozofică și teologică”, precum și despre „favorurile de care ar fi părtași unii dintre colegii noștri care ar dori să plece încă în cursul lunii acesteia la voi”, în cauză fiind trei studenți de la Academia de teologie ortodoxă din Oradea⁴⁷.

În aceeași scrisoare președintele Societății „Dacia Traiană” solicită colegilor din Iași să fie anunțat în legătură cu programul unui „congres al tuturor studenților români din Țara Nouă”, ce urma să se desfășoare la Alba-Iulia în cursul lunii august, conform anunțului din ziarul *Românul*, pentru ca și studenții „de dincoace de Carpați” să participe și să își aducă o contribuție la desfășurarea sa. De asemenea, Nerva Traian Cosma le destăinuie studenților ardeleni din Iași faptul că, în cadrul societății pe care o conduce în Oradea, au existat preocupări de organizare a tuturor studenților din România Mare într-o singură ligă, proiectul fiind în fază de prelucrare și urmând a fi trimis și la Iași „spre deliberare”⁴⁸. Această afirmație demonstrează dorința fondatorilor societății de a constitui o asociație a tuturor studenților români, care să aibă filiale pe întreg teritoriul României reîntregite, dorință exprimată încă din anul 1918 de către studenții orădeni decși, să elaboreze o modalitate de organizare la nivel național.

Dezideratul amintit mai sus nu a putut fi pus în aplicare deoarece, după actul măreț al Unirii de la 1 Decembrie 1918, Bihorul a fost un teritoriu încă aflat sub teroarea formațiunilor armate neregulate maghiare ale lui Bella Kun, care încercau să readucă zona sub influența Ungariei. Conflictele surde dintre gărzile naționale românești și cele maghiare, care erau înarmate, aveau să înceteze numai odată cu eliberarea Bihorului de către armata română la data de 20 aprilie 1919. Situația critică în care se găseau românii bihoreni în perioada menționată s-a datorat rămânerii Bihorului în exteriorul liniei de demarcație pe Mureș, impuse României de către Antantă. În aceste condiții populația românească a traversat o perioadă de tranziție deosebit de dificilă pentru că atât vechile, cât și noile autorități maghiare, instalate la putere, nu recunoșteau hotărârile de la Alba-Iulia.

Cu toate acestea, în Bihor, Consiliile Naționale Române, organizate la toate nivelurile administrațiilor publice locale, s-au constituit în organisme politico-administrative românești, îndeplinind sarcinile specifice vremii, în conformitate cu punctele enunțate în programul democratic elaborat de către Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, în așteptarea armatei române, staționate în decembrie 1918 la Huedin⁴⁹.

4. Aspecte ale activității societății „Dacia Traiană”

Starea de spirit premergătoare sosirii armatei române în Oradea a fost descrisă cu multă sensibilitate și speranță de către un participant nemijlocit la

⁴⁷ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Arad, *fond Roman Ciorogariu*, dos. 7, f. 240-241

⁴⁸ Viorel Faur, *op. cit.*, p. 497

⁴⁹ Roman R. Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 197

viața politică a urbei: „S-apropie dorobanții ! Îi așteptăm de mult, îi așteptăm cu tot sufletul. Cu ardelenii și cu bănățenii de mult s-au îmbrățișat. Noi bihoreni și la praznicul acesta am rămas cei din urmă. Dar nădejdea și dragostea noastră n-a scăzut. Acum în sfârșit vin. Telefonul ne aduce solia, că dorobanții s-apropie cu pași grăbiți de hotarele Bihorului. Când scriem rândurile acestea ei sunt intrați în munții noștri, la Ciucea și Fechetău. Se poate că pe când gazeta noastră va ajunge în mâinile cetitorilor oștirea românească va fi între zidurile Orăzii”⁵⁰.

În numărul 3 din 19 ianuarie 1919 al *Tribunei Bihorului*, în articolul „S-apropie Dorobanții !”, Roman Ciorogariu exprimă plastic nădejdea populației Bihorului că, asemeni ardelenilor și bănățenilor eliberați, se va întâlni cât mai curând cu oștirea românească, ce ajunsese, la data publicării sale, la Ciucea. Sunt enumerate mai apoi pregătirile de sărbătoare, făcute de autorități pentru armata română, care aducea “solia dezrobirii și începătura libertății” : primire festivă la gară, urmată de un discurs al președintelui C.N.R., defilare pe strada principală a orașului, slujbe la cele două biserici ortodoxe din Oradea, programe culturale susținute de corul “Hilaria” și de reuniunea de cântări “Lira” din Beiuș.

Articolul se încheia cu un apel către locuitorii urbei, care erau invitați să participe în haine de sărbătoare la primirea armatei române, eveniment memorabil pentru bihoreni, ce semnifica împlinirea idealului de veacuri al unirii cu România și era considerat pe bună dreptate “Praznicul de obștească înfrățire și de negrăită bucurie, praznicul cel mai frumos, care l-a avut neamul românesc de optsprezece sute de ani”⁵¹.

La 15 ianuarie 1919 Consiliul Național Român din Oradea și Bihor a făcut apel la Societatea „Dacia Traiană” pentru a desemna un orator care să salute armata română la intrarea în Oradea. La această solicitare societatea studențească a răspuns că va fi reprezentată de către secretarul și de către „prezidentul Nerva Traian Cosma, care va saluta trupele”⁵².

Consiliul Național Român din Oradea și Bihor a luat în considerare faptul că, odată cu intrarea armatei regale române în Oradea, vor fi invitați un mare număr de români din județ pentru a o întâmpina, care însă vor avea nevoie de cazare pentru o perioadă scurtă de timp. C.N.R. și-a exprimat îngrijorarea că locurile de cazare în hotelurile din Oradea ar putea fi insuficiente pentru găzduirea ofițerilor armatei române așteptate să sosească.

Membrii Societății „Dacia Traiana” și-au asumat responsabilitatea de a mobiliza locuitorii Oradei pentru a-și oferi locuințele în acest scop: „își oferă serviciile și se angajează să îngrijească de așezarea (cazarea-n.n) provinției” (a bihorenilor care veneau la Oradea pentru a primi cu bucurie armata română).

⁵⁰ *Ibidem*, p. 200

⁵¹ *Tribuna Bihorului*, 1919, nr. 3, p. 3

⁵² Viorel Faur, *op. cit.*, p. 501

Oferta organizatorică a societății a fost primită și aprobată de C.N.R., iar după finalizarea rezervărilor, aceasta urma să prezinte un raport cu situația existentă⁵³.

Membrii Societății “Dacia Traiană” nu s-au implicat activ doar în activitățile politice subsumate reorganizării întregului sistem administrativ, educativ (introducerea limbii române în școlile de stat din Oradea și predarea orelor de limba și literatura română de către profesori români, bine pregătiți profesional), ori caritabil (sprijinirea redactării de cereri pentru țărani români către C.N.R. pentru a aproba împărțirea de lemne de foc de pe terenurile ce le-au fost răpite de moșierii maghiari), ci și în punerea în practică a obiectivelor societății în plan cultural.

La 19 ianuarie 1919 Nerva Traian Cosma le-a solicitat membrilor societății să pună în practică prevederile statutelor privind inițierea unor activități culturale cu specific românesc în medii cât mai largi, în comunele din extremitatea județului. Zonele din nord-vestul Bihorului au fost supuse unei deznaționalizări forțate mult mai accentuate decât localitățile sudice (poziționate geografic față de Oradea), datorită apropierii față de Budapesta, care urmărea cu foarte mare atenție aplicarea legilor de maghiarizare în domeniul învățământului.

Astfel, membrii Societății “Dacia Traiană”, constituiți în comisii de câte 2-3 persoane au început să organizeze în zilele de sărbătoare și duminica o serie de “adunări populare”. În cadrul acestora au “lămurit poporul asupra necesității și însemnătății unirii lor cu România”, act definitiv și irevocabil, realizat prin voința proprie a românilor din fostul imperiu dualist. Această abordare era necesară întrucât vechile structuri administrative derulau, la rândul lor, o propagandă ce viza compromiterea hotărârii de la Alba-Iulia, îndoctrinarea populației cu teze prohungariste, ce induceau ideea că românii bihoreni “fac rău că se deslipesc de țara ungurească” pentru că vor deveni “sluji la boierii români”, denigrau cultura română, familia domnitoare română, încercând să-i amăgească cu pământuri, pășuni și păduri ce vor fi primite gratuit dacă “nu se vor alătura la țara românească”. Încercările propagandistice disperate ale fostelor autorități maghiare au fost reliefate cu mult realism în broșura “Către poporul român” (concepută de Gheorghe Tulbure și editată întru-nu număr impresionant de exemplare pentru acea vreme).

Studentii orădeni explicau sătenilor viitoarea dezvoltare socială, administrativă și culturală a Bihorului, ca teritoriu integrat în trupul României Mari, combătând cu argumente științifice tezele antiromânești, ce nu țineau cont de hotărârea tuturor românilor din Crișana, Banat și Transilvania.

În periplul lor prin comunele bihorene studenții au împărțit broșura “Către poporul român” și proclamațiile date de Consiliului Național Român (C.N.R.) din Bihor. Cu aceste ocazii era prezentat și era distribuit ziarul *Tribuna Bihorului*

⁵³ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Arad, *fond Roman Ciorogariu*, dos. 7, f. 217

(publicația oficială a C.N.R.), respectiv ale cărții *Cântece Naționale* (editată sub sigla Bibliotecii *Sămănătorul* din Arad)⁵⁴.

Nerva Traian Cosma a participat la o adunare “poporală”, unde au fost împărțite sătenilor materialele amintite mai sus și care a culminat cu alegerea unui nou Consiliu sătesc și cu depunerea jurământului de către membrii acestuia (29 ianuarie 1919, în comuna Nojorid)⁵⁵.

De asemenea, tinerii români erau preocupați de a-și însuși “o limbă românească literară”, care le-a fost refuzată cu obstinație de fostele autorități austro-ungare și de a deveni o clasă intelectuală cultă, cu o cultură orientată spre cunoașterea istoriei și culturii românești, atât de necesare în România Mare, obiective ce puteau fi realizate prin studierea publicațiilor românești, la care nu au avut acces până atunci, prin acordarea numerelor din *Tribuna Bihorului* – la schimb, cu toate ziarele românești.

Tinerii studenți au militat pentru înființarea unui “cabinet de lectură” din care ar fi urmat să se dezvolte chiar un “club al studenților bihoreni”, care ar fi urmat să devină “o casină a românilor din Oradea-Mare și Bihor, a cărei necesitate o simțim cu toții mai ales după închegarea tuturor românilor din județ”.

În scopul înființării “casinei”, “Dacia Traiană” a cerut sprijinul, conducerii Institutului de Credit “Bihoreana” din Oradea pentru a le pune la dispoziție sala de ședințe: “o odaie încălzită și luminată între orele 2-7 a fiecărei zi ... după orele de birou”⁵⁶.

Tot la inițiativa conducerii societății, instituției financiare menționate mai sus i s-a solicitat să continue acordarea unui număr de 10 burse din “fondul mesei studenților” pentru ajutorarea studenților fără posibilități materiale “măcar pe durata stărilor excepționale”.

Președintele societății studențești, Nerva Traian Cosma a fost un spirit revoluționar, progresist, dedicat să realizeze „din România Mare o țară fericită, cultă și bogată”. El a înțeles cel mai bine rolul care îi revenea Societății „Dacia Traiană” în acele vremuri de restriște, era conștient de responsabilitatea ce îi revenea, atât din punct de vedere național în evoluția istorică a României, prin cultivarea limbii române: „... respectul ce trebuie să-l avem fiștecare pentru limba românească încă se impune cu propunerea studiului limbei și literaturii române să (l)i se încredințeze domnilor profesori anume pregătiți pentru catedră. Dragostea de graiul românesc ne impune o îngrijire deosebită a limbii materne față cu străinii ...Aici trebuie un bun cunoscător a(l) frumuseții și comorii limbii românești”⁵⁷.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 225

⁵⁵ *Ibidem*, f. 227

⁵⁶ *Ibidem*, f. 203

⁵⁷ Ioan Popovici și colaboratorii, 1918, *Bihorul în epopeea Unirii, Documente*, Arhivele statului, Bihor, Oradea, 1978, p. 381

Nerva Traian Cosma a gândit Societatea „Dacia Traiană” ca pe un exemplu de demnitate națională, față de locuitorii Bihorului, care le-au acordat studenților orădeni o încredere deplină, în ciuda vârstei lor și i-au primit în mijlocul lor pentru a face cunoscute și a apăra hotărârile luate la Alba-Iulia de către reprezentanții populației românești din fostul Imperiu Austro-Ungar, îndeplinind scopurile nobile ce și le-a propus în scurta perioadă în care a funcționat.

5. Concluzii

Perioada Primului Război Mondial, ce a adus mari nenorociri asupra întregii Europe prin numărul imens de pierderi de vieți omenești și de marasm economic, a constituit totuși pentru naționalitățile asuprite din Imperiul Austro-Ungar oportunitatea de a se elibera de sub crunta asuprire națională și socială și de a se constitui în state naționare unitare și independente.

Populația Bihorului a fost prinsă și ea în acest tăvălug al istoriei și a știut să dea, prin fiii ei, o pildă de curaj, dragoste de neam și dăruire față de poporul din rândul căruia aceștia s-au ridicat. Tinerii intelectuali și studenții orădeni acuzați mereu de autoritățile maghiare că „visează” la „Daco-România”, au transformat idealul în faptă, înființând Societatea culturală „Dacia Traiană”, într-un moment istoric, în care visul devenea realitate prin voința întregii națiuni române din interiorul și exteriorul arcului carpatic.

Membrii societății pot fi considerați vizionari tocmai prin dorința de a fonda o asociație a tuturor studenților români din țară, dorință ce s-a împlinit peste ani. Cu toate că existența „Daciei Traiane” a fost foarte scurtă, studenții orădeni au dovedit că pot fi un factor organizatoric, cultural și social în noile structuri de putere, ce se constituiau într-un teritoriu românesc, la care vechile autorități maghiare nu doreau să renunțe, chiar fiind puși în fața voinței naționale a locuitorilor majoritari de veacuri.

Izbânda lor a fost cu atât mai mare cu cât, în acea perioadă tulbure, Nerva Traian Cosma a intuit că dezideratele lor, multe puse în practică, vor fi cunoscute de către viitorime: „Trăim cele mai grele, dar sfinte momente din viața Neamului românesc și în special noi, unicul Consiliu Național Român existent în teritoriile încă neocupate de armata eliberatoare a României mărite, avem îndoită răspundere pentru faptele noastre. Nu numai istoricii, ci mai ales generațiile viitoare vor căuta spre ținuta și faptele noastre în clipa unirii tuturor românilor”⁵⁸.

⁵⁸ Viorel Faur, *op. cit.*, p. 503

„DIRECTORATELE” ÎN SISTEMUL TERITORIAL - ADMINISTRATIV ROMÂNESC (1929-1931)

Directoratele ministeriale locale, acesta fiind numele lor complet, reprezintă prima realizare în practică a unei instituții administrativ-teritoriale cu profil regional din istoria modernă și contemporană a României.

Necesitatea creării unei astfel de instituții, care să grupeze mai multe județe, era datorată creșterii numărului de județe care a avut loc inițial în urma Unirii Principatelor, fenomen care s-a amplificat apoi după Marea Unire. Drept urmare, au fost elaborate de-a lungul timpului mai multe proiecte de legi, care preconizau gruparea județelor în unități regionale, acestea purtând diferite denumiri. Astfel avem: prefecturi generale în proiectul Barbu Catargiu din 1862; căpităanii generale în proiectul Theodor Rosseti din 1888; dregătorii în proiectul P.P. Carp din 1907; circumscripții regionale în alt proiect al lui P.P. Carp din 1912; regiuni în proiectul Partidului Național Liberal din 1918; provincii în proiectul lui C.I. Negruzzi din 1919; regiuni în proiectul Comisiei Simion Mehedinți din 1920; tot regiuni în proiectele lui Constantin Argetoianu din 1921 și 1931; provincii în proiectul Partidului Național Român din 1922; tot provincii în proiectul lui Carol al II-lea din 1938 și iar provincii în proiectul lui Ion Antonescu din 1944¹.

După Marea Unire din 1918 a urmat o perioadă de autonomie provizorie a provinciilor unite, care au fost administrate de organisme executive cu atribuții guvernamentale: Consiliul Dirigent în Transilvania, Consiliul Secretarilor de Stat în Bucovina și Consiliul Directorilor în Basarabia. Toate aceste organe administrative regionale au fost desființate de către guvernul generalului Alexandru Averescu prin Decretele-legi nr. 1462 din 2 aprilie 1920 și 1476 din 3 aprilie 1920, atribuțiile lor trecând asupra organelor administrative centrale².

Până la votarea Legii pentru unificarea administrativă din 14 iunie 1925, pe teritoriul României au funcționat 4 regimuri administrative diferite: al Vechiului Regat, al Transilvaniei, al Basarabiei și al Bucovinei, regimuri care, datorită măsurilor legislative luate pe parcurs, s-au apropiat tot mai mult, ajungând la o anumită uniformizare a lor³.

Această operă de unificare administrativă a întâmpinat și piedici, datorate mai ales faptului că provinciilor unite, care aveau o organizare pronunțat descentralizatoare, diferită substanțial de cea profund centralistă a Vechiului Regat, doreau să păstreze cât mai multe elemente din propria lor tradiție și experiență administrativă. Ideal ar fi fost ca unificarea administrativă să reprezinte, atât cât era posibil, o sinteză a celor patru sisteme administrative în

vigoare în acea perioadă, respectiv al Vechiului Regat, al Transilvaniei, al Basarabiei și al Bucovinei, preluând de la fiecare elementele pozitive în concordanță cu principiile dreptului administrativ modern⁴.

În pofida acestor deziderate, Legea pentru unificarea administrativă din 14 iunie 1925 a fost mai mult o extindere a legislației Vechiului Regat în provinciile unite, continuându-se astfel tendința centralistă a acestuia printr-o tutelă administrativă excesivă. Totuși, această lege nu a putut răspunde tuturor nevoilor noii vieți administrative românești, mai ales dacă avem în vedere faptul că fiecare provincie unită avea tendința propriului său sistem administrativ, care nu putea fi înlocuit imediat și radical cu un sistem administrativ complet nou⁵.

După adoptarea Legii pentru unificarea administrativă din 14 iunie 1925, primul pas către realizarea în practică a unor instituții administrativ-teritoriale cu profil regional a fost făcut prin crearea inspectoratelor generale administrative, care erau organe de îndrumare și control fără personalitate juridică, având în componența lor 4-11 județe. Acestea au funcționat în perioada 1926-1949, cu excepția a două scurte intervale de timp, când efectiv au fost organizate unități regionale cu personalitate juridică: directoratele ministeriale locale (1929-1931) și ținuturile (1938-1940)⁶.

Venirea la putere a guvernului condus de Iuliu Maniu la 10 noiembrie 1928 a dat prilejul național-țărăniștilor să-și pună în practică propria concepție de guvernare, care urmărea să dea statului român o nouă organizare democratică printr-o suită de legi și hotărâri ministeriale circumscrise totuși în limitele Constituției din 1923⁷. Deși nu a adoptat o nouă constituție menită să asigure o reală autonomie locală și descentralizare administrativă, așa cum prevedea programul Partidului Național-Țărănesc⁸, guvernul lui Iuliu Maniu a elaborat o nouă lege privind organizarea administrativă a țării, aceasta fiind una dintre cele mai importante reforme adoptate în timpul acestei guvernări.

Proiectul noii legi administrative aparținea lui Constantin Stere, personaj contestat în epocă de o parte a clasei politice românești pentru activitatea sa filogermană din timpul primului război mondial. În acest proiect erau preconizate: o largă autonomie locală, îngrădirea dreptului puterii centrale de a intervenii în treburile interne ale comunelor și județelor, precum și înființarea unei noi unități administrative – provincia⁹.

Acest proiect de reformă administrativă a fost contestat de la început de Partidul Național Liberal, aflat atunci în opoziție, care a dezlănțuit împotriva lui o campanie foarte dură, afirmând că prin el se schimba caracterul de stat național unitar al României și se pășea spre o organizare federativă. Ca urmare, pentru a atenua criticile opoziției și la sugestia Regenței, Iuliu Maniu a hotărât să modifice substanțial acest proiect de lege. Nici așa nu s-a ajuns la un compromis, astfel că la 15 iulie 1929 liberalii s-au retras din parlament în semn de protest față de proiectul legii administrative, urmați fiind și de Partidul Poporului al generalului Alexandru Averescu.

Singurul partid rămas în parlament alături de național-tărăniști a fost Partidul Țărănesc –dr.Nicolae Lupu, dar acesta a refuzat să participe la dezbaterile proiectului legii administrative, care a fost votată, în final, în aceste condiții¹⁰.

Astfel, a fost adoptată Legea pentru organizarea administrațiunii locale din 3 august 1929, lege care introducea o serie de inovații menite să asigure o reală descentralizare administrativă. Principala inovație adusă de această lege consta în înființarea a 7 noi unități administrative, numite directorate, care coordonau și controlau activitatea serviciilor publice de pe teritoriile lor, cu excepția celor privind armata, politica externă și justiția¹¹. Cele 7 centre de administrație și inspecție locală, numite complet directorate ministeriale locale, își aveau reședințele în următoarele orașe: București, Cernăuți, Chișinău, Cluj, Craiova, Iași și Timișoara, limitele lor urmând să fie stabilite ulterior printr-o nouă lege. Fiecare directorat era constituit din directorul ministerial local, la care se adăugau șefii serviciilor ministeriale locale, înființate în fiecare din cele 7 orașe menționate mai sus în conformitatea cu legea de organizare a ministerelor. Serviciile ministeriale locale erau organe executive ale guvernului, subordonate însă directorului ministerial local, care se afla în relații directe cu ministerele respective¹².

Prin Legea pentru organizarea ministerelor din 2 august 1929, numărul acestora a fost redus la 10, cel mai mic din întreaga perioadă interbelică. Această lege se armoniza cu legea pentru organizarea administrativă, în sensul că ministerele erau descongestionate de serviciile ministeriale locale, care funcționau pe lângă fiecare directorat ministerial local.¹³ Aceste servicii ministeriale locale erau în număr de 7: Serviciul internelor, Serviciul finanțelor, Serviciul instrucției publice și al cultelor, Serviciul agriculturii și domeniilor, Serviciul lucrărilor publice și comunicațiilor, Serviciul industriei și comerțului și Serviciul muncii, sănătății și ocrotirilor sociale¹⁴.

Cât despre directorul ministerial local, acesta era numit prin decret regal la propunerea guvernului. El trebuia să aibă un titlu universitar, fiind egal în rang cu un subsecretar de stat¹⁵. Singurii care erau exceptați de la cerința de a avea un titlu universitar erau numai foștii miniștri și subsecretari de stat¹⁶. Directorul ministerial local era reprezentantul guvernului, fiind șeful ierarhic imediat al tuturor serviciilor ministeriale locale din directorat. El avea în subordinea sa prefectii tuturor județelor care făceau parte din directorat și era șeful poliției din aceste județe, având dreptul să ceară concursul forței armate pentru paza ordinii și a liniștii publice. Împreună cu șefii serviciilor ministeriale locale din directoratele respective, el supraveghea și exercita controlul asupra întregii administrații locale din directorat, putând oricând să sesizeze autoritățile competente pentru a cere anularea actelor inegale, cât și pentru chemarea la răspundere a celor vinovați¹⁷.

În legea pentru organizarea administrativă, pentru a evita acuzațiile de neconstituționalitate și pentru a liniști teama de atingerea unității statului, guvernul condus de Iuliu Maniu nu a recurs la provincie sau regiune, ci la o soluție de compromis: asociațiile județene generale. Acestea aveau un caracter

imperativ, reprezentând și promovând interesele unei provincii istorice, în vreme ce directoratele ministeriale locale erau organe ale puterii centrale¹⁸. Astfel, județele din cadrul unui directorat se puteau grupa într-o asociație județeană generală, pe un termen limitat, pentru executarea, crearea și întreținerea de lucrări sau instituții de folos sanitar, economic, cultural, de lucrări publice, creare și exploatare de servicii sau instituții care intră în atribuțiile și competența județelor. Județele luau aceste hotărâri de asociere prin votul consiliilor județene respective, dar când majoritatea județelor din cadrul unui directorat se asociau, celelalte județe erau obligate să se asocieze și ele. Administrația asociației județene generale reprezenta, în virtutea legii și actului lor constitutiv, județele care s-au asociat, întrucât privea interesele lor comune. Asociațiile județene generale erau persoane juridice, având ca organe administrative: consiliul asociației, președintele delegației consiliului asociației și delegația consiliului asociației¹⁹.

În finalul Legii pentru organizarea administrațiunii locale din 3 august 1929 era stabilit un termen de maximum 7 luni pentru punerea în aplicare a legii. Comisia centrală, constituită în acest scop, trebuia să prezinte Ministrului de Interne un proiect cu toate diviziunile sau subdiviziunile teritoriale, proiect pe care acesta îl înainta spre aprobare guvernului. Prin acest proiect urmau să fie determinate județele aparținătoare fiecărui directorat, precizându-se astfel limitele și componența acestora²⁰. După o inevitabilă întârziere datorată dificultăților organizării unor instituții complet noi, directoratele ministeriale locale și-au început activitatea abia la 1 ianuarie 1930, în fruntea lor aflându-se: Ion Cămărășescu (București), Teofil Sauciuc-Săveanu (Cernăuți), Dumitru Moldovan (Chișinău), Aurel Dobrescu (Cluj), Vasile Rădulescu-Mehedinți (Craiova), Constantin Hoiescu (Iași) și Sever Bocu (Timișoara)²¹.

Legea din 3 august 1929 a fost completată ulterior prin Legea pentru modificarea articolelor 294, 297, 298 și 299 din legea pentru organizarea administrațiunii locale publicată la 4 ianuarie 1930. Prin această lege se adăuga în componența fiecărui directorat ministerial local un secretar general al directoratului, alături de directorul ministerial local și șefii serviciilor ministeriale locale. Acesta era ajutorul directorului ministerial local, având rangul de secretar general de minister și putând să-l înlocuiască în lipsă. Secretarul general era numit de ministrul de interne prin decret regal, fiind funcționar de carieră. El trebuia să aibă un titlu universitar și 10 ani de serviciu ca funcționar superior, cu cel puțin gradul de șef de serviciu în minister. La punerea în aplicare a legii, secretarul general putea fi numit numai având titlul universitar, fără îndeplinirea celorlalte condiții, în acest caz, el rămânând definitiv în post din momentul numirii. Secretarul general îl ajuta pe directorul ministerial local în exercitarea atribuțiilor sale, în această calitate, el conducând și supraveghind toate serviciile ministeriale locale. Directorul ministerial local putea delega secretarului general toate sau o parte din atribuțiile sale printr-o decizie care trebuia publicată în Monitorul oficial. Secretarul general împreună cu directorul ministerial local și cu șefii serviciilor ministeriale locale supravegheau și exercitau controlul asupra

administrații locale din directoratul respectiv, putând oricând să sesizeze autoritățile competente pentru a cere anularea actelor ilegale, cât și pentru chemarea la răspundere a celor vinovați²².

Prin Decretul nr.21 din 9 ianuarie 1930 era stabilită împărțirea județelor țării pe directorate. Astfel, cele 71 de județe ale României erau repartizate în cele 7 directorate ministeriale locale, după cum urmează:

1. Directoratul ministerial I București cuprindea 17 județe: Argeș, Brăila, Buzău, Caliacra, Constanța, Covurlui, Dâmbovița, Durostor, Ialomița, Ilfov, Muscel, Prahova, Putna, Râmnicu Sărat, Teleorman, Tulcea, Vlașca.
2. Directoratul ministerial II Cernăuți avea în componență 7 județe: Baia, Câmpulung, Cernăuți, Dorohoi, Storojineț, Rădăuți, Suceava.
3. Directoratul ministerial III Chișinău avea 9 județe: Bălți, Cahul, Cetatea Albă, Hotin, Ismail, Lăpușna, Orhei, Soroca, Tighina.
4. Directoratul ministerial IV Cluj cuprindea 18 județe: Alba, Brașov, Ciuc, Cluj, Făgăraș, Hunedoara, Maramureș, Năsăud, Odorhei, Sălaj, Satu Mare, Sibiu, Someș, Târnava Mare, Târnava Mică, Trei Scaune, Turda, Mureș.
5. Directoratul ministerial V Craiova avea în componența lui numai 6 județe: Dolj, Gorj, Mehedinți, Olt, Romanați, Vâlcea.
6. Directoratul ministerial VI Iași avea 9 județe: Bacău, Botoșani, Fălciu, Iași, Neamț, Roman, Tecuci, Tutova, Vaslui.
7. Directoratul ministerial VII Timișoara grupa doar 5 județe: Arad, Bihor, Caraș, Severin, Timiș-Torontal²³.

Din cele prezentate mai sus observăm că directoratele se suprapuneau, din punct de vedere teritorial, aproximativ cu cele 7 provincii istorice considerate în acea vreme ca fiind importante: Muntenia, Bucovina, Basarabia, Transilvania, Oltenia, Moldova și Banat, cu unele ajustări în favoarea celor mai reduse ca întindere. Astfel, Directoratul ministerial I București cuprindea Muntenia, cu excepția județului Olt, Dobrogea în întregime, dar și județele Covurlui și Putna din sudul Moldovei. Directoratul ministerial II Cernăuți avea în componență toată Bucovina, precum și județele limitrofe acesteia, Baia și Dorohoi. În schimb, Directoratul ministerial III Chișinău se limita doar la județele Basarabiei. În continuare, Directoratul ministerial IV Cluj cuprindea întreaga Transilvanie intracarpatică, nordul Crișanei și Maramureșul. Directoratul ministerial V Craiova grupa toate județele Olteniei, dar și județul Olt din stânga râului omonim. În continuare, ce mai rămăsese din Moldova era cuprinsă în cadrul Directoratului ministerial VI Iași. În final, Directoratul VII Timișoara se suprapunea teritoriului Banatului, la care se adăugau județele Arad și Bihor, adică cea mai mare parte a Crișanei.

Legea pentru organizarea administrațiunii locale din 3 august 1929 a fost considerată în epocă ca un produs hibrid al concepțiilor administrative diferite din provinciile României Mari, concepții care nu s-a reușit a fi contopite într-o doctrină unică. Consecința previzibilă a fost un regim administrativ eterogen, complicat, inaplicabil în litera lui, care a fost agravat de faptul că, la puțin timp

după promulgarea legii, s-a declanșat criza economică mondială. Ca urmare, această lege a suferit numai puțin de 14 modificări succesive în 5 ani, astfel că regimul administrativ în vigoare ulterior nu mai avea decât o foarte vagă asemănare cu forma inițială a legii administrative din 1929. De fapt, prin aceste modificări ale legii din 1929 s-a creat un regim nou, având un caracter empiric foarte pronunțat datorat adaptării la o realitate în continuă schimbare, ceea ce face această perioadă deosebit de interesantă. În cele din urmă, prin noua lege administrativă din 27 martie 1936 s-a revenit în general la tradițiile administrative ale Vechiului Regat, menținându-se totuși unele idei și tendințe caracteristice administrației din Transilvania²⁴.

Una din modificările, menționate mai sus, ale Legii pentru organizarea administrației locale din 3 august 1929 viza desființarea directoratelor ministeriale locale. Astfel, după demisia la 4 aprilie 1931 a guvernului național-țărănesc prezidat de Gh. Gh. Mironescu și constituirea la 18 aprilie 1931 a guvernului de „uniune națională” condus de Nicolae Iorga, se iau o serie de măsuri care amputau drastic legea administrativă din 1929, afectând mai ales inovațiile introduse de aceasta. Ca urmare, prin Legea pentru modificarea unor dispozițiuni din legea pentru organizarea administrației locale și din legea organizării administrației municipiului București publicată la 15 iulie 1931 se desființau cele 7 directorate ministeriale locale după nici 2 ani de la înființarea acestora. Ele erau înlocuite prin inspectorate generale de control și îndrumare, acestea fiind organe externe ale Ministerului de Interne însărcinate și cu lichidarea gestiunii fostelor directorate. Personalul directoratelor ce depindea de diferitele ministere era repartizat la serviciile dependente de fiecare dintre acestea, iar foștii secretari generali ai directoratelor, proveniți din funcționari de carieră stabili, își recăpătau funcția, gradul și salariul avut anterior, salariu ce li se plătea în anul 1931 din alocațiile prevăzute în buget pentru posturile de secretari generali la directorate²⁵.

„Directoratele” au reprezentat un model pentru „ținuturile” lui Carol al II-lea din punctul de vedere al necesității organizării unor instituții administrativ-teritoriale cu profil regional menite să asigure o administrație mai eficientă. Principala deosebire dintre ele rezidă din faptul că, în cazul „directoratelor”, se pornea de la principiul descentralizării, iar în cel al „ținuturilor”, scopul era total opus, respectiv realizarea unui centralism birocratic menit să servească intereselor dictaturii regale.

Note:

¹Ioan Silviu Nistor, *Comuna și județul. Evoluția istorică*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2000, p.123

²*Ibidem*, p.163; Paul Negulescu, *Constituția României*, în „Enciclopedia României”, vol.I, Imprimeria Națională, București, 1938, p.190

³*Ibidem*, p.160

⁴*Ibidem*, p.55

⁵*Ibidem*, p.60; Ioan C. Filitti, Ion Gh. Vântu, *Administrația locală în România*, în „Enciclopedia României”, vol.I, Imprimeria Națională, București, 1938, p.306

⁶*Ibidem*, p.123

⁷Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Național-Țărănesc*, Editura Enciclopedică, București, 1994, p.136

⁸*Ibidem*, p.52-53

⁹*Ibidem*, p.136-137

¹⁰*Ibidem*, p.137

¹¹*Ibidem*

¹²*Monitorul oficial*, nr.170 din 3 august 1929, p.6222

¹³Ioan Scurtu, *op. cit.*, p.138-139

¹⁴*Monitorul oficial*, nr.169 din 2 august 1929, p.6130

¹⁵*Idem*, nr.170 din 3 august 1929, p.6222

¹⁶*Idem*, nr.169 din 2 august 1929, p.6130

¹⁷*Idem*, nr.170 din 3 august 1929, p.6222

¹⁸Ioan Silviu Nistor, *op. cit.*, p.124

¹⁹*Monitorul oficial*, nr.170 din 3 august 1929, p.6222-6223

²⁰*Ibidem*, p.6252

²¹Ioan Scurtu, *op. cit.*, p.137-138

²²*Monitorul oficial*, nr.4 din 4 ianuarie 1930, p.110

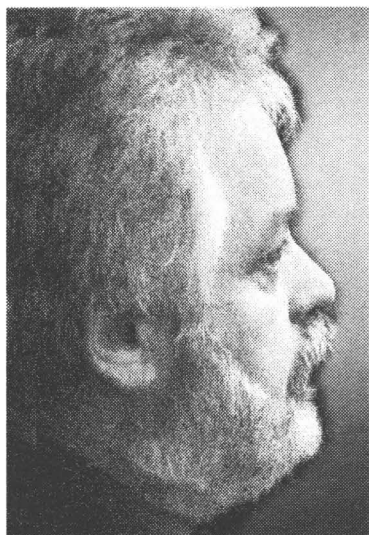
²³*Idem*, nr.6 din 9 ianuarie 1930, p.202-203

²⁴Iulian Peter, *Contribuția provinciilor la formarea dreptului public românesc*, în „Enciclopedia României”, vol.I, Imprimeria Națională, București, 1938, p.201

²⁵*Monitorul oficial*, nr.161 din 15 iulie 1931, p.6036

Florin ARDELEAN

PRESA CULTURALĂ DIN BIHOR: 1990-2000

1. Familia

Revista *Familia* este o instituție cu rang monumental a culturii române. Afirmatia nu este nici bombastică, dar nici circumscrisă unui arpegiu de provincialism vindicativ. Abundentă în personaje cu amplitudine spirituală remarcabilă, „noosfera” românească are defectul de-a nu avea instituții de „cursă lungă”, structuri consolidate prin rutină și proiecte înlănțuite, cu împliniri și performanțe continue. Mai degrabă ne este specifică scăpărarea.

Clasicizată în manualele școlare prin faptul că la debutul său, în 1866, Mihail Eminovici a fost rebotezat, Mihai Eminescu, Iosif Vulcan având intuiția unui talent genial, *Familia* a cunoscut mai multe vârste. Ba, mai mult, și-a mutat și „domiciliul”, în funcție de viața celor care i-au dat „certificat” de existență spirituală. Editată la Pesta începând cu anul 1865, precum se știe atât de bine, revista se va muta la Oradea-Mare, din anul 1880, unde va reuși să apară până în 1906¹, cu puțină vreme înainte de a muri Iosif Vulcan².

Florin ARDELEAN,

lector universitar și doctorand
la Universitatea din Oradea,
cu preocupări de istoria presei locale

¹ Cei 41 de ani care au constituit perioada primei serii dovedesc o constanță remarcabilă în apariție, în situația în care instabilitatea revistelor de cultură din Regatul României este o constanță, o regulă nedorită și contra-productivă sub raport cultural.

² Anul morții lui Iosif Vulcan este 1907.

Cea de-a doua serie apare între anii 1926-1929, sub direcțiunea lui M. G. Samarineanu¹, sprijinit de criticul Octav Șuluțiu, pentru ca tot Oradea să fie orașul în care apare și cea de-a treia serie a *Familiei*, sub același directorat, în perioada anilor 1930-1940. Anii refugiului, determinați de Dictatul de la Viena din vara anului 1940, vor obliga la mutarea redacției, în București, pentru o a patra serie, din 1941 până în 1944. Cele mai mari nume ale literaturii, criticii și eseisticii românești au publicat articole, poezii, proză, recenzii, cronici de carte, eseuri, traduceri în toate cele trei serii interbelice, astfel încât sistarea apariției revistei a însemnat o lovitură resimțită puternic, în contextul căderii României sub comunism, iar a culturii sub propaganda și ideologia marxist-stalinistă. Timp de două decenii, *Familia* încetează să mai apară, stridențele tăcerii sale marcând obsedanții ani ai bolșevismului cu „brand” autohton.

Deschiderea ideologică, desprinderea din strânsoarea „frățească” a Moscovei în anul 1964, venirea la conducerea PCR a lui Nicolae Ceaușescu, au însemnat și o relaxare în domeniul presei și culturii. Reapar, în 1965, mai multe reviste de cultură, cu o mare tradiție, cum ar fi „Vatra” – la Târgu Mureș, „Tribuna” și „Steaua” – la Cluj, „Ateneu” – la Constanța, „Cronica” – la Iași, „Orizont” – la Timișoara, „Ramuri” – la Craiova. Din fericire, șirul acesta poate continua chiar cu revista *Familia*. Numărul 1 al celei de-a V-a serii vede lumina tiparului în luna septembrie 1965, prilej de mari speranțe și scenarii livrești pentru scriitorii mai bătrâni sau mai tineri. Entuziasmul este general, chiar dacă amprenta ideologică marca în mod evident o ruptură față de primele patru serii. Tributul nu este unul facil. Primul secretar al Comitetului Regional Crișana al PCR, Teodor Haș, scrie un text de prima pagină, sub un citat din Nicolae Ceaușescu, intitulat *La reapariția „Familiei”*, adnotat, firește, cu limba de lemn a totalitarismului. Totuși, evenimentul avea loc exact la o sută de ani de la apariția primului număr al revistei², ceea ce l-a determinat pe Tudor Arghezi să trimită o telegramă, la Oradea, tocmai din Geneva, cu următorul conținut: „La un secol de viață, Familia lui Iosif Vulcan, aproape contemporană cu mine, primească din Geneva urarea de a o repeta peste altă sută de ani”³. Caseta redacțională conferea iluzia unui alt început, în credința că spiritul are o autonomie în raport cu politica. Revista cu apariție lunară, editată de Comitetul pentru Cultură și Artă al Regiunii Crișana, avea următorul colectiv redacțional: Alexandru Andrițoiu (redactor-șef), Traian Blajovici, Emanoil Enghel (redactor-șef adjunct), Horvath Imre, Mircea Malița, Iosif Pervain, Titus Popovici, Stelian Vasilescu (secretar general de redacție), Geza Vida, Francois Pamfil (grafica)⁴. Cooptarea în redacție a unor oameni de cultură precum Ovidiu Cotruș, Radu Enescu, Nicolae Balotă, dar și Crăciun

¹ M. G. Samarineanu, cel care a condus seriile II, III și IV ale *Familiei*, a murit în 1959, la 66 de ani, fără a mai apuca să trăiască momentul apariției seriei a V-a.

² De fapt, la un secol și trei luni, primul număr al *Familiei* lui Vulcan apărând în iunie, 1865.

³ *Familia*, 1965, nr. 1, p. 1.

⁴ *Ibidem*, 1965, nr. 1, p. 23.

Bejan, Vasile Spoială, Mircea Bradu, Gheorghe Grigurcu, Dumitru Chirilă, la care s-au adăugat colaboratori de primă mărime precum Ștefan Augustin Doinaș, Ion Negoitescu, Constantin Noica, Nicolae Manolescu, Ana Blandiana a determinat o ascensiune valorică, constituirea, la Oradea, a unei echipe de critici literari, la sfârșitul anilor '60 care reconfigura, parțial, gloria „Cercului Literar de la Sibiu”, epifanie a spiritului Iovinescian.

Anii în care a fost declanșată „revoluția culturală”, cu model asiatic detectabil în Coreea de Nord și China, au afectat toate revistele din țară, punând la un moment dat sub semnul întrebării chiar apariția *Familiei*, la începutul anilor '80. Cenzura a decimat textele, iar autocenzura a consfințit imixtiunea gravă a fricii în procesul creației culturale. Ultimii ani din cel de al nouălea deceniu instalaseră un mit al personalității discreționar, aulic și ridicol. Revistele de cultură, inclusiv *Familia*, au fost martorele, din nefericire active, ale ideologiei devenită „religie” comunistă.

Decembrie 1989 a marcat începutul unei alte dimineți, salutat prompt și de colectivul redacțional al *Familiei*, într-un număr febril, scos în ultima clipă, modificat în acord cu evenimentele, la Întreprinderea Poligrafică „Crișana”. Revoluția era salutată entuziast, iar cenzura abrogată într-un registru al urgenței. *Suntem o țară liberă!*⁵ este titlul de sub frontispiciu, sub care găsim un poem inedit, de Tudor Arghezi (!), pentru ca editorialul semnat „Familia” să aibă titlul *Lungul drum spre ziuă*, în fapt un rechizitoriu al anilor de dictatură și opresiune, de umilințe pentru scriitori. Ultimul paragraf este unul ce avansa un gând pentru viitorul imediat: „Copleșiți de emoție și bucurie, ne exprimăm cu toții încrederea într-o Românie scăpată de servituți, în stare să-și făurească un viitor pe măsura viselor și faptelor celor mai buni dintre fiii săi, deși știm că nu va fi ușor. Ne așteaptă lungul drum al desceaușescizării”⁶. Același prim număr „evadat” definitiv de sub cenzură mai avea, la pagina a doua, un text semnat de Dumitru Chirilă, cu titlul *De sub vălurile negre ale cenzurii*, precum și un elogiu adus de Radu Enescu lui Mircea Dinescu, poet și dizident, cu titlul *Un poet erou și insigna lui „lumească”*⁷. De asemenea, menționăm câteva articole sub sigla „Pagini cenzurate”, reprezentând cronici de carte, poeme sau proză care nu au fost publicate la vremea predării manuscriselor de către autori, din cauza interdicției impusă de cenzori. Acestea sunt: versuri de Ana Blandiana, cronica semnată de Marius Lazăr, cu titlul *Canonul intransigenței*⁸, eseul *Falsul idealism*, semnat de

⁵ *Ibidem*, 1989, nr. 12 (292), p. 1.

⁶ *Ibidem*, 1989, nr. 12 (292), p. 1, 2.

⁷ După ce citează din volumul „Moartea citește ziarul”, Radu Enescu încheie: „Poetul a coborât din istoria murdară, criminală, oribilă a comunismului ceaușist, ireversibil intrat în neant. Dar a intrat printre primii în noua istorie liberă, democratică și adevărată a României” – în *Familia*, 1989, nr. 12 (292), p. 2. Din nefericire, avântul cronicarului se va estompa dramatic, după numai câteva luni.

⁸ *Ibidem*, 1989, nr. 12 (292), p. 3. Cronica este pe marginea volumului de *Poezii*, publicat de Ana Blandiana, la Ed. Minerva, în 1989, cu o prefață de Eugen Simion.

Nicolae Steinhardt, o traducere din poetul Werner Durrson, realizată de Ștefan Augustin Doinaș, un interviu obținut de Radu G. Țeposu de la Octavian Paler, cu titlul *Problema care mă frământă nu este „sfârșitul de mileniu”*⁹, de fapt, un citat din ilustrul „sofist” și scriitor de factură existențialistă. În rest, numărul din decembrie are sumarul proiectat înainte de a izbucni revoltele cetățenești, din Timișoara și București. Articolele nu au trebuit schimbate, din simplul motiv că revista *Familia* a fost una care a făcut concesii minimale ideologiei. Singurul text care, înainte de 1989, de fiecare dată, avea o coloratură vădit sau chiar îngroșată ideologică, era editorialul, sau mai putem indica unele numere care erau sincrone cu evenimente notabile din viața PCR: congrese, plenare cu mesaj propagandistic expres ori conferințe naționale. În rest, revista era „curată”, dedicată analizelor critice sau incursiunilor din istoria literaturii. Un mare merit în realizarea acestui fapt aparent miraculos l-a avut redactorul-șef al *Familiei*, poetul Alexandru Andrițoiu. Acesta a „profesat” o duplicitate profitabilă. Pe de o parte, a acceptat să fie un „poet de curte”, semnând anumite ode cu prilejuri festive, pentru a putea păstra o sanitate editorială uluitoare, ba chiar, la un moment dat, provocatoare¹⁰. Din acest motiv pare ciudată lipsa numelui redactorului-șef în caseta redacțională a primului număr „liber”. Cei nominalizați ca fiind responsabili de această ediție a *Familiei* sunt Crăciun Bejan, Dumitru Chirilă (redactor-șef adjunct), Ioan Moldovan, Ion Simuț¹¹. De altfel, Alexandru Andrițoiu va prefera să se pensioneze, chiar în ianuarie 1990.

Anul 1990 a fost unul frenetic pentru redacția venerabilei reviste. Publicația se va racorda foarte repede la pulsul evenimentelor politice, al transformărilor spectaculoase, dar atât de discutabile. Libertatea de expresie va fi folosită din plin, iar locul editorialelor în grilă propagandistic-ideologică va fi luat de articole de fond conotate masiv de noul spirit revendicativ și incriminator la adresa noii puteri. Foarte repede, *Familia* va fi catalogată drept o revistă de cultură care face politică, ținând partea opoziției.

Editorialul primului număr din 1990 va avea titlul *Revoluția și bunele intenții*¹², păstrând oarecum un neutralism critic, câtă vreme lucrurile nu erau destul de clare. Se continuă publicarea unor „Pagini cenzurate”. Este vorba despre un interviu al lui Viorel Cacoveanu luat lui Mircea Zăciu¹³, ce inițial, în ianuarie 1989, fusese încredințat revistei „Steaua” și respins de cenzură, un alt dialog extrem de valoros sub raport cultural, între Ovidiu Cotruș și Mircea Eliade, realizat la Paris, la începutul anilor ’70, dar care nu a mai putut fi publicat, după „tezele” din 1971, precum și cronică de carte semnate de Virgil Podoabă și Ion Simuț. Acesta din urmă „recidivează”, publicând alte texte interzise, provocate de

⁹ *Ibidem*, 1989, nr. 12 (292), p. 5.

¹⁰ Prin ’68-’70, redacția devenise un fel de cuib reacționar, găzduind mulți scriitori care fuseseră eliberați din închisori, în 1964, după ani grei de detenție politică.

¹¹ *Ibidem*, 1989, nr. 12 (292), p. 15.

¹² *Ibidem*, 1990, nr. 1 (293), p. 1.

¹³ *Ibidem*, 1990, nr. 1 (293), p. 4, 5.

lansarea unui *Colocviu „Familia”*, în 1988, cu privire la cele mai importante zece cărți, pe fiecare gen literar, în perioada 1944-1988. Ion Bogdan Lefter, Al. Dobrescu și Laurențiu Ulici își puteau citi, în sfârșit, preferințele de top¹⁴. Netulburate de noul mers al vremurilor, mai multe rubrici ale *Familiei*, de mare tradiție, continuă să apară: „Cronicile de carte”, „Vitrina cu cărți”, „Biografia unei cărți”, „Criterion”, dar și cronicile de „Teatru”, „Film”, „Muzică”, „Discorama”, „Filatelie”, „Șah” și „Sport”. Numărul 1 din ianuarie 1990 are o casetă redacțională mai completă, dar, totuși, „eliptică” în privința redactorului-șef¹⁵.

Extrem de rapid, tonul editorialelor se radicalizează. În februarie, Radu Enescu scrie despre *Dreptul la dizidență*¹⁶, o lună mai târziu, Gheorghe Grigurcu face trimiteri acide la *Colaboraționiști mai vechi ori mai noi*¹⁷, pentru ca numărul din aprilie să insereze articolul de fond *Politica și mireasma trandafirilor*¹⁸, care inventariază toate dezamăgirile primelor patru luni de libertate și democrație. Tonul devine mult mai patetic, după alegerile din mai¹⁹. Revista se așează, publică poezie și proză de cea mai bună calitate, cronici de carte, critică și pagini de istorie literară, dar umbra unei realități aflată la doi pași continuă să influențeze gândurile, dar și strategiile editoriale ale revistei. Publică aproape număr de număr Ion Negoitescu, Ștefan Augustin Doinaș, Monica Lovinescu, Ana Blandiana, Gheorghe Crăciun, Andrei Marga, iar Ion Simuț reînnoadă tradiția *Colocviilor „Familia”* cu o temă incitantă: *Ierarhia valorilor în actualitate*²⁰, dar în același timp începe un serial intitulat *Fragmente biografice sau despre melancolie*.

Caseta redacțională este cam la fel de „turbulentă” precum vremurile. Începând cu februarie, Ioan Moldovan figurează în calitatea de redactor-șef al revistei, Virgil Podoabă pleacă din aprilie la revista *Vatra* din Târgu Mureș, pe „urmele” bunului său prieten și fost colaborator al *Familiei*, Al. Cistelecan, pentru ca, din aprilie, Ion Simuț să devină secretar general de redacție, iar Tiberiu Ciorba să intre în colectivul de la prestigioasa revistă²¹.

Patimile sau amețelile provocate de aerul tare al libertății de expresie se mai estompează. În octombrie²², are loc aniversarea a 25 de ani de la apariția celei de-a cincea serii a revistei. În numărul din septembrie aniversarea îi prilejuiește

¹⁴ *Ibidem*, 1990, nr. 1, (293), p. 14, 15.

¹⁵ Componenta acesteia este: Crăciun Bejan, Dumitru Chirilă (redactor-șef adjunct), Ioan Moldovan, Virgil Podoabă, Ion Simuț, Traian Ștef.

¹⁶ *Ibidem*, 1990, nr. 2 (294), p. 1, 2.

¹⁷ *Ibidem*, 1990, nr. 3 (295), p. 1, 2.

¹⁸ *Ibidem*, 1990, nr. 4 (296), p. 1, 3.

¹⁹ *Alea jacta est*, este titlul editorialului în care Florin Ardelean comentează caustic rezultatele alegerilor de la 20 mai, pentru ca mai apoi să scrie două alte editoriale, *Sezon mort I și II*, în care comentariile sunt la fel de acide și inconfortabile pentru noua putere emanată.

²⁰ *Ibidem*, 1990, nr. 4 (296), p. 12; nr. 5 (297), p. 12.

²¹ În noiembrie, devine redactor al revistei Florin Ardelean. Pentru câteva numere, Gheorghe Perian a figurat în caseta redacțională: iulie – octombrie 1990.

²² 10-12 octombrie

publicarea unui text emoționant Anei Blandiana, intitulat *Acasă*²³, Dumitru Chirilă evocă împlinirea, în 1904, a 40 de ani de la apariția primului număr din *Familia* lui Iosif Vulcan, iar Nae Antonescu trece în revistă anii 1941-1944, când redacția revistei a fost în „exil”, la București. Cu ocazia serbărilor aniversare, sunt decernate, pentru prima dată într-o tradiție notabilă, *Premiile Revistei Familia* (premiul „Ovidiu Cotruș” este primit de către Gheorghe Grigurcu, într-un fel de gest reparatoriu, iar premiul „M. G. Samarineanu” a intrat în posesia tandemului Constantin Mălinaș – Liviu Papuc). Primul colocviu susținut de scriitorii sosiți de la revistele din țară, înscris și el într-o tradiție fascinantă, a avut drept temă „Complexele literaturii române”, iar pe timpul manifestărilor aniversare s-a dezvelit statuia lui Mihai Eminescu²⁴. Într-un fel, aniversarea se va permanentiza, prin organizarea, an de an, a manifestărilor sub genericul „Zilele Revistei Familia”, cu care ocazie erau decernate premiile revistei și avea loc câte un colocviu sau chiar două, pe teme de actualitate culturală. Astfel, în 1991, laureații au fost Ana Blandiana și Nicolae Brânda, iar colocviul ales a atins tema „literaturii mărturisirilor”, memoriile, jurnalele, scrierile într-o notă intimist-revelatorie fiind în mare vogă. În luna iulie, moare Crăciun Bejan, unul dintre cei mai vechi redactori ai revistei, discret în viața de fiecare zi, cu lecturi din Nietzsche și gânditori francezi, a fost un eseist care a scris puțin, în spațiul unor gânduri care frământau neconținut ideile, până la o sațietate a căutărilor obsesive. Sunt de remarcat textele publicate de către Crăciun Bejan chiar în anul morții. Primul, *Ogiva gotică și spațiul balcanic*²⁵, este o regândire a „motivului” românesc în mitologiile culturale ale Europei, iar al doilea, *Act și armonie*²⁶, tratează tensiunea dintre două stări ale aceleiași Forme. În aceleași prime două numere ale *Familiei*, din 1991, Radu Enescu a publicat, la rându-i, un incitant eseu, pornind de la condiția și poziția spectaculară a feminității, intitulat *Dincolo de paternalism și feminolatrie*.

Temele actualității continuă să „irite”. *Familia* inițiază o rubrică de „Stenograme”, în care fiecare redactor „înțeapă” anumite subiecte ale actualității politice, pentru ca, la rândul lor, editorialele să consemneze critici asidue și ascuțite la adresa guvernanților. Frecvent sunt publicate interviuri, nu neapărat pe teme care țin de mecanismele creației, ci cu aplicație la o anumită realitate presantă. Două dintre cele publicate în 1991 sunt cu Ion Ungureanu și Paul Goma. Nu lipsesc nici *flashback*-urile în timp, rubrica „Remember” aducând în actualitate texte vechi, interbelice, publicate în *Familia*, de Constantin Noica sau Mircea Eliade, iar publicistul sătmărean Nae Antonescu publică pagini interesante: *Din istoria presei bihorene – Gazeta de Vest*²⁷. Redacția caută soluții

²³ *Ibidem*, 1990, nr. 9 (301), p. 1.

²⁴ Dezvelirea statuii a avut loc în ziua de 11 octombrie 1990, fiind opera artistului plastic Ovidiu Maitec. O fotografie a statuii a apărut pe prima pagină – în *Familia*, 1990, nr. 10 (302), p. 1.

²⁵ *Ibidem*, 1991, nr. 1 (305), p. 9, 18

²⁶ *Ibidem*, 1991, nr. 2. (306), p. 13.

²⁷ *Ibidem*, 1991, nr. 11 (315), p. 15, 18.

pentru a edita numere atractive, cu teme ale actualității culturale, creații literare de valoare și contribuții critice de la autori de prim rang. Nu sunt uitați scriitorii orădeni, chiar dacă *Familia* este frecvent taxată de un anume elitism. Din acest punct de vedere, criticile au fost nefondate, iar antiteza cu Iosif Vulcan, care deschisese cu bucurie paginile revistei tinerilor de talent, nu poate argumenta un dezinteres al noii reviste față de creațiile de valoare ale celor care asaltau „Poșta redacției” sau chiar sediul publicației. Singura cenzură drastică era împotriva veleitarilor grafomani, al căror talent minor era invers proporțional cu vehemența tentativelor de a fi publicați.

Ultimul număr al anului 1991 arată fără echivoc faptul că redacția părea precum suprafața unui lac liniștit, bântuit în imersiune de vârtejuri grozave. *Alarmă!*²⁸, scrie chiar în centrul primei pagini, „Familia” semnând un text care anunța iminența dispariției unor reviste literare, din cauza gravelor crize financiare care afectau buna activitate editorială, dar mai ales plata salariilor redactorilor. Această criză se instalase progresiv, după 1989, într-o democrație pentru care standardele culturale au început să conteze tot mai puțin. Paradoxal, dar consumatorii de literatură au scăzut dramatic în tranziție. Cărțile nu se mai cumpărau, editurile aveau și ele probleme bănești, librăriile se reprofilau deja, câtă vreme lectura devenise un lux, ba chiar o pierdere de timp. Se ajunsese în situația în care redactorii revistelor literare să se citească între ei! Nu mai exista nici un interes pentru revistele literare, realitatea înconjurătoare apucase să întreacă orice scenariu de teatru, pentru ca ficțiunea să fie întrecută de ororile fiecărei zile. Timpurile sărace discreditau vanitățile culturii rafinate.

Revista *Familia* a trăit acest fenomen al umilinței și i-a venit greu să creadă că timpurile în care coafezele cumpărau cărți pe sub mână, din autori de succes, editați în zeci de mii de exemplare, alese după criteriul asortării cu mobila, fotoliile și carpetele „Răpirii din Serai”, aparțineau unui trecut imposibil de resuscitat. Trecuse și vremea abonamentelor obligatorii, în școli, la revistele de cultură. Un proces accelerat caracterizat prin refuzul actului de cultură arunca în periferiile interesului tot ceea ce ținea de spectacolul ideilor discursive, al personajelor și situațiilor livești. Ziarele deveniseră, încet și irevocabil, singurele „izvoare” din care se potolea setea de cultură a națiunii. În același număr în care trage „Alarma”, Dumitru Chirilă consemnează moartea ultimului socratic de Dâmbovița, Petre Țuțea – *Omul care nu știa să vorbească în șoaptă*²⁹, iar Mircea Zăciu scria unul dintre primele sale articole la noua rubrică „Departa-aproape”, referindu-se la *Răspântia Eliade*³⁰. O imensă prăpastie începea să se sape tot mai adânc între performanțele spirituale ale celor care publicau, în genere, în revistele culturale, și așteptările tot mai frivole ale eventualilor receptori. Literatura nu mai

²⁸ *Ibidem*, 1991, nr. 12 (316), p. 1.

²⁹ *Ibidem*, 1991, nr. 12 (316), p. 3

³⁰ *Ibidem*, 1991, nr. 12 (316), p. 6.

era un spațiu de refugiu din calea ideologiei, o ascunzătoare confortabilă și selectă, ci o carceră a singurătății, o scorbură în care nu mai erai căutat de nimeni.

De altfel, anul 1992 va aduce și primul număr dublu, pentru lunile iulie-august, ilustrând criza de mijloace material-financiare ale revistei. Adecvate la realitatea tristă, „Zilele revistei Familia” vor programa un colocviu cu tema heideggeriană „La ce bun poezia în vremuri de criză?”, precum și un altul, „Petre Țuțea, între revelație și construcție filosofică”³¹. Premiile anului 1992 au sporit de la două la trei, fiind acordat și Premiul „M. G. Samarineanu”. Laureatii au fost Ion Negoitescu, Mircea Zăciu și Liviu Borcea. Tema cea mai des întâlnită în paginile revistei, pe tot parcursul anului, a fost aceea a jurnalelor, a literaturii cu totul specială rezultată în urma deconspirării de către autori celebri a „mecanismului” intim al biografiei lor. *Familia* va dedica un număr întreg unei teme incitante „Sertarul cu jurnale, jurnalul cu sertare”³², pusă la cale de către Ion Simuț. Vor fi publicate cu regularitate pagini din jurnalul unor personalități culturale, cum ar fi ziaristul Alexandru Mihalcea (*Jurnal de ocnă*)³³, Ion Negoitescu (*Jurnalul unui jurnalist fără jurnal*)³⁴ sau Alex. Ștefănescu. De altfel, jurnalul va constitui o permanență la *Familia*, fiind publicate, în serial, jurnalele lui Victor Felea sau cel al Florenței Albu. Această atenție acordată intimității, exercițiului subiectiv, spațiilor interioare, ale psihologiei și sociologiei amănuntului biografic constituie un contrapunct al vremurilor, o ascundere în spatele *Eu*-lui, o fugă temerară din prezent și propria identitate, care aduc aminte de scriitorul francez J.-K. Huysmans și de eroul său, des Esseintes, din *A rebours*. În prelungirea acestui interes față de notațiile subiectivismelor personalizate, revista va face loc în sumarul său și unor texte epistolare, unul dintre cei care au pus la dispoziția *Familiei* scrisorile din sipet fiind Paul Goma.

Și în anul 1993, *Familia* va glosa pe aceleași teme și se va confrunta cu aceleași greutăți. De data aceasta, vom avea de-a face cu trei numere duble, ceea ce indică o și mai mare precaritate a posibilităților. Proza va fi tema unui număr, din martie, fiind publicate proze scurte sau fragmente de roman semnate de Paul Goma, Bedros Horasangian, Horia Rusu și Traian Ștef³⁵. În același număr al revistei, Liviu Vălenaș publică ultimul interviu cu Ion Negoitescu, înainte de moartea acestuia. O altă dispariție este consemnată în chiar pagina 11, care reproducea *File de jurnal*, semnate de clujeanul Victor Felea, mort și el prematur. Acest ton funebru va anunța dispariția lui Vasile Spoială, un alt redactor al *Familiei*, din anii '70-'80, prozator, autorul rubricii „Iadeș”³⁶.

³¹ *Ibidem*, 1992, nr. 10 (326), p. 1, 3; nr. 11 (327), p. 8, 9.

³² *Ibidem*, 1992, nr. 3 (319), p. 1, 8, 9.

³³ *Ibidem*, 1992, nr. 9 (325), p. 12

³⁴ *Ibidem*, 1992, nr. 11 (327), p. 7.

³⁵ *Ibidem*, 1993, nr. 3 (331), p. 12-15.

³⁶ *Ibidem*, 1993, nr. 9 (336), p. 6.

„Zilele Revistei Familia”, din 1993, au programat o temă ideală: „Confuzia valorilor și tentația reconsiderării”³⁷, la discuții participând, printre alții, Cornel Regman, Radu G. Țeposu, Mircea Petean, Virgil Podoabă, Al. Cistelean. Premiile anului au revenit unor personalități naționale sau locale: Cornel Regman, Paul Goma, Blaga Mihoc și Titus Roșu. Începând cu numărul din septembrie, revista a trecut la tehnoredactarea computerizată. De asemenea, dacă numerele de până în decembrie 1992 aveau dimensiunile oglinzii paginii de 30, 5 cm x 44, 5 cm, toate numerele din anul 1993 s-au micșorat, având dimensiunile de 27 x 38 cm. Toate aceste căutări de formă și de conținut vor duce la abandonarea tipologiei de revistă, pentru o altă „înfățișare”.

Numărul *Familiei* pe luna ianuarie din 1994 a constituit o surpriză pentru puținii cititori fideli: revenirea la formatul tip carte³⁸, specific primelor patru serii ale publicației. Sub titlul *Închiderea ziarului – deschiderea cărții*³⁹, urmează explicația acestei schimbări. Ea nu reprezintă un moft, ci argumentele țin de două posibile ținte: „dorința unei împrăștiări grafice, ideea unei altfel de ritmări în corpul revistei”, precum și „ieșirea-din-ziar”, pentru a intra în „ideea-de-carte”, aceasta din urmă conjugându-se „mai firesc cu aceea de bibliotecă, deci de remanență semnificativă”. Ideea i-a aparținut celui care tehnoredacta pe calculator revista, redactorul Tiberiu Ciorba, un eseist rafinat, dar în același timp un foarte priceput „meșteșugar” al cărții. În cele din urmă, cititorii au acceptat noul format, admitând că *Familia* este mai degrabă apropiată bibliotecii decât chioșcului de ziare.

Anul 1994 lansează o altă inițiativă a redacției: „Saloanele revistei Familia”. Acestea erau întâlniri ale unor personalități din literatură, filosofie, arte cu publicul orădean, într-o tentativă de reconciliere a elitelor umaniste cu posibili consumatori de cultură. Primul invitat a fost scriitorul clujean Teohar Mhadaș, care tocmai lansase cartea „Pini de pe Golna”⁴⁰. În același an, alți invitați iluștri au intrat în „Saloanele” deschise cu generozitate de către redacție: Ion Gavrilă-Ogoranu, Octavian Paler, Ștefan Augustin Doinaș, Nicolae Manolescu, Andrei Marga. În ciuda dificultăților care persistă, determinate de o finanțare greoaie și întârziată, Revista *Familia* obține la Cluj, cu ocazia „Salonului Național de Carte și Publicație Culturală”, în mai 1994, titlul de „Cea mai bună revistă de cultură”⁴¹. Era aceasta o recunoaștere a eforturilor unei redacții care, pe de o parte, avea de susținut un program de la nivelul atât de înalt al înaintașilor, iar, pe de altă parte, trebuia să reziste, pur și simplu, într-o societate românească ale cărei tablouri de valori fuseseră complet bulversate. Deși au fost scoase trei numere duble, redactorii *Familiei* au resurse pentru a organiza a V-a ediție a „Zilelor Revistei

³⁷ Din cauza fondurilor foarte limitate, în 1993 nu au fost acordate premiile Revistei „Familia”.

³⁸ Noile dimensiuni erau de 17 cm x 24 cm.

³⁹ *Ibidem*, 1994, nr. 1 (339), p. 3.

⁴⁰ *Ibidem*, 1994, nr. 1 (339), p. 14-21.

⁴¹ Din luna septembrie 1994, Miron Beteg intră în „echipă”, ca secretar tehnic.

Familia”. Colocviile au avut drept teme „Obsedanta tranziție a prozatorului român”, intervențiile participanților fiind consemnate în numărul pe octombrie-noiembrie⁴², dar și una, *in memoriam*, Radu Enescu. Premianții au fost: Ion Pop, Al. Cistelean, Ioan Țepelea și Alexandru Vlad (cel de al patrulea premiu tocmai introdus a fost „Radu Enescu”).

Anul 1995 continuă „Saloanele”, invitații fiind Ion Ungureanu, Nicolae Balotă, dar lipsa unor fonduri conduce la abandonarea unei inițiative excepționale. În schimb, colectivul redacțional consacră două numere aproape în întregime poeziei (cel din martie, grupajul având titlul *Echinoux poezilor*) și prozei (în iulie-august, sub genericul *Altă vară, alte proze*). Nu vor lipsi noile rubrici, lansate de Nicoale Balotă (*Sincronii*), Ion Simuț (*Simptome*), Florin Ardelean (*Cartea de sub covor*), vor fi continuate cele existente (dintre acestea, *Ideea* a început să fie tot mai frecvent „vizitată” de Vasile Dem. Zamfirescu, fostul elev al lui Constantin Noica publicând în revista orădeană fragmente masive din cartea „Filosofia inconștientului”). „Asterisc” devine, cu anii, un fel de emblemă a lui Gheorghe Grigurcu, cam în același mod în care Ion Simuț era asociat imediat cu „Colocviile Familia”, ce propuneau, constant, spre discuție teme dintre cele mai actuale ale istoriei și criticii literare românești sau ale evoluției romanului și poeziei.

Editorialele continuau să deschidă fiecare sumar al revistei, fiind la fel de incisive și fixate pe o realitate politică foarte des criticată. Formatul tip-carte a permis coagularea unor „Secvențe” cu o anume autonomie în corpul revistei. Este vorba de „Secvența maghiară”⁴³ și „Secvența poloneză”⁴⁴. „Zilele” deja devenite tradiție au programat colocviul: *Revistele literare – tradiție, actualitate, tendințe*⁴⁵, la care discuțiile s-au încins grație unei participări de excepție: Nicolae Breban, Laurențiu Ulici, Mircea Zăciu, Henri Zalis, Ștefan Borbely, Ștefan Augustin Doinaș, Cornel Regman. Premiile au revenit unui număr de cinci scriitori: Alexandru Andrițoiu a primit „Premiul aniversar (130 de ani de la apariția *Familiei*, respectiv a 30 de la apariția seriei a V-a), iar ceilalți patru laureați au fost: Ștefan Augustin Doinaș, Alexandru Mușina, autorii „Istoriei Orașului Oradea” și Ștefan Borbely⁴⁶.

Anul următor va propune o discuție dedicată eseului⁴⁷, anul 1997 va devansa celebrarea celei de-a opta ediții a „Zilelor Revistei Familia” în luna mai,

⁴² *Ibidem*, 1994, nr. 10-11 (348-349), p. 12-36. Textele aparțin următorilor: Alexandru Vlad, Gabriela Adameșteanu, Viorel Gheorghită, Gheorghe Crăciun, M. H. Simionescu, Ion Simuț, Al. Cistelean, Florin Ardelean.

⁴³ *Ibidem*, 1995, nr. 4 (354), p. 25-37. „Secvența” conținea un text despre literatura maghiară modernă, semnat de Ion Simuț, și trei texte ale unor scriitori maghiari contemporani.

⁴⁴ *Ibidem*, 1995, nr. 12 (362), p. 21-53. Textele erau semnate de patru scriitori polonezi și de Stan Velea, care a analizat literatura emigrației poloneze.

⁴⁵ *Ibidem*, 1995, nr. 10-11 (360-361), p. 13-29.

⁴⁶ *Ibidem*, 1995, nr. 10-11 (360-361), p. 7-11.

⁴⁷ *Ibidem*, 1996, nr. 11-12 (373-374), p. 38-89.

tema abordată fiind „Jurnalul contra literaturii?”⁴⁸, pentru ca anul 1998 să pună o altă întrebare – „O nouă direcție în literatura română?”⁴⁹. Invitații sosiți la Oradea au fost, în fiecare an, membrii marcanti ai breslei scriitorilor, revista reușind astfel să țină pasul cu ceea ce se experimenta în celelalte reviste de cultură din țară, dar în același timp să cultive relații excelente cu marile personalități ale culturii românești, din țară sau din străinătate. De asemenea, membrii redacției evidențiau, de fiecare dată, realizările editoriale de excepție ale scriitorimii bihorene. Acest lucru este transparent dacă trecem în revistă, în ordine cronologică, laureații anilor 1996-1998: Vasile Dem. Zamfirescu, Mihai Cimpoi, Adrian Popescu, Barbu Ștefănescu, Aurel Chiriac - 1996; Nicolae Balotă, Mircea Horia Simionescu, Virgil Podoabă, Ioan Derșidan, Florian Dudaș - 1997; Monica Lovinescu, Gheorghe Crăciun, Aurel Pantea, Simona Popescu, Liana Cozea, Ștefan Zicher - 1998.

În răstimpul celor trei ani, revista a continuat programul său editorial caracterizat drept selectiv, cu accent pe creația literară de valoare și pe exercițiul critic. Nu lipsesc, firește, cronicile de teatru, cele mai multe fiind semnate de Mircea Morariu și Dumitru Chirilă, sau cronicile de artă plastică, semnate de Aurel Chiriac. Fiecare primăvară va fi salutăată printr-un număr special de poezie (martie), iar vara va fi, cu consecvență, alocată prozei. Noi rubrici caută să incite interesul cititorilor de literatură și să inventarieze prozele. „Tranziția – fișe clinice” (Florin Ardelean), „Pavilionul de sticlă”, „Secvența engleză”, „Pelerinaje” (Ștefan Augustin Doinaș), Parada semnelor de întrebare (dialoguri realizate de Dumitru Chirilă), „Secvența britanică”, „Anamneze”, „Undeva în ...vest” (Rodica Boitoș, ziaristă la *Jurnal bihorean*, fusese invitată să scrie, la *Familia*, despre cele mai semnificative evenimente culturale ale urbei, în intervalul temporal al unui număr de revistă). Toate aceste inițiative au dat dinamism unei reviste ce refuza să se învechească, ce urmărea cu apetență și stil toate tropismele literare ale vremurilor, dominate de disputele dintre generații și despre generații. Articulată prin rubrici consacrate și flexibilă prin cele mereu aruncate în controversele de idei, *Familia* a reușit să-și întinerească vârstele, să nu-și anchilozeze spiritul.

Anul 1999 va însemna prima și singura, până acum, „defecțiune” în perindarea „Zilelor Revistei Familia”. Manifestarea nu a mai putut fi organizată din cauza lipsei banilor. Cele două surse de finanțare, Ministerul Culturii și Consiliul Județean Bihor, s-au dovedit neputincioase, știrbind o tradiție frumoasă. Va exista, totuși, un colocviu, ale cărui colaborări vor fi publicate în numărul din octombrie. Ion Simuț este cel care a provocat o discuție pe o temă extrem de interesantă: *Cenzura post-editorială în România comunistă*. Vor colabora Nicolae Mecu, Valentin Chifor, Mariana Sipoș, Nicolae Breban, Mihai Sin, Norman Manea, Laurențiu Ulici, Ion Ianoși⁵⁰. A fost urmărit destinul unor cărți incomode

⁴⁸ *Ibidem*, 1997, nr. 6 (380), p. 9-44.

⁴⁹ *Ibidem*, 1998, nr. 5 (391), p. 16-40.

⁵⁰ *Ibidem*, 1999, nr. 10 (408), p. 34-79.

sau chiar „dușmănoase”, tipărite în diversele decenii ale totalitarismului, precum și efectele punitive asupra autorilor acestora, fiind reliefat, totodată, mecanismul complex al cenzurii, evoluția instituției, de la anii stalinismului agresiv la autocenzura din anii ceaușismului pervers. Apar rubrici noi, semnate de prozatorul Gheorghe Crăciun, „vector” al romanului generației '80 – *Caiet de teză*, de Daniel Vighi – *Studii în proză* și Norman Manea – *Sertarele exilului*. *Familia* va publica radiografii ale operei unor scriitori dispăruți – Leonid Dimov, Radu Petrescu. Radu G. Țeposu și Alexandru Andrițoiu, dar și grupaje cum ar fi *George Bălăiță printre noi – portret contemporan*⁵¹ și *Nicolae Manolescu printre noi – portret contemporan*⁵².

De interes au fost și „Prim-plan”-urile realizate cu scriitorii și gânditorii Cristian Tudor Popescu, Dan Pavel, Stelian Tănase, Mircea Mihăieș, Sorin Alexandrescu, Horia-Roman Patapievici. Acestea erau alcătuite pe baza unui dublet: un interviu cu respectiva personalitate culturală, urmată de prezentarea unei cărți recent apărute, semnată de invitatul la dialog⁵³.

Ultimul an al mileniului, 2000, nu produce modificări semnificative în ceea ce privește „arhitectura” numerelor publicate. Un editorial semnat de Ion Simuț agită spiritele. Reputatul istoric și critic literar, deopotrivă universitar de succes și autor de cărți premiate, scrie despre *Construcția unei reviste culturale*⁵⁴, pornind de la o constatare amară: „revistele noastre nu au o personalitate publicistică distinctă”. Redactorul *Familiei* identifică nu mai puțin de patru cusururi ale revuisticii literare românești: o deficitară relație cu publicul, o sărăcie a informațiilor despre cărți, edituri și fenomenul sociologiei și marketingului cultural, în al treilea rând, aspectul grafic deficitar și, în sfârșit, oferta culturală discutabilă. Toate acestea, cu adevărat, constituiau handicapuri ale revistelor culturale, considerate de unii ca fiind în număr prea mare, moștenite în exces de la „vechiul regim”. Concluzia lui Ion Simuț e clară și simplă: „construcția unei reviste culturale nu e, deocamdată, la noi o profesiune de performanță intelectuală și tehnică: e doar rodul unei inerții, suferind de apatie și nostalgii”. Acest diagnostic precis și dureros explică în bună măsură o parte a crizei fenomenului literar, în tranziție, lipsa de lecturi și vidul de interes față de operă și autor. Remediu? Profesorul Universității din Oradea cere mai multă „imaginație culturală în realizarea unor proiecte demne de interes și de implicație managerială”⁵⁵.

Scriitorii aflați, în *Familia*, la rubrica „printre noi”, în 2000, sunt: Ana Blandiana, Nicolae Breban, Dumitru Țepeneag, Livius Ciocârlie, iar la „Prim-plan” apar Cristian Preda, Gustav Molnar și Neagu Djuvara. *Antologia de*

⁵¹ *Ibidem*, 1999, nr. 5 (403), p. 43-73.

⁵² *Ibidem*, 1999, nr. 11-12 (409-410), p. 69-119.

⁵³ Autorul acestei rubrici a fost Florin Ardelean.

⁵⁴ *Ibidem*, 1999, nr. 2 (412), p. 5-7.

⁵⁵ *Ibidem*, 2000, nr. 2 (412), p. 7.

primăvară – *poeme*⁵⁶ reunește nouă tineri poeți, iar *Vara prozei*⁵⁷ grupează tot nouă scriitori, dar de proză scurtă. Numărul pe luna octombrie aduce o bucurie: reînnodarea tradiției „Zilelor Revistei Familia”. Eforturile întreprinse de redacție nu rămân fără rezultat. Ediția a X-a a prestigioaselor manifestări a programat un colocviu cu tema *Eu, scriitorul*⁵⁸. Premiile renasc și ele din „cenușa” culturii paupere. Laureții sunt din nou nume de prestigiu: Nicolae Manolescu, Vasile Dan, Daniel Vighi și Mircea Bentea⁵⁹. Această revenire la o tradiție benefică poate fi considerată ca un mare succes al redacției, ultimul din mileniul ce sta să se încheie.

În calitate de redactor-șef în toți acești ani, poetul Ioan Moldovan a dat echilibru, prestanță și a conferit solidaritate într-o redacție ce avea de luptat cu propriile greutăți de legitimare culturală, în vremuri ce respingeau actul de cultură ca fiind superfluu, dar care trebuia și să cultive un trecut prodigios, început imediat după mijlocul veacului al XIX-lea și continuat glorios, în diverse timpuri, mai generoase ori de-a dreptul ostile. Echipa redacțională a reușit să impună *Familia* ca o revistă de rang național, să asigure o continuitate pe un pedestal al excelenței și valorii, dar și să atragă spre ea cei mai importanți scriitori și oameni de cultură ai locului. Acest „duplex” a constituit axa unei politici editoriale ce s-a dovedit de succes. Existența și chiar evoluția de calitate a revistei, în vremuri neprielnice, ba chiar adverse, reprezintă cel mai mare câștig al unui mensual de literatură ce și-a onorat blazonul.

2. Cele trei Crișuri

Și presa culturală orădeană a avut, asemenea jurnalismului de tipul cotidianelor și săptămânalelor, puseul ei de *elan*. Acesta era efectul imediat al dreptului la opinie, al capacității, voinței și determinării fiecăruia de a-și exprima liber, într-o expresie asumată, pozițiile și atitudinile. Dacă revista *Familia* ar fi din acest punct de vedere publicația de *emergență*, având în spate o tradiție dintre cele mai semnificative, la nivelul culturii naționale moderne, una dintre cele mai importante reviste culturale apărute în anul 1990 este *Cele trei Crișuri*. Și ea are în spate o tradiție. Este vorba despre revista de cultură cu același nume, editată între 1920 și 1940, la Oradea, de către „Reuniunea culturală <<Cele Trei Crișuri>>”, sub directoratul lui George Bacaloglu.

Noua serie editează primul număr în aprilie 1990, când încă nu erau stinse zvonurile revoluției, dar deja asistăm la un proces complex de învrăjbită națională. După modelul interbelic, revista era organul de presă al „Fundației culturale

⁵⁶ *Ibidem*, 2000, nr. 3 (413), p. 82-97.

⁵⁷ *Ibidem*, 2000, nr. 7-8 (417-418), p. 44-100.

⁵⁸ *Ibidem*, 2000, nr. 10 (420), p. 43-57.

⁵⁹ *Ibidem*, 2000, nr. 10 (420), p. 41, 42.

<<Cele Trei Crișuri>>, având o apariție lunară⁶⁰, în 12 sau 16 pagini. Inițiatorul, cel care a resuscitat la viață o veche tribună a expresiei spiritului național, a fost istoricul Viorel Faur. Acesta își asumă calitatea de director al publicației și dă sens unui proiect editorial ale cărui coordonate vizează promovarea culturii românești, popularizarea unor zone mai puțin scotocite din istoria românilor, dar și publicarea creațiilor locale, ale poezilor, prozatorilor și criticilor orădeni cu precădere. Revista nu ignoră contextul românesc al vremurilor, publicând documente ale „Vetrei Românești – Filiala Bihor”⁶¹, ceea ce indică asumarea unui sentiment patriotic subîntins întregii politici editoriale a *Celor trei Crișuri*. De altfel, Viorel Faur avea și calitatea de președinte al Asociației Culturale „Vatra Românească”, în Bihor, iar după alegerile din mai, va fi membru al Adunării Constituante, având calitatea de senator, desemnat pe listele FSN. Firește, toate acestea vor avea un „ecou controlat” asupra conținutului și a modalității în care a fost gândită revista, ca tribună a afirmării interesului național în spațiul larg al culturii.

*Din nou, la drum!*⁶² este titlul sub care revista își întâmpină, după exact o jumătate de secol, cititorii și cam la 100 de zile de la „victoria Revoluției române pentru libertate și democrație”. Prima pagină mai conține un salut fratern al revistei *Familia*, un text semnat de Viorel Horj, cu titlul *Recursul la vatră*, două poeme ale lui Teodor Crișan, unul de dragoste, iar altul patriotic, o „Tabletă” semnată Ioan Lazăr⁶³, care trimite la o punte imaginară între revoluția din decembrie și noaptea Învierii, precum și o fotografie deja clasică, realizată de către Al. Nițescu în după-amiaza zilei de 22 decembrie, cu mulțimea din fața Primăriei (deasupra oamenilor ce înțesau locul flutură un steag tricolor cu stema decupată).

În primul număr au mai publicat articole următorii: Doina Ignat, Sever Dumitrașcu, Florin Ardelean, Ioan V. Pop, Octavian Blaga, Lucian Steia (pseudonim al lui Miron Blaga), Constantin Mălinaș, Barbu Ștefănescu, Crăciun Parasca, Petre Moraru, Liviu Borcea, Ioan Munteanu, Corneliu Crăciun, Nicolae Lupu și, firește, Viorel Faur (Viorel Horj este și autorul unui grupaj de versuri, iar Nichifor Crainic este prezent cu poemul *Cântecul potirului*). O simplă lectură a acestor nume indică propensiunea istorică, intenția revistei de a face servicii istoriei, prin tipărirea unor contribuții valoroase, mai ales în contextul local. O bună parte dintre semnatori își vor găsi locul și în colectivul redacțional, care la primul număr a avut următoarea componență: Viorel Faur – director; Miron Blaga – redactor-șef; Constantin Mălinaș - secretar general de redacție; Nicolae Brânda, Corneliu Crăciun, Teodor Crișan, Ion Davideanu, Mihai Drecin, Blaga Mihoc,

⁶⁰ Seria interbelică avusese o frecvență săptămânală sau bilunară.

⁶¹ *Cele trei Crișuri*, 1990, nr. 1, p. 4.

⁶² *Ibidem*, 1990, nr. 1, p. 1.

⁶³ Pseudonim al lui Ioan Laza.

Barbu Ștefănescu, Ioan Țepelea⁶⁴. Adresa redacției era: Oradea, Parcul Traian nr. 10, camera 131. Tiparul era executat la Î. P. „Crișana”, iar prețul primului număr a fost de 5 lei.

În primii doi ani și jumătate, *Cele trei Crișuri* va avea o apariție lunară, aproape neștirbită (doar două numere au fost duble), iar paginile de reclamă vor dovedi generozitatea unor sponsori. Programul revistei va fi urmărit cu tenacitate, istoria având calitatea de „regină” a domeniilor reflectate în paginile publicației, mai ales veacul modern și cel contemporan. Remarcabile vor fi contribuțiile pe diverse aspecte ale istoriei Bihorului, fie din perspectivă evenimentială, fie culturală.

Viorel Faur a avut două intuiții care au dat un aer de respectabilitate revistei pe care o conducea, ferind-o de unele derapaje provocate de patetisme de context. În primul rând, *Cele trei Crișuri* nu a devenit o publicație naționalist-xenofobă, cum mulți se așteptau sau chiar doreau. Revista a avut echilibru și moderație, fără ca aceste caracteristici să împietzeze în afirmarea principiilor și credinței naționale, a manifestării sentimentului patriotic, preferat de unii în dauna rigorii raționalist-critice. Apoi, directorul revistei a știut să atragă semnăturile unor persoane care nu erau considerate printre cele la care etosul friza climaxul. Așa se face că Ioan Moldovan publică⁶⁵, pe o jumătate de pagină, un grupaj de versuri, alături de o fotografie oarecum încruntată, dar în ton cu clipa⁶⁶. Sigur, astăzi poate părea ciudat că redactorul-șef al *Familiei* era coleg de sumar cu Ion Coja, care publica intervenția sa la Conferința Națională a Uniunii „Vatra Românească”, din 3 mai, la Târgu Mureș⁶⁷ ori cu Romulus Vulpescu, aflat în dialog cu Octavian Bлага, interviul având titlul „*Eu mă consider un nepoțel de-al lui Eminescu*”⁶⁸. Cel puțin la fel de stridentă este și „colegialitatea” de revistă între Bлага Mihoc, autor al unui articol privind unitatea națională, sub sigla „texte cenzurate”, și Constantin Mălinaș, despre care reputatul istoric și universitar, custode al Muzeului „Iosif Vulcan”, nu va avea cuvinte de laudă în anii ce vor veni. Oricum, era de preferat acest „concubinaj” oarecum expresionist, unui mediu belicos și exclusivist.

Zvonul realității, cu toate convulsiile ce țin de schimbarea la față a lumii autohtone, prin modificarea substanțială a regulilor vieții publice, va pătrunde și în paginile revistei. Astfel, Doina Sfârlea va scrie despre *Nașterea Liceului „Aurel Lazăr” – decembrie 1989*⁶⁹, într-o tensiune etnică, la Oradea, dar care nu a depășit limitele negocierilor, chiar dacă ele au fost purtate de „surzi”. Alte interviuri vin și dau o anume dimensiune subiectivă, dar cu atât mai vie, acum, după ce a trecut un

⁶⁴ *Ibidem*, 1990, nr. 1, p. 12.

⁶⁵ *Ibidem*, 1990, nr. 2, p. 5.

⁶⁶ Un alt membru al redacției *Familia*, Traian Ștef, a publicat în *Cele trei Crișuri* (septembrie, nr. 6, p. 5).

⁶⁷ *Ibidem*, 1990, nr. 2, p. 2, 6.

⁶⁸ *Ibidem*, 1990, nr. 2, p. 7.

⁶⁹ *Ibidem*, 1990, nr. 2, p. 15.

deceniu și jumătate, unor timpuri ce au accentuat trăirile oamenilor: Constantin Mustață realizează și publică un interviu cu Ion Vlasiu, iar O. Blaga și Bogdan Gavra au un dialog cu Gheorghe Grigurcu.

Numerele publicate până la sfârșitul anului 1990 includ atât texte memorialistice ale lui Constantin Argetoianu, contribuții ale lui Viorel Faur privind activitatea referitoare la *Consiliile și gărzile naționale române din Bihor, după 1 decembrie 1918*⁷⁰, o intervenție a acad. Caius Iacob pe seama vieții științifice în Transilvania (1918-1938)⁷¹, dar și proză aparținând scriitorilor Iulian Negrilă, Augustin Zghibolț, Liviu Podaru și Andrei Paul. Traducerile din literatura străină completează o „ecuație” publicistică având o miză literară manifestă (Jaume Fuster, *O noapte de vară*, proză tradusă de Corneliu Crăciun și poeme ale lui Maurice Careme, în traducerea lui Gheorghe Tileagă⁷²).

Cele trei Crișuri din decembrie 1990 acordă Zilei Naționale, pentru prima oară sărbătorită la data de 1 Decembrie, o importanță deosebită. Este publicată alocuțiunea citită la Alba Iulia de către senatorul Viorel Faur, dar vede lumina tiparului și un reportaj din orașul unirii: *Alba Iulia – capitala de suflet a tuturor românilor*⁷³. Gabriel Țepelea⁷⁴ evocă amintiri cu Șerban Cioculescu și Lucian Blaga, Teodor Crișan se dezvăluie cititorilor în calitate de dramaturg, iar Gheorghe Moldovan publică un grupaj de versuri. Colectivul redacțional al sfârșitului de an indică o îmbogățire a echipei, dar și plecarea unor membri fondatori: Blaga Mihoc, Ion Davideanu și Ioan Țepelea. Noii veniți sunt Antoniu Brândaș, Avram Geoldeș, Andrei Paul, Petre Șandor, Al. Nițescu. De asemenea, staff-ul redacțional este modificat: Constantin Mălinaș devine redactor-șef adjunct, iar secretariatul general de redacție îi revine lui Teodor Crișan.

Anul 1991 conturează și mai bine identitatea revistei, dubla ei „atitudine” – istorică și literară. Intră în colectivul redacțional Dan Matea, proaspăt venit în echipa cotidianului *Crișana*, Octavian Blaga, Ioan Derșidan și Aurel Bojan. Pozițiile moderate, precum și refuzul unei politici explicite, dau credibilitate revistei *Cele trei Crișuri*, care continuă să publice numeroase articole de analiză istorică (Viorel Faur, Gheorghe Șora, Pompiliu Teodor, Ioan Chira, Corneliu Crăciun), pagini închinată studiului geografiei (Nicolae Josan), ori documente, cum ar fi *Raportul Moșanu* privind „*Pactul Ribbentrop-Molotov*” și *consecințele lui pentru români*⁷⁵ sau *Declarația de Independență a Republicii Moldova*⁷⁶. Nu

⁷⁰ *Ibidem*, 1990, nr. 6, p. 3; nr. 8, p. 4; nr. 1-2 (10-11), p. 3. Viorel Faur va publica în octombrie un alt text important: *Contribuția lui Aurel Lazăr la introducerea administrației și justiției românești în județul Bihor (1919)*.

⁷¹ *Ibidem*, 1990, nr. 4-5, p. 15.

⁷² *Ibidem*, 1990, nr. 4-5, p. 7.

⁷³ *Ibidem*, 1990, nr. 9, p. 1, 16.

⁷⁴ Prezența țărănistului Gabriel Țepelea, bihorean de obârșie, ține de aceeași tactică a lui Viorel Faur de a echilibra publicația, în așa fel încât să nu devină o „gazetă de perete” fesenistă. Aceste strădanii au fost încununat de succes.

⁷⁵ *Ibidem*, 1991, nr. 8 (17), p. 5, 6; nr. 9 (18), p.3.

lipsească creațiile literare, balansând un sumar al unei publicații ce ține la eticheta de „revistă de cultură”. Publică poezie, proză sau teatru Dan Matea, Ioan Țepelea, Dimitrie Bălan, Miron Blaga.

Prima parte a anului 1992 ține isonul, după care se manifestă primele probleme financiare. Numerele duble apar în serie: iunie-iulie, august, septembrie-octombrie, noiembrie-decembrie. Cât privește conținutul, acesta rămâne unul substanțial, bine conturat, în trena primilor doi ani din existența nouă a revistei. Studiul semnat de Corneliu Crăciun (*Siviu Dragomir și „problema” Transilvaniei*), documentele publicate (*Bihorul în perioada noiembrie 1918-20 aprilie 1919*), cât și atenția acordată producției de carte din Bihor (*Evenimente editoriale la Oradea*), dau consistență unor numere care nu uită de literatură, în vremuri vitrege pentru aceasta, făcând o concurență „loială” *Familiei*. De altfel, între cele două reviste de cultură nu au existat tensiuni sau dispute, *Cele trei Crișuri* publicând materiale despre „Zilele Revistei Familia”, dintr-o solidaritate de breaslă care a știut să treacă peste vanități sau „bâza” de cafea. În redacție intră Flaminia Faur (redactor pentru tineret) și Alexandru Sfârlea, care preia de la Teodor Crișan secretariatul de redacție, subliniind buna relație a publicației cu redacția ziarului din Aleea Romană 3.

În perioada 1993-1996, revista de cultură *Cele trei Crișuri* a apărut în numere duble care conțineau două luni succesive⁷⁷. La fel ca și *Familia*, publicația condusă de Viorel Faur se vedea confruntată cu o lipsă masivă de interes din partea publicului larg. Programele de televiziune tot mai extinse, șansa de a petrece timpul liber prin consumul divertismentului agresiv și vulgar, problemele tot mai presante ale traiului de fiecare zi au dus la subțierea masivă a „batalioanelor” celor care în trecut consumau presă culturală. Acestea ajunseseră la dimensiunile unor „plutoane” cu efectivul incomplet, care mășăluiau bezmetice prin stepele tranziției. În același context, economia de piață ce își exhiba principiile dure ale profitului, fenomen asociat cu fiscalitatea excesivă, a provocat o rărire drastică a celor care își puteau permite mici gesturi de mecenat. Nimeni nu era interesat într-o reclamă apărută în reviste de cultură, cu tiraje ce nu atingeau mia de exemplare pentru o ediție.

În acest context auster, *Cele trei Crișuri* va rămâne o revistă ce nu va abdica de la proiectul inițial. Dezvoltarea mediului academic orădean va determina editarea unui supliment, *Alma mater crisiensis*, al cărui prim exemplar a fost publicat ca parte componentă a revistei, în numărul dublu din ianuarie-februarie 1993. Antonio Faur publică un prim text, în aceeași pagină cu universitarul clujean Alexander Baumgarten⁷⁸, Camil Mureșan colaborează cu un text substanțial, *Cu privire la direcțiile și temele de cercetare în istoriografia română*

⁷⁶ *Ibidem*, 1991, nr. 9 (18), p. 1.

⁷⁷ *Cele trei Crișuri* va avea, începând cu ianuarie 1994, un nou sediu, adresa fiind Strada Mareșal Ion Antonescu nr. 1.

⁷⁸ *Ibidem*, 1993, nr. 1-2 (34-35), p. 11.

după 1989⁷⁹, iar Mihai Cimpoi se referă la Mihai Eminescu, înscriindu-l în registru tragic⁸⁰.

Aspecte mai puțin discutate sau chiar interzise, din trecutul istoriei, vor fi abordate din unghiuri diverse. Astfel, Viorel Faur se referă la o zi specială din trecutul comunității locale: *20 aprilie 1919, ziua eliberării orașului Oradea*⁸¹. Ioan Țepelea scrie despre *Instaurarea, la Budapesta, în 21 martie 1919, a regimului de tip bolșevic și iminența conflictului militar dintre România și Ungaria*⁸², unul dintre cele mai comentate momente ale relațiilor româno-maghiare din perioada istoriei contemporane, iar Antonio Faur abordează contextul în care a fost semnată, de către România și Aliați, de fapt, URSS, *Convenția de armistițiu (12 septembrie 1944)*⁸³, la Moscova. Documente privind evenimente ale istoriei moderne sau contemporane, grupaje de poezie, proză și traduceri din literatura străină completează sumarul fiecărui număr, editat în 12 pagini.

Anul 1996 nu aduce modificări redacționale spectaculoase. Antonio Faur intră în caseta redacțională, având calitatea de redactor pentru istorie, iar Mariana Șipoș preia secretariatul de redacție. În schimb, adresa publicației se modifică din nou. Aceasta este, începând cu numărul din ianuarie-februarie, Aleea Rogerius nr. 1.

Corneliu Crăciun scrie noi file în „dosarul” istoriei culturale – *Ședințele sociale ale „Arboroasei”*⁸⁴, Viorel Chirilă marchează momentul comemorării celor 175 de ani de la moartea lui Ioan Budai-Deleanu, iar Dan Amadeo Lăzărescu publică, în serial, „Memorii”, sub titlul *Culoarea destinului*. Restituirile documentare nu sunt abandonate. Astfel, *Cele trei Crișuri* inserează un *Dialog epistolar* între Roman Ciorogariu și Gheorghe Ciuhandu⁸⁵, precum și documente inedite privind activitatea Reuniunii Culturale „Cele Trei Crișuri” din Oradea⁸⁶.

În anul 1997, *Cele trei Crișuri* va fi o revistă cu apariție trimestrială, în doar 8 pagini. Economia de piață nu făcea concesii gesturilor culturale ce doreau să cocheteze cu sublimul. Dimpotrivă, fiecare număr publicat devenise o luptă câștigată în dauna normalității cotidiene. Colectivul redacțional nu era unul care activa exclusiv în beneficiul redacțional al publicației și nici nu era remunerat pentru activitatea depusă. Pasiunea, vocația, ambiția, uneori chiar cerbia erau singurele argumente pentru o activitate asumată într-o mod ce atingea în dublu sens gratuitatea: ca energie consumată în beneficiul strict al memoriei culturale și în direcția unei asumări a muncii fără stipendii materiale. Aproape în întregime, redacția era formată din universitari și din componenți ai echipei ce edita cotidianul *Crișana*, precum și suplimentele *Crișana plus* și *Al cincilea anotimp*.

⁷⁹ *Ibidem*, 1993, nr. 5-6 (38-39), p. 12.

⁸⁰ *Ibidem*, 1993, nr. 5-6 (38-39), p. 1.

⁸¹ *Ibidem*, 1994, nr. 1-2 (48-49), p. 1.

⁸² *Ibidem*, 1994, nr. 7-8 (52-53), p. 8.

⁸³ *Ibidem*, 1995, nr. 5-6 (62-63), p. 1, 6.

⁸⁴ *Ibidem*, 1996, nr. 1-2 (70-71), p. 12.

⁸⁵ *Ibidem*, 1996, nr. 11-12 (80-81), p. 6, 7.

⁸⁶ *Ibidem*, 1996, nr. 11-12 (80-81), p. 8.

În anii 1998 și 1999 (doar până la mijlocul lui), revista va reveni la o frecvență de un număr la două luni. Mircea Popa, Gelu Neamțu, Ioan Horga, Ion Zainea sau Florian Filip publică frecvent, alături de mai tinerii Ionel Cioară, Radu Milian, Petre Din, Lucian Dronca, Agata Chifor, Dan Demșea și Antonio Faur⁸⁷. Ultimul număr al revistei, în formatul 45 cm x 30 cm, a apărut la începutul anului 2000 (ianuarie-martie), la prețul de 1.000 lei. Se încheia o etapă și începea alta, cu *Cele trei Crișuri* într-o nouă ipostază, aceea de carte.

Cea de-a III-a serie a revistei *Cele trei Crișuri* debutează cu numărul 4-6, pentru lunile aprilie-iunie 2000, la formatul 16 cm x 21 cm. Noul director este Antonio Faur, iar colectivul redacțional are o structură tripartită: Mihai Drecin, Barbu Ștefănescu și Ioan Horga formează componenta istorică, Corneliu Crăciun, Ioan Țepelea și Viorel Horj pe cea literară, pentru ca trioletul dedicat artei să fie compus din Negoită Lăptoiu, Aurel Chiriac și Cornel Durgheu. Redactor pentru actualitatea cultural-științifică a fost desemnat Constantin Mălinaș, iar conducerea executivă era formată din Miron Blaga (redactor-șef) și Viorel Faur (secretar de redacție)⁸⁸. Această structură a colectivului va fi păstrată și în privința sumarului, fiecare număr având trei mari secțiuni: studii și articole de istorie, literatură – proză și poezie, artă.

Elegantă, având o copertă cu ținută estetică aparte⁸⁹, bine articulată tematic, revista va fi primită foarte bine în mediile intelectuale orădene. Autorii articolelor erau înfățișați cu o fotografie și repere bio-bibliografice, ceea ce dădea o notă de profesionalism unei publicații ce se modernizase semnificativ. Noua adresă este Oradea, Aleea Rogerius nr. 1, iar noul preț a „săltat” la 10.000 lei exemplarul, în acord cu oferta. Semnatarii articolelor fac parte din colectivul redacțional sau din „lotul” fidel al colaboratorilor mai vechi.

Revista de cultură *Cele trei Crișuri*, seriile II și III, este rodul dragostei pentru istorie, a pasiunii de a cerceta, asociate cu refuzul de a accepta neputințele emergente vremurilor. Viorel, Antonio și Flaminia Faur constituie ceea ce s-ar putea chema un „triumvirat” orădean în favoarea ideii de acțiune culturală, în sens editorial. Nimic nu ar fi fost posibil fără atașamentul acestora față de o disciplină pentru care adevărul și interpretarea, analiza și deducția, documentul și personalitatea cercetătorului constituiau o sinteză din care memoria unui trecut semnificativ se metamorfoza în studii, monografii, tratate. În plus, alți istorici orădeni sau din alte părți, literați de toate genurile, au intrat într-o echipă, din entuziasm, fără altă răsplată decât aceea a bucuriei de a vedea cum o revistă interbelică de seamă își poate trăi starea de tinerețe perpetuă.

⁸⁷ Antonio Faur publică, număr de număr, în 1998-1999, documente și analize privind comportamentul „Armatei Roșii”, în anii 1944-1945, pe frontul ce se deplasa spre Berlin.

⁸⁸ Tehnoredactorul revistei este Cosmin Crăciun.

⁸⁹ Cele trei numere editate în 2000 au reprodus, color, pe coperta I Statuia lui Ferdinand I, de la Oradea (perioada interbelică), Casa dr.-lui Aurel Lazăr și statuia lui Mihai Viteazul, din Piața Unirii.

Astfel de gesturi dau măsura calității de intelectual și configurază un eroism banal, ca să folosesc un oximoron poate impardonabil: insurgența în fața proliferării mediocrității candidă și sfidarea opulenței inepte. Acest merit îl au toți cei care, într-un fel minor sau mai însemnat, pasager sau permanent, au făcut jurnalism cultural sau au contribuit la apariția unor publicații culturale, la Oradea sau în județul Bihor.

3. Unu

Un experiment cultural foarte interesant, spectaculos la un moment dat, l-a constituit apariția și evoluția revistei *Unu*, avându-l ca inițiator, animator și director pe Ioan Țepelea. Ofițer de carieră, poet și conducător al cenaclului „Horeni”, dar mai ales șef al „Casei Armatei” din Oradea, devenită „Cercul Militar”, Ioan Țepelea s-a dovedit a fi unul dintre cei mai activi oameni de cultură, imediat după evenimentele din decembrie 1989 transformând, la propriu, așezământul armatei într-o casă de cultură, loc al unor evenimente ce i-au făcut faima, până la începutul mileniului III, într-o anvergură ce a devenit chiar internațională. Bineînțeles, acest adevărat fenomen cultural, fără precedent în România ultimului deceniu al mileniului II, a fost reflectat în paginile unei publicații mensuale, având numele, inspirat, *Unu*.

Primul număr al noii publicații a apărut în luna martie 1990, în patru pagini, având oglinda paginii de 31 cm x 45 cm, fiind tipărit la Î. P. „Crișana”. Autointitulată „publicație de opinie, informare culturală și divertisment”, revista își avea sediul chiar la adresa „Cercului Militar”, Strada M. Eminescu nr. 5. Membrii fondatori au fost: Ioan Țepelea, Constantin Butișcă, Liviu Borcea, Ioan Sarca, Petru Mihancea, iar colegiul de redacție avea următoarea componență: Ioan Țepelea (coordonator), Constantin Butișcă, Liviu Borcea, Ioan Sarca, Rodica Lungu, Valeriu Chișiu, Caba Zoltan, Maria Brindea, Nicolae Țucra, Gavril Hădărean, Cristina Mihancea. *O nouă publicație*⁹⁰ este titlul sub care, foarte pe scurt, este explicată apariția revistei: „în condițiile în care ziarele și revistele s-au înmulțit în România ca ciupercile după ploaie, la Oradea își face apariția o nouă publicație, „UNU”, titlul ei, exprimând anul prim al reintrării în TIMP, în LIBERTATE și DEMOCRAȚIE, poate sugera, desigur, și alte accepții, mai ales în plan teoretico-filosofic”.

Sumarul primului număr conține pe prima pagină, alături de poezia *Doina* a lui Mihai Eminescu, devenită laitmotiv al tuturor revistelor apărute imediat, în condițiile libertății de expresie, un articol, *Timișoara – oraș martir al revoluției*, semnat de Călin Lungu, *Preliminarii la democrație* al acad. Gabriel Țepelea, intervenția gen. maior Corneliu Mihai Lungu, comandantul Garnizoanei Oradea, cu titlul *Disciplina militară și spiritul democratic*, și un material cu tentă politică,

⁹⁰ *Unu*, 1990, nr. 1, p. 1.

*Actuala campanie electorală – examen greu al poporului român*⁹¹. Pagina a doua a cuprins o *Revistă a revistelor* („Familia” și „Vatra”), un scurt text dedicat eroilor căzuți pentru libertate, semnat de Cristina Mihancea, intitulat, prin apelul la un celebru roman, *Pentru cine bat clopotele?*, precum și continuări ale articolelor din prima pagină. În pagina a treia au semnat Liviu Borcea, un text despre *Vechi așezări miniere din Bihor*, Marin Chelu, despre cartea lui Mihail Sebastian, „Cum am devenit huligan”, precum și mai multe rubrici dedicate divertismentului, cum ar fi cea semnată de Constantin Butișcă, *Inițiere în enigmatică*. În sfârșit, a patra pagină a fost dedicată în întregime divertismentului, propunând cititorilor un *Roman polițist de aventuri*, sub forma benzilor desenate. Primul număr din revista condusă de Ioan Țepelea mai conținea o mențiune specială, vizibilă în colțul din dreapta al primei pagini, într-un chenar: „Publicația <<Unu>> nu are nici o legătură de program și conținut cu omonima interbelică apărută la Dorohoi, în aprilie, 1928, și transferată apoi la București”.

Unu va propune rubrici interesante, dintre care amintim *Obsesia ideii*, *Cogito ergo sum* și *Varia historica*, susținută de istoricul Liviu Borcea. În primii săi ani, revista a tentat mai mult spre istorie, publicând numeroase articole pe subiecte privind trecutul național sau local, mai ales în zona contemporană. Mircea Velicu, veteran al armeei cavalerie din al doilea război mondial, oferă cititorilor *Însemnări târzii*⁹², iar Liviu Borcea evocă ultima întâlnire, la Oradea, cu istoricul Hadrian Daicoviciu, într-un dialog ce nu mai văzuse lumina tiparului⁹³.

Viorel Faur, deși era directorul revistei *Cele trei Crișuri*, publică frecvent în *Unu*, la început un „Memoriu” al lui Ion Antonescu, din 1919, iar apoi, în două numere consecutive, un interviu cu Sergiu Nicolaescu, sub titlurile *Dezvăluiri șocante privind „adevărurile” despre Revoluție*⁹⁴ și *Moartea generalului Milea*⁹⁵. *Unu* face o adevărată obsesie pentru cele petrecute în ultima zi a dictaturii ceaușiste și publică un serial cu titlul *Vorbesc martorii oculari ai evenimentelor care au dus la moartea generalului Milea*⁹⁶. Evident, faptul că Ioan Țepelea avea gradul de maior și „Cercul Militar” găzduia redacția revistei⁹⁷ erau realități ce-și găseau corespondențe precise în sumarul numerelor, fie că era vorba despre interviuri sau articole semnate de Corneliu Mihai Lungu, fie de un alt serial care a acaparat prima pagină: *Armata și revoluția*⁹⁸, de fapt un dialog între doi colonei: Gh. Varvara și Vasile Paul. La rândul său, Ioan Țepelea va publica fragmente din lucrarea sa de doctorat, cu titlul „Campania Armatei Române din 1919”. În

⁹¹ Semnat de Nicolae Țuca și Șerban Lungu.

⁹² *Ibidem*, 1990, nr. 3, p. 1.

⁹³ *Ibidem*, 1990, nr. 9, p. 1.

⁹⁴ *Ibidem*, 1991, nr. 12, p. 1.

⁹⁵ *Ibidem*, 1991, nr. 13, p. 1, 2.

⁹⁶ *Ibidem*, 1991, nr. 17, p. 1, 3; nr. 18, p. 1, 4; nr. 19, p. 1.

⁹⁷ Dar asta numai până în luna martie, 1992, când redacția revistei *Unu* se mută pe Strada Independenței nr. 13.

⁹⁸ *Ibidem*, 1991, nr. 20, p. 1; nr. 21, p. 1;

numărul său pe mai, 1992, *Unu* publică Protocolul adițional secret⁹⁹ al Pactului cunoscut în istorie ca „Ribbentrop-Molotov”.

Divertismentul se va estompa treptat, chiar dacă au apărut materiale despre actori și vedete precum Jean Paul Belmondo, Liz Taylor, Alain Delon, Marcello Mastroianni sau Marilyn Monroe. Cât privește componenta literară, aceasta se va mărgini să consemneze grupaje de versuri semnate de Ioan Moldovan, Dumitru Branc, Teodor Dume, Georgeta Lazăr, Alexandru Sfârlea, Doina Cetea și să consemneze la rubrica „Secvențe” diferitele evenimente culturale găzduite de „Cercul Militar”, cronicarul acestora fiind poetul Ioan F. Pop. În luna decembrie a anului 1992, a fost editat un supliment, intitulat *Magazin Unu*, în patru pagini, care a cuprins, printre altele, horoscop, interviu cu Sofia Loren, probleme legate de sexualitate, umor, psiho-teste și o schiță, la rubrica „Policier”, semnată de Hugh Pentecost, intitulată *Dispariția domnișoarei Maydew*. Cu toate acestea, revista *Unu* va deveni tot mai puțin consacrată (și) divertismentului, fapt ce este observabil și prin anunțul de pe frontispiciu: „publicație independentă de opinie și informare culturală”¹⁰⁰.

Începând cu numărul din februarie 1991, revista *Unu* va avea drept editor „Editura Cogito”, înființată de același Ioan Țepelea, care din coordonator a devenit redactorul-șef al publicației, pentru ca din iunie 1992 să devină director. Caseta redacțională va suferi modificări foarte frecvente. Rând pe rând, vor intra în redacție Ioan Groze, Dumitru Branc, Ramona Terdic Novicov, Stelian-Radu Cacuci, Sever Dumitrașcu, Mircea Velicu și Ioan Derșidan.

Publicația risca să se plafoneze, din cauza unui conținut redundant și a formatului cu totul neinteresant. Ceea ce a salvat publicația a fost înființarea „Societății Oamenilor de Știință și a Scriitorilor din Bihor”, formată din universitari, istorici, scriitorii grupați în jurul revistei *Familia*, oameni tentați de cultură. Statutul Societății este publicat în revista *Unu*¹⁰¹, președintele va fi Lucian Drimba¹⁰², dar Ioan Țepelea va fi mentorul și sufletul unei asociații a intelectualilor bihoreni care va fi capabilă, în anii ce vor veni, de gesturi culturale dintre cele mai stimabile.

Deși revista continuă să publice multe articole pe teme istorice, semnate, unele, de Sever Dumitrașcu, balansul spre literatură va începe să fie vizibil din a doua parte a anului 1993. Momentul hotărâtor îl va constitui prima ediție a „Salonului de carte orădean” – 29-30 octombrie 1993, eveniment pe larg consemnat în paginile revistei¹⁰³ care reușise să atragă un sponsor important,

⁹⁹ *Ibidem*, 1992, nr. 27, p. 1.

¹⁰⁰ *Ibidem*, 1990, nr. 6, p. 1.

¹⁰¹ *Ibidem*, 1992, nr. 29, p. 4; nr. 30, p. 4.

¹⁰² Vor fi primiți drept membri de onoare ai Societății Ioan Pop de Popa, Gabriel Țepelea, Mircea Malița, Teodor Maghiar, apoi mulți alții.

¹⁰³ *Ibidem*, 1993, nr. 45, p. 1, 2, 4. Au fost prezente edituri importante și scriitori precum: Ileana Mălăncioiu, Ion Vartic, Marta Petreu, Adrian Marino, Mircea Zăciu, Magdalena Bedrosian, Radu Enescu.

Mustafa Aktaa, dar și să mai aibă două „surori” ce urmează a fi, puțin mai târziu, analizate: revistele *Aurora* și *Aletheia*. Alte nume intră în caseta redacțională: Alexandru Pele, Alexandru Sfârlea, Dimitrie Bălan, Dana Sala, Gheorghe Vidican, Ioan F. Pop, Viorel Chirilă, Sebastian Koga (SUA), George Mișin-Vărieșescu (Sydney), Cătălin Popa (Paris). Scriitori și gânditori importanți precum Octavian Paler, Nicolae Manolescu, Andrei Marga și Ștefan Augustin Doinaș, prezenți la Oradea și, mai ales, susținând conferințe publice la „Cercul Militar”, devenit „epicentrul” manifestărilor culturale orădene, vor fi prezentați în revistă, alături de succese ale unor critici locali, dintre care cel mai important nume este acela al lui Ion Simuț.

Ioan Țepelea a fost unul dintre scriitorii orădeni care i-au stat aproape lui Radu Enescu în ultimile sale luni de viață, ajutându-l într-un mod foarte direct, la spital, ocupându-se de ceremoniile funerare și apoi de acelea de pomenire rânduite de tradiția creștină. Directorul revistei *Unu* are meritul de a fi făcut tot ce i-a stat în putință pentru a alina suferințele fostului membru al „Cercului literar de la Sibiu”. Revista pe care a condus-o a marcat tristul moment al verii anului 1994, publicând un text-panegiric, intitulat *A plecat rămânând*¹⁰⁴, dar și o tabletă a poetului Ion Davideanu și o cronică a cărților celui dispărut.

Anul 1994 a prilejuit organizarea și desfășurarea simultană a „Zilelor Revistei Familia” și celei de a doua ediții a „Salonului de carte”, organizat sub egida revistei *Unu* și a „Societății Oamenilor de Știință și a Scriitorilor din Bihor”. Succesul a fost unul care a consacrat inițiativa lui Ioan Țepelea de a transforma „Cercul Militar” în placa turnantă a evenimentelor culturale de anvergură. Prezența a fost una foarte selectă¹⁰⁵, cu personalități de prim rang și cu zeci de edituri care au adus la Oradea cele mai importante titluri de carte tipărită în 1994. Manifestările s-au bucurat și de sprijinul „Asociației Scriitorilor Profesioniști din România”, o organizație paralelă, dar nu adversă „Uniunii Scriitorilor”. Premiile „Salonului de carte” rivalizau deja cu acelea acordate de revista *Familia*, iar influența lui Ioan Țepelea în mediile intelectuale creștea exponențial, grație unui fapt care uluia și stârnea admirație: într-o vreme în care instituțiile de cultură nu acordau atenția cuvenită creației și valorii artistice, un ofițer de carieră, ajuns de-acum colonel, reușea performanțe de marketing cultural și de prezență editorială, prin revista *Unu* și „Editura Cogito”, demne de tot respectul.

Vin la Oradea, de fapt la „Cercul Militar”, Nicolae Breban și Doina Uricariu¹⁰⁶, apoi Ion Ungureanu și Ana Blandiana. Sunt publicate două interviuri, unul cu istoricul Al. Zub¹⁰⁷, iar al doilea, în același număr și pe aceeași pagină, cu Silviu Lupescu, directorul Editurii „Polirom”, una dintre cele mai dinamice și apreciate din România. La rândul ei, Editura „Cogito” se bucură de un succes

¹⁰⁴ *Ibidem*, 1994, nr. 54, p. 1.

¹⁰⁵ *Ibidem*, 1994, nr. 56, p. 1, 2, 3.

¹⁰⁶ *Ibidem*, 1995, nr. 59, p. 1, 4; nr. 60, p. 1, 4.

¹⁰⁷ *Ibidem*, 1995, nr. 63, p. 1

binemeritat, prin tipărirea cărții *Istoria orașului Oradea*¹⁰⁸, una dintre cele mai izbutite întreprinderi editoriale locale, post decembriste.

Transformarea revistei *Unu* în publicație culturală cu propensiune spre literatură devine incontestabilă în momentul în care are loc modificarea de format, după modelul revistei *Familia*. După 66 de ediții în patru pagini, Ioan Țepelea are inspirația să îi propună lui Tiberiu Ciorba să se ocupe de tehnoredactarea computerizată a revistei al cărui director era. Efectul este unul care a propulsat publicația printre cele mai importante apariții editoriale din peisajul revuisticii literare românești.

Având un format cu oglinda paginii de 18 cm x 27 cm și 24 de pagini, *Unu* va continua să atragă în casetă nume locale (Lia Pop, Magda Danciu, Elisabeta Pop – secretar general de redacție, Ioan Moldovan – consilier idei, arte), dar din ce în ce mai mult nume din țări străine, europene sau exotice. Corneliu Crăciun este redactorul-șef al revistei, încântat să vadă cum sumarul fiecărui număr se articulează tot mai coerent, în rubrici de interes literar: „semn editorial”, „pagina de poezie”, „acord”, „amprente”, „fapte și idei”, „note de lector”, „continent literar”.

Al treilea „Salon de carte”¹⁰⁹ instituie tradiția. Constantin Noica, D.D. Roșca, Tristan Tzara, Ion Vinea sau Radu Enescu se bucură de atenția redacției, în memoriam, pentru ca un alt eveniment să facă notorietatea „Cercului Militar” – *Dumitru Țepeneag – un scriitor la Oradea*¹¹⁰. Începând cu luna mai, 1996, Viorel Mureșan devine redactor-șef, într-un context în care apar problemele financiare care determină editarea unor numere duble, pentru a doua parte a anului. Dar marea surpriză va veni cu ocazia celei de-a patra ediții a „Salonului de carte”, când sunt prezenți la Oradea Yves Broussard și Jean Poncet, de la revista *Sud*, din Marsilia, marcând „era” internațională a manifestărilor livrești de la Oradea. George Astalos va fi investit cu demnitatea de director onorific al revistei *Unu*, iar Grigore Scarlat (Satu Mare) și Robert Șerban (Timișoara) dau o și mai mare substanță colectivului redacțional. Sumarul numerelor din 1997 îi au în prim-plan pe Miron Kiropol, Srba Ignjatovic, Adam Puslojic, pe Ilie Constantin (poet român din Paris) și pe ieșeanul Cassian Maria Spiridon sau Dan Damaschin, de la Cluj.

Literatura a învins istoria! Așa se face că al cincilea „Salon de carte”, din octombrie 1997, se desfășoară simultan cu prima ediție a „Festivalului Internațional de Poezie”. Plouă cu premii și diplome¹¹¹, Helene Dorion vine din Canada și câștigă marele premiu, iar Arthur Haulot și Henri Lambart, din Franța, sunt alți doi poeți cuceritori de Oradea. Revista *Unu* se bucură de sprijin din partea Ministerului Culturii, reușind să mai organizeze până la sfârșitul mileniului încă

¹⁰⁸ *Ibidem*, 1995, nr. 66, p. 1

¹⁰⁹ *Ibidem*, 1995, nr. 10 (69), p. 3.

¹¹⁰ *Ibidem*, 1996, nr. 3 (73), p. 1, 3.

¹¹¹ *Ibidem*, 1997, nr. 9-10 (septembrie-octombrie), p. 1, 3, 7, 8, 21, 22.

trei „Saloane de carte”, în fiecare din ultimii trei ani, pentru ca în anul 1999 să fie pus în operă al doilea „Festival Internațional de Poezie”¹¹².

O inițiativă discutabilă a lui Ioan Țepelea, luată în decembrie 1999, a determinat o nemulțumire din partea unor membri ai „Societății Oamenilor de Știință și Scriitorilor din Bihor”. Este vorba despre schimbarea titlaturii asociației, în „Academia de Științe, Literatură și Arte” din Oradea. Președintele acesteia va fi desemnat Valentin Chifor.

Activitatea începe să lăncezească, o anumită oboseală se instalează, iar criza financiară se adâncește. Acestea sunt motivele pentru care, din 2000, revista *Unu*, Editura „Cogito” și întreaga efervescentă culturală de la „Cercul Militar” intră în declin. O pagină frumoasă din istoria culturală a Oradei se scrisese deja. Revista ce-a pornit la drum în martie 1990, propulsată de entuziasmele revoluției, iar apoi alimentată de inițiativele culturale ale unor intelectuali de seamă ai locului și din mai toate colțurile țării, a reușit să aibă, până în decembrie 2000, o zestre de 130 de numere. Începutul mileniului III va însemna pentru *Unu* o agonie poate nemeritată. Încă o dată, *jurnalismul de elan* s-a dovedit a fi lipsit de vitalitatea inițiativelor de cursă lungă, dar capabil de performanțe cu totul admirabile, de respirație scurtă.

„Salonul de carte” de la Oradea, cu cele opt ediții ale sale, până în 2000, și cu altele două înainte de abandon, sunt, alături de „Zilele Revistei Familia” și de „Saloanele” aceleași reviste de cultură, cele mai semnificative manifestări culturale din ultimul deceniu al veacului trecut, în urbea de pe Crișul Repede. Ioan Țepelea a avut inteligența, capacitatea și perseverența de a construi evenimente spirituale într-o vreme în care mai toți s-au arătat vlăguiți după decenii de dictatură sau dedicați exclusiv jurnalismului din redacțiile cotidianelor locale. S-a ales doar cu o nesfârșită melancolie și invidia nemăsurată a amicilor.

Aletheia, în format tip carte, al cărei prim număr a apărut în 1993, a fost publicația editată de „Secția de știință” a „Societății Oamenilor de Știință și a Scriitorilor din Bihor”. La început, redacția a fost constituită doar din Gavril Cornuțiu, Ioan Derșidan, Sever Dumitrașcu și Ioan Țepelea, dar, cu timpul, s-a constituit o echipă din care au mai făcut parte Florica Chipea, Decebal Colceriu, Doru Crăiuț, Mihai Drecin, Ovidiu Drimba, Crăciun Iancu, Viorel Faur, Gheorghe Măhăra, Adrian Maghiar, Gheorghe Micula, Petru Mihancea, Dumitru Ogășanu, Gheorghe Olah, Vasile Muscă, Lambros Couloubaritis, Alexandru Pop, Lia Pop, Teodor Vaida, Tiberiu Vesselenyi, Gheorghe Tăutu. Firește, unele nume au fost nominalizate în „Consiliul coordonator” doar dintr-un orgoliu necalibrat de valoare și prestanță spirituală notabilă, iar sumarul unuia sau altuia dintre cele 11 numere ale publicației au fost inconstante (articolele de valoare, destul de puține, au fost asfixiate de articolele fără nici o noimă, adevărate probe de mediocritate și veleitarism provincios). „Academia de Științe, Literatură și Arte de la Oradea” risca să fie un titlu bombastic pentru o colectivitate de indivizi animați de intenții

¹¹² *Ibidem*, 1998, nr. 9-10 (115-116), p.25.

bune, fără discuție, dar eșuați în bovarisme ce țineau loc de proiecte și performanță.

Aurora a fost sora geamănă a *Aletheiei*, luând ființă tot în 1993, în calitate de revistă de cultură a „Societății Oamenilor de Știință și a Scriitorilor din Bihor”. Cel care s-a ocupat de sumarul fiecărui număr din cele 11 apărute până la finele anului 2000 a fost Ion Simuț. Acesta a reușit să ferească publicația de un fenomen de mediocrizare similar celui petrecut în cazul publicației „Secțiunii de Științe”. A fost ajutat, firește, de existența și prestațiile unor scriitori, la Oradea, a unor critici și esești care au reușit să asigure un sumar incitant, mai de fiecare dată. Primul număr a fost realizat, în tandem, de Ion Simuț și Ioan Derșidan, pentru ca mai apoi colectivul să se închege cu nume precum: Valentin Chifor, Corneliu Crăciun, Elisabeta Pop, Mircea Bențea, Aneta Micle, Magda Danciu, Paul Magheru, Ioan Moldovan, Liana Cozea, Mircea Morariu, Maria Vulișici-Alexandrescu.

Mai mult decât *Aletheia* în domeniul științelor, *Aurora* rămâne o publicație notabilă, o tentativă reușită de a spori calitatea literaturii creată la Oradea, de a da seama despre potențialul ficțional, poetic sau prozastic, despre cel reflexiv, eseistic sau filosofic. Cele două reviste au fost, de asemenea, martorele ascensiunii și maturizării mediului academic orădean, timorat la începutul anilor '90 de o misiune ce părea supradimensionată în raport cu valorile locului. Nu este de neglijat nici faptul că acestea au cultivat spiritul de solidaritate intelectuală, de muncă după o partitură complexă la un proiect în care fiecare își avea un loc bine determinat, dar în care succesul era condiționat de armonia întregului. Din acest punct de vedere, fiecare publicație în parte a presupus dăruire, disciplină și rigoare. Neîmplinirile au fost inerente, dar succesele au aureolat iluziile unor incorigibili.

4. Familia română

Un grup constituit la Biblioteca Județeană „Gheorghe Șincai”, din Oradea, a avut inițiativa de a edita o publicație culturală revendicată chiar din proiectul ce a dat naștere, în 1865, revistei *Familia*: o călăuză spirituală, în viziunea lui Iosif Vulcan, pentru românii de pretutindeni, fără o patrie, dar aflați în căutarea și edificarea acesteia. Astfel ia ființă *Familia română*. Primul număr este editat în luna iunie a anului 1999. Publicația se autointitulează „revistă trimestrială pentru credința, istoria, cultura și literatura românilor de pretutindeni”¹¹³. Având un format tip carte, *Familia română* avea dimensiunile de 18 cm x 26 cm, coperta I și IV la culoare, iar adresa (Piața Unirii 3, Oradea) coincidea cu sediul bibliotecii.

¹¹³ Aceeași formulă este reluată pe coperta a doua, dar ușor modificată, într-o expresie mai scurtă: „Revistă trimestrială de cultură și credință românească”.

Publicația avea, simultan, un „Consiliu editorial”¹¹⁴, un „Colegiu de redacție”, cu atribuții executive, format din Mircea Popa, profesor la Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia - președintele colegiului editorial; Constantin Mălinaș – redactor-șef; Nina Negru, cercetător la Biblioteca Națională din Chișinău – redactor-șef adjunct; Vasile Tărățeanu, redactor-șef al revistei Arcașul, din Cernăuți – redactor-șef adjunct; Mircea Gh. Popa – secretar de redacție; Miron Beteg – tehnoredactare. Tot pe coperta a doua putea fi consultat și grupajul cu persoane din România, Ungaria, Moldova, Ucraina sau Australia care constituiau „prieteni și susținătorii revistei”.

Pe coperta I a primului număr, o fotografie color înfățișa „Masa Mărturisirii”, realizată de Constantin Brâncuși, în 1937, la Târgu Jiu, cunoscută drept „Masa Tăcerii”, iar coperta IV, tot color, reproducea imaginea unei cămăși feciorești din Bucova. Prima pagină conținea un text semnat de profesorul Mircea Popa, intitulat *Dorința noastră*¹¹⁵. Intenția era clar formulată: „vom urma tradiția *Familiei* orădene a lui Iosif Vulcan, prin deschiderea spirituală a tipului ei de program pentru românii de pretutindeni. (...) Vom încerca să fim europeni, propunând și văzând valorile românești în simultaneitatea lor interculturală cu valorile celorlalte popoare, cu care românii sunt în legătură, prin voința lui Dumnezeu și a istoriei și făcând astfel vom evita a fi discriminatorii, dimpotrivă, vom fi deschiși și realiști, vom fi toleranți și vom aștepta să fie și alții de aceeași manieră”.

Sumarul primului număr a inserat luările de poziție ale invitaților¹¹⁶ la Simpozionul „De la Eminovici la Eminescu”, Oradea, 8-10 martie 1999, un text despre *Problema Basarabiei și Bucovinei în publicistica lui Eminescu*, semnat de Nina Negru, un altul despre o bibliotecă românească din Australia - Sydney, precum și un articol al lui Mihai Prepelită – *Rezistența românilor din Moscova*¹¹⁷. Alături de două grupaje de versuri semnate de Maria Bereny și Mihai Prepelită, primul număr a mai cuprins articole de Vasile Ilica, Papa Ioan Paul al II-lea cu ocazia vizitei în România, arhimandrit Ioan Marin Mălinaș, Mircea Popa și Konstantin Suru. De menționat este faptul că *Familia română*, al cărei tipar a fost executat la Î. P. „Crișana”, având 32 de pagini, nu menționa prețul, pentru eventualii cumpărători. Lucrul acesta va fi valabil pentru toate numerele scoase, în 1999 și 2000, din *Familia română*.

Cel de al doilea număr apare în septembrie, cu un conținut mai bogat, la 48 de pagini. Mai mult de jumătate din spațiul tipografic este ocupat de un reportaj

¹¹⁴ Acesta a fost alcătuit din prof. univ. dr. Teodor Maghiar, rectorul Universității din Oradea, ing. Mihai Bar, președintele Consiliului Județean, conf. univ. dr. Ioan Țepelea, director executiv al Academiei de științe, literatură și arte din Oradea, și lector. univ. drd. Constantin Mălinaș, directorul Fundației culturale „Familia Română Eminescu” Oradea.

¹¹⁵ *Familia română*, 1999, nr. 1, p. 1.

¹¹⁶ Aceștia au fost Ștefan Broască (Cernăuți), Vasile Tărățeanu (Cernăuți), Gheorghe Mihăiescu (Budapesta), Nina Negru (Chișinău) – în *Familia română*, 1999, nr. 1, p. 2-10.

¹¹⁷ *Ibidem*, 1999, nr. 1, p. 19-22.

realizat de Constantin Mălinaș, cu ocazia unei vizite – *Cu „Astra” în regiunea Odesa*¹¹⁸. De altfel 4 din cele 6 coperte sunt dedicate acestui eveniment, ilustrat cu fotografii și hărți. Mihai Cimpoi și Ion Buzași transcriu într-o formă prelucrată o discuție avută despre „*Roma cea Mică*” și (anti)eminescianismul¹¹⁹ (este vorba de Blaj), Mircea Popa relatează despre *A treia întâlnire a românilor din întreaga lume*¹²⁰, iar Vadim Bacinschi, Dan Bodea și Eugen Evu publică poeme.

În decembrie, vede lumina tiparului cel de al treilea număr. De data aceasta, pe coperta I apare mențiunea: „Revistă pentru solidaritatea românilor de pretutindeni”, iar sumarul debutează cu o pagină în care se cere libertate pentru „grupul Ilașcu”. Numărul are 52 de pagini. Din nou este înfățișat un pelerinaj al românilor în alte locuri, din alte țări locuite de români. De data aceasta, drumul a fost spre vest, la Leta Mare, locul de obârșie al familiei lui Iosif Vulcan. *Familia română* mai relatează, în diverse articole, despre viața românilor din Ucraina sau Republica Moldova, Mircea Popa „detectează” *Urme românești la Budapesta*¹²¹, Pavel Cherescu scrie despre *Fundația Gojdu*¹²², iar Dumitru Bădița și Bogdan Păcurar relatează într-un articol despre directoarea unei Școli Medii dintr-o localitate din Ucraina, care a fost destinuită pentru că vorbea românește¹²³.

În anul 2000 au apărut doar¹²⁴ trei numere ale publicației culturale ce își avea „epicentrul” la Biblioteca Județeană „Gheorghe Șincai”, iar „replicile” în diverse colțuri ale lumii locuite de români. Tehnoredactarea a fost asigurată, pentru acest interval de timp, de Flaviu Bozga, în rest, configurația redacției rămânând intactă.

Cât privește conținutul, acesta a continuat să servească idealului asumat la început: relația spirituală activă cu membrii unor comunități românești din afara granițelor țării. Cele mai multe semnale vin dinspre Cernăuți și Chișinău. Sunt reliefate lucruri care puneau în pericol identitatea culturală a românilor. Astfel, sub titlul *Dezastrul bibliotecilor sătești din regiunea Cernăuți*¹²⁵ este arătat faptul că din cele mai multe astfel de instituții culturale cărțile în limba română fie că lipsesc, fie că sunt pe cale de dispariție¹²⁶, iar Vadim Bacinschi caută să afle *Cine*

¹¹⁸ *Ibidem*, 1999, nr. 2, p. 2-25.

¹¹⁹ *Ibidem*, 1999, nr. 2, p. 29-30.

¹²⁰ *Ibidem*, 1999, nr. 2, p. 38.

¹²¹ *Ibidem*, 1999, nr. 3, p. 7-9.

¹²² *Ibidem*, 1999, nr. 3, p. 17-19.

¹²³ *Ibidem*, 1999, nr. 3, p. 46. *Familia română* publică și un protest pe seama acestui abuz, semnalând, de asemenea, dispariția bustului lui Mihai Eminescu, de pe Aleea Poeților, din Odesa.

¹²⁴ Calitatea de „trimestrial” era astfel trădată, dar nu din cauza voinței editorilor, ci a aceluiași probleme care țineau de banii necesari cheltuielilor de tipărire și pentru achiziționarea hârtiei.

¹²⁵ *Ibidem*, 2000, nr. 1 (4), p. 41.

¹²⁶ Din nefericire, fenomenul nu este valabil doar în Ucraina, cu privire la fondul de carte în limba română. Chiar la noi în țară, tranziția a provocat un dezastru și mai mare, cele mai multe biblioteci fiind distruse, iar fondul de carte din bibliotecile orașenești fiind amputat din cauza imposibilității de a achiziționa noile titluri editate.

*l-a furat pe Eminescu? – istoria tragică a bustului poetului la Odesa*¹²⁷. Dar avem și evenimente fericite: *Zilele culturii române la Balta, în Ucraina*¹²⁸ sau pelerinajul la Holod, din 25-26 martie 2000, cu ocazia celei de-a doua ediții a simpozionului „De la Eminovici la Eminescu”, organizat de Biblioteca Județeană „Gheorghe Șincai” din Oradea. Dezbaterile din cadrul respectivei reuniuni au fost publicate în următorul număr al revistei, într-un grupaj amplu al intervențiilor avute, printre alții, de Ana Blandiana, Mihai Prepeliciță, Ioan Țepelea, Valentin Chifor, Mircea Popa și Ioan Derșidan¹²⁹. Problemele privind limba, de care se loveau românii din Moldova și Ucraina, rămân în colimatorul publicației. Vede lumina tiparului un „Comunicat” al „Congresului intelectualității românești la Cernăuți”, „Memorandumul” cu privire la statutul limbii române din Ucraina și „Declarația” cu privire la așa-zisa limbă moldovenească.

Ultimul număr, dublu ca numerotare, este editat în decembrie. *Familia română* încheia mileniul animată de soarta românilor din străinătate. Chiar la „închiderea ediției” revista apucă să relateze despre un eveniment fericit: acordarea de către Universitatea de Vest din Timișoara a titlului de *doctor honoris causa* lui Ioan Holender, directorul Operei de Stat din Viena¹³⁰.

Apărută tot dintr-un elan cultural, *Familia română* a căutat să vitalizeze manifestările culturale din spații de cele mai multe ori ostile ideii de spiritualitate românească. Cel aflat în chiar miezul proiectului a fost Constantin Mălinaș, autor și al altor încercări de editare a unor publicații culturale, printre care *Povestea vorbei*, apărută între anii 1992-1993, și *Confederația Eminescu*, în 1994-1995. Deși aceste proiecte nu au reușit să convingă și să se impună, ele rămân tentative laudabile, în efortul de-a sparge indiferența ubicuă sau de-a se opune ofensivei inculturii.

5. Reviste eclesiastice

Câștigarea libertății de expresie, după decembrie 1989, a însemnat și o redeştere a unor publicații religioase, specifice cultelor existente. Viața bisericii a intrat în normal și am asistat chiar la o foarte bună poziționare a instituțiilor religioase în spectrul activităților publice. Ca stat de drept secularizat, România garantează libertatea opțiunilor în privința credinței fiecărui cetățean. Revistele religioase au început să apară, fiecare confesiune grăbindu-se să-și exprime punctele de vedere față de noua situație din țară.

La Oradea, prima care apare este *Legea românească*. De fapt, avem de-a face cu seria nouă a unei publicații cu o primă serie între 1921 și 1948, „foaie bisericească-culturală” fondată de Roman Ciorogariu și condusă de doi redactori

¹²⁷ *Ibidem*, 2000, nr. 1 (4), p. 14.

¹²⁸ *Ibidem*, 2000, nr. 1 (4), p. 23-24.

¹²⁹ *Ibidem*, 2000, nr. 2 (5), p. 10-31

¹³⁰ *Ibidem*, 2000, nr. 3-4 (6-7), p. 49-55.

responsabili: dr. A. Magier – asesor consistorial și Ioan Elvuțian, consilier eparhial. Având o apariție bilunară, revista apărea în 8 pagini, alb-negru, având dimensiunile 18, 5 cm x 27 cm, ca organ de presă al Episcopiei Ortodoxe Române de Oradea.

Seria nouă pornește la drum după o lună de la dezmeticirea clerului ortodox în raport cu schimbarea de regim politic petrecută la sfârșitul lunii decembrie 1989. Primul număr vede lumina tiparului la sfârșitul lunii ianuarie și are înscrisă sub frontispiciu data de 1 februarie. *A sosit plinirea vremii!*¹³¹ este textul de întâmpinare, scris de episcopul Vasile Coman. Din sumar, ce a fost întocmit sub impresia puternică a evenimentelor din decembrie, reținem câteva articole: *Revoluția interioară*¹³², semnat de Pr. Viorel Mal, *Cum folosim libertatea*¹³³, al dr. Daniel Ciobotea, și *Biserica Ortodoxă Română totdeauna cu poporul!*¹³⁴, aparținând diaconului dr. Teodor Savu. Un „Apel” al Comitetului Ortodoxiei Libere din Episcopia Oradea anunța *Imperativele vremii*¹³⁵, printre care la punctul 11 era trecut: „Reabilitarea preoților care au suferit sub vechiul regim”¹³⁶.

Formatul revistei avea oglinda paginii de 20, 5 cm x 28, 5 cm, fiind paginată pe două coloane și tipărită la Î. P. „Crișana”. Publicația se autointitula „Revistă religioasă și culturală a Episcopiei Ortodoxe a Oradiei”. Comitetul de redacție era alcătuit din P.S. Dr. Vasile Coman, episcopul Oradiei – președinte; P.S. Dr. Ioan Mihălțan Crișanul – vicepreședinte; Pr. Augustin Lucian, Pr. Ioan Coroban, Pr. Vasile Sabău, Pr. Liviu Ungur, Diacon Dr. Teodor Savu, Pr. Dr. Gheorghe Lițiu; Pr. Dorel Octavian Rusu – redactor responsabil; Ludovic Bondar – tehoredactor. Adresa publicației era cea a Episcopiei – Oradea, str. Porțile de Fier nr. 3.

Problemele abordate în revista ce a avut inițial o apariție mensuală au fost exclusiv acelea din viața bisericii ortodoxe bihorene. Astfel, este înfățișat un eveniment important: *Alegerea, hirotonirea și instalarea noului arhiereu-vicar al episcopiei Oradiei, Prea Sfințitul dr. Ioan Mihălțan Crișanul*¹³⁷. Un alt eveniment, de data aceasta cu totul nefericit, face obiectul unui număr special: *Încetarea din viață a prea Sfințitului Părinte Dr. Vasile Coman, Episcopul Oradiei*¹³⁸. Nu

¹³¹ *Legea românească*, 1990, nr. 1, p. 1

¹³² *Ibidem*, 1990, nr. 1, p. 2.

¹³³ *Ibidem*, 1990, nr. 1, p. 3.

¹³⁴ *Ibidem*, 1990, nr. 1, p. 10.

¹³⁵ *Ibidem*, 1990, nr. 1, p. 4. Acest “Comitet Ortodox Liber” este reflexul acelor vremuri, în care toate noile instituții apărute aveau în sintagma denominativă obligatoriu cuvântul “Liber”. Logic, este o aberație, ba chiar o blasfemie, câtă vreme ortodoxismul poate fi oricum, dar “liber” nicidecum!

¹³⁶ Lista acestora trebuie să fi fost foarte scurtă, în vreme ce lista celor care au colaborat într-un mod păcătos cu regimul avem toate bănuielele să credem că era fabuloasă.

¹³⁷ *Ibidem*, 1990, nr. 2. p. 1-15. Ultima pagină, a 16-a, insera informații și știri din *Viața bisericască*.

¹³⁸ *Ibidem*, 1992, Număr special.

lipsească subiecte de interes cum ar fi *Creștinismul și pedagogia*¹³⁹, reglementările privind predarea religiei în școli, reflectarea bisericii în sondajele de opinie, incursiuni în istoria multiseculară a ortodoxiei, în Bihor.

Ritualul creștin ortodox, aspecte dogmatice, relațiile cu instituții laice sunt de asemenea subiecte care îi preocupă pe membrii comitetului de redacție. Pr. Prof. Gheorghe Lițiu scrie frecvent, printre altele și un articol despre *Harisme și ierarhie*¹⁴⁰, Nicolae Buda se referă la o chestiune ce a făcut carieră în gândirea filosofică și mistică, deopotrivă: *Omul între mister și cunoaștere – chip și asemănare a lui Dumnezeu*¹⁴¹, iar Augustin Lucian ia în considerare bucuria ca rod al Învierii, cu ocazia sărbătorilor Pascale.

Periodicitatea publicației nu mai poate respecta ecartul lunar. Începând din 1993¹⁴², va apărea câte un număr la trei, patru luni, *Legea românească* devine astfel o revistă trimestrială sau chiar cu o ritmicitate mai rară. În schimb, încă din 1991, este pusă în funcțiune Tipografia „Diecezană” Oradea, la care a fost tipărită și seria interbelică.

Din 1994, textele apar la culoarea albastră, iar frontispiciul cu roșu. Alături de știrile de la rubrica *Viața religioasă*, pot fi citite *Pastoralele* redactate și tipărite cu ocazia marilor praznice creștine, dar și articole dedicate trăirii sentimentului religios, în ipostaze dintre cele mai diverse, sub semnătura prof. Maria Sabău, bibliotecara Episcopiei¹⁴³, sau sub aceea a părintelui Ioan Bărdaș, fost deținut politic, care evocă anii pătimiți la Aiud¹⁴⁴. Înființarea unei facultăți de teologie ortodoxă la Universitatea din Oradea va permite multor studenți să publice pagini întregi în *Legea românească*, într-un exercițiu de pătrundere în profunzimile credinței și în misterele dogmaticii, având la dispoziție suplimentul încorporat în publicație, intitulat „Potirul”. Unul dintre studenții teologi prezent în paginile publicației este Cristian Tabără, care scrie despre *Un posibil portret al Omului Iisus – schiță neiconografică a chipului Mântuitorului*¹⁴⁵, fără a ezita să pună sub semnul întrebării autenticitatea chipului Celui Trimis, așa cum este el înfățișat în icoane, câtă vreme, ca evreu, bărbatul Cristos mai degrabă s-ar fi convenit să fie robust, brunet, ars de soarele pustiei și cu pielea stafidită din cauza climei aride din Iudeea. „Pagina profesorului de religie” este o altă rubrică de mare utilitate pe care *Legea românească* o promovează cu stăruință. Ea are drept scop stabilirea

¹³⁹ *Ibidem*, 1991, nr. 6, p. 1, 3.

¹⁴⁰ *Ibidem*, 1993, nr. 2, p. 3.

¹⁴¹ *Ibidem*, 1993, nr. 2, p. 5, 6.

¹⁴² În redacție intră Pr. Liviu Ințe, iar locul lui Dorel Octavian Rusu, ca redactor responsabil, este luat de Liviu Ungur.

¹⁴³ Un astfel de articol are titlul *Un om al rugăciunii* și se referă la Părintele Stăniloie pentru care operele unor poeți precum Vasile Voiculescu sau Mihai Eminescu fac parte din zestrea ortodoxismului românesc.

¹⁴⁴ *Ibidem*, 1994, nr. 4, p. 6

¹⁴⁵ *Ibidem*, 1994, nr. 4, p. 10.

unei metodici a acestui obiect de studiu în funcție de clasele la care se predă și de caracterul cu totul special al învățaturii creștine, văzută prin prisma ecumenismului.

Ioan Lupaș trece în revistă, într-un serial, cei mai importanți *Eroi și mucenici ai ortodoxiei*¹⁴⁶, într-un efort care vizează restabilirea unui statut al bisericii ortodoxe, șifonat în anii comunismului, mai ales în privința acceptării de-a fi dărâmate lăcașe de cult și chiar mănăstiri.

Legea românească a evitat polemicile cu Biserica Română Unită cu Roma¹⁴⁷, chiar dacă sunt publicate articole care aduc în prim-plan „chestiunea” uniată. O astfel de trimitere se face, prin intermediul lui Silviu Dragomir, într-un text adnotat de redacție și intitulat *Istoria dezrobirii religioase din Ardeal*¹⁴⁸ sau cu ocazia unui dialog între Laurențiu Lazăr și Arhim. Teofil Părăianu, titrat *Biserica și provocarea vremii*¹⁴⁹. Revista reflectă și fenomenele în continuă evoluție ale mass-media din România, apariția Consiliului Național al Audiovizualului, reglementările intervenite în televiziuni, precum și colaborarea BOR cu aceste instituții. Pr. Dumitru Mușet scrie, astfel, despre *Biserică și mass-media*¹⁵⁰, exprimând opinia că „existând o libertate, garantată prin lege, a exprimării opiniilor și ideilor se poate începe o stabilire mai precisă a punctelor de colaborare necesare zidirii sufletești a credincioșilor”¹⁵¹.

Începând cu 1999, *Legea românească* adoptă formatul tip carte, având oglinda paginii de 18 cm x 27 cm. Inițiativa este una care a relansat publicația, aflată într-un deficit de performanță publicistică și de vizibilitate publică. Programul editorial rămâne, cum este și firesc, neschimbat. Copertele, color, vor fi utilizate pentru a reproduce icoane ortodoxe, adevărate opere de artă religioasă bizantină. Este adoptată paginația pe trei coloane, iar tehnoredactarea se îmbunătățește, grație lui Alexandru Gal.

Dacă am face o analogie între cele două serii ale revistei, nesmintit ar trebui să remarcăm superioritatea primeia, mai ales a numerelor apărute în perioada interbelică. Atât înfățișarea, dar mai ales conținutul dezvăluie, între anii 1921 și 1940, o *Lege românească* foarte bine gândită, cu numeroase articole de educație religioasă, cu o foarte serioasă legătură cu societatea acelor vremuri și cu un dialog permanent cu tot ceea ce era discutat în mediile intelectuale din anii '30. Prima serie avea o apariție săptămânală, duminica, cei ce se ocupau de editarea revistei având grijă să aleagă subiecte tentante, de impact la cititorul creștin și, mai ales, să nu știrbească, sub nici

¹⁴⁶ *Ibidem*, 1994, nr. 4, p. 12; 1995, nr. 1, p. 16, 17.

¹⁴⁷ Problema retrocedării bisericilor și a bunurilor confiscate în 1948, aflate în posesia BOR, va constitui o chestiune tensionată, în toată perioada postdecembristă, cu momente de conflict deschis.

¹⁴⁸ *Ibidem*, 1997, nr. 1, p. 17, 18.

¹⁴⁹ *Ibidem*, 1997, nr. 1, p. 23.

¹⁵⁰ *Ibidem*, 1998, nr. 2, p. 7, 13.

¹⁵¹ Interesant este faptul că tema relației dintre biserică și media a fost tratată și în perioada interbelică, în numărul 2 al primei serii, sub titlul *Biserica și presa* – în *Legea românească*, 1921, nr. 2, p. 1, 2.

un pretext, frecvența de hebdomadă. Este vizibilă munca depusă atunci și destul de străvezie indiferența de-acum. O trimitere a actualei redacții la colecția primei serii ar putea induce nu doar melancolie, ci și idei privind menirea superioară a celor chemați să editeze, în numele instituțiilor ecleziastice, publicații.

Cea de-a doua revistă religioasă importantă este *Vestitorul*. Și aceasta a avut o serie interbelică, între 1924 și 1940, ca organ de presă al Episcopiei Greco-catolice de Oradea, cu apariție bilunară și avându-l drept redactor responsabil pe dr. Aloisie L. Tăutu.

Noua serie, cu un titlu schimbat, *Vestitorul unirii*, a apărut cu primul număr la sfârșitul lunii iunie, 1993, având mențiunea „Foaie de spiritualitate și cultură creștină”, bucurându-se de concursul lui Tiberiu Ciorba, care s-a ocupat de redactarea computerizată a publicației. Formatul este unul special, A5, cu dimensiunile oglinzii paginii de 12 x 17,5 cm. Ziua de apariție a fiecărui nou număr s-a statornicit a fi 27 a fiecărei luni, *Vestitorul unirii* fiind tipărit în 8 pagini.

De regulă publică preoți greco-catolici, dar și istorici sau profesori, toți animați de un sentiment efervescent, după peste patru decenii de oprimări dintre cele mai drastice, în urma interzicerii cultului greco-catolic în România, începând cu 1948. Câteva nume dintre acelea care se regăsesc frecvent sub articolele din primii ani ai publicației: Victor Sarca, Otilia Bălaș, N. Marian, dr. Aurel Rozor, Vasile Cosmuța, pr. Iosif Stoica, Gavril Nicoară, Cornel Ardeleanu, Ioan Lucăcel, pr. Ioan Erdeli. Când privește subiectele, acestea sunt de regulă recoltate din istoria bisericii, fie că este vorba de evenimente, fie că avem de-a face cu medalioane închinare unor prelați. Astfel, *Episcopul dr. Valeriu Traian Frențiu – ctitor și martir*¹⁵², este evocat de către pr. N. Marian, *Cei 12 urcând Golgotha*¹⁵³ se referă la episcopii uniați eroi și martiri, un alt material scoate în relief Lupta Bisericii unite pentru Marea Unire¹⁵⁴, iar pr. Iosif Stoica îl omagiază pe dr. Iuliu Hirțea¹⁵⁵. Nu lipsesc nici referințele la actualitate, fie că este vorba de începerea noului an școlar la Institutul Teologic Greco-Catolic¹⁵⁶ sau la liceul aceleiași confesiuni, sau de înscăunarea noului Mitropolit de Alba Iulia și Făgăraș, Lucian Mureșan. Alte figuri foarte des evocate sunt ale lui Iuliu Hossu și Ioan Suci, fără a fi uitat însă Vasile Hossu.

Ultimul număr în format mic este editat la 27 iulie 1995. *Vestitorul unirii* își dublează dimensiunile (trece la A4), având oglinda paginii de 19 cm x 27 cm. Acest fapt îl face mai vizibil, nu doar la modul propriu, ci asistăm la o creștere a mizei editoriale. Spre deosebire de *Legea românească*, aflată în imposibilitate de a păstra frecvența lunară, din lipsa unui interes și nu din acela al greutăților financiare, *Vestitorul unirii* va cunoaște o ascensiune notabilă și o consecvență în apariție cu totul stimabilă. Oarecum paradoxal, nu este indicată nici o persoană ca alcătuind un

¹⁵² *Vestitorul unirii*, nr. 3, 1993, p. 3.

¹⁵³ *Ibidem*, 1993, nr. 6, p. 6, 7.

¹⁵⁴ *Ibidem*, 1993, nr. 6, p. 2.

¹⁵⁵ *Ibidem*, 1994, nr. 7 (14), p. 1-3.

¹⁵⁶ Prima promoție a Institutului Teologic Greco-Catolic din Oradea este menționată ca o bucurie și mare speranță de viitor – în *Vestitorul unirii*, 1994, nr. 8 (15), p. 3, 4.

colegiu redacțional, iar adresa publicației se schimbă în mai multe rânduri¹⁵⁷, sediile provizorii fiind casele unor entuziaști gazetari de circumstanță. De altfel, caracterul cam improvizat al publicației este vizibil, dar compensat prin pasiunea de-a scrie și a scoate la lumină valorile și tradițiile unei biserici care a avut o contribuție importantă la edificarea României Mari, dar mai ales a culturii și spiritului de tip modern în spațiul transilvan cu precădere.

Marea traumă, relația încordată cu biserica ortodoxă, răzbate din numeroase articole cu iz polemic, totul fiind declanșat de refuzul acesteia din urmă de a restitui lăcașele de cult și proprietățile celor pe care îi numesc, peiorativ, papistași. *A patra biserică română unită nerestituită, din Oradea*¹⁵⁸ face parte dintr-o strategie de sensibilizare cu privire la drama bisericii revenită în legalitate, dar asuprită într-un alt mod, cu totul neașteptat și reprobabil. Revista ia atitudine și față de un articol apărut în *Crișana plus*, semnat de Mircea Păcurariu, publicând un drept la replică al lui Florian Iancu¹⁵⁹, iar apoi și reacția curatorului Parohiei Greco-Catolice, Oradea I.

Paginile de istorie, cum ar fi aceea a evocării asasinării episcopului Demetriu Radu în Senatul României¹⁶⁰ sau a figurii emblematice a lui Ioan Inocențiu Micu-Klein, se împletesc cu materiale și relatări despre viața rarelor biserici retrezite la viață și cu activitatea de la Vatican. Totdeauna tonul este unul memorialistic, în contrapunct cu vehemența criticilor aduse unui trecut apropiat sau chiar actualității (nu lipsesc evocări din anii de GULAG, la Canal ori la Aiud).

Primul colegiu redacțional este indicat abia la 27 decembrie 1996. Din el făceau parte: Aurel Rozor, Gavril Nicoară, Cornel Ardelean, Ioan Lucăcel, Iosif Suciș, Iancu Porav, Victor Sarca, George Filip, Emilian Aurel Man, Iuliu Cucu¹⁶¹, adică tocmai semnatarii celor mai multe dintre articolele publicate în primii trei ani de existență ai publicației.

Un număr este dedicat morții episcopului Vasile Hossu¹⁶² și este marcată aducerea în țară, prin Vama Borș, a osemintelor lui Inocențiu Micu-Klein¹⁶³. Venirea pe scaunul episcopal din Oradea a PSS Virgil Bercea a însemnat un avânt pentru *Vestitorul unirii*. Politica redacțională este mai coerentă, iar consemnarea unor evenimente ale actualității are preeminență. Astfel, un număr se deschide cu un titlu ce nu este specific unei reviste de cultură creștină, ci mai degrabă unei publicații contestatatoare: *O altă abordare: credincioșii greco-catolici pichetează Prefectura Bihor*¹⁶⁴. Ofensiva continuă, chiar dacă sorții de izbândă sunt mici, revista consemnând și tulburările de la Cluj, „*Evenimentele*” din Cluj, la Catedrala

¹⁵⁷ Prima adresă a fost str. Iuliu Maniu, nr. 5, a urmat un „pelerinaj”: str. Severinului nr. 4, ap. 15; str. Republicii nr. 32; str. Borsecului nr. 14, Bl. X 16; str. E. Pavel nr. 4.

¹⁵⁸ *Ibidem*, 1993, nr. 5, p. 1.

¹⁵⁹ *Ibidem*, 1995, nr. 1 (20), p. 4, 5.

¹⁶⁰ *Ibidem*, 1995, nr. 10 (29). P. 1, 3.

¹⁶¹ *Ibidem*, 1996, nr. 7 (43), p. 12.

¹⁶² *Ibidem*, 1997, nr. 1 (49), p. 1, 5-7

¹⁶³ *Ibidem*, 1997, nr. 3 (51), p. 3-5.

¹⁶⁴ *Ibidem*, 1997, nr. 4 (52), p. 1, 2.

„Schimbarea la Față”¹⁶⁵, dar rămânând pe o poziție fără echivoc: *Drepturile Bisericii Române Unite nu sunt obiect de târg!*¹⁶⁶ (articol semnat de Victor Suciuc, din Mediaș). Sunt și momente de relaxare și speranță, evidențiate de *Vestitorul unirii* cu ocazia unei întâlniri, calificată drept istorică, între conducătorii celor două biserici surori, încheiată cu un „Comunicat comun” care, din nefericire, nu a însemnat decât tergiversarea problemelor și amânarea soluțiilor. Apoi, două numere consecutive sunt dedicate vizitei Papei Ioan Paul al II-lea în România, la invitația Patriarhului Teoctist¹⁶⁷.

Din ianuarie 1999 până în octombrie același an, redactorul coordonator al revistei va fi pr. Olimpiu Todorean, ca apoi, o dată cu schimbarea denumirii în *Vestitorul*¹⁶⁸, să reapară caseta redacțională, foarte mult schimbată: Virgil Bercea – președintele colegiului de redacție; Ioan F. Pop – secretar de redacție, iar în calitate de colaboratori sunt menționați: Nae Antonescu, Cornel Ardeleanu, Alexandru Buzalic, Aurel Chiriac, Ioana Cistelean, Corneliu Crăciun, pr. Cornel Dârle, pr. Ioan Erdeli, Gheorghe Gorun, Constantin Ilieș, Blaga Mihoc, Petronela Moldovan, Ioan Moldovan, pr. Ovidiu Horea Pop, dr. Aurel Rozor, pr. Viorel Vișovan. Un super-colectiv, cum se poate vedea, încheiat în contextul în care, la Oradea, funcționa Facultatea de Teologie Greco-Catolică sub patronajul prestigios al Universității „Babeș-Bolyai”, valoare care va fi reflectată în paginile publicației. Ioan F. Pop va publica o suită de articole, dar mai găsim semnăturile lui Ștefan Augustin Doinaș, Nae Antonescu, Ioan Moldovan, Sorin Borza, Alexandru Buzalic, Tertulian Langa, Cristian Sabău, Blaga Mihoc. Numerele sunt tot mai dense, cu un conținut desfășurat pe 20 de pagini, gândite și structurate de un maestru al revistelor orădene, regretatul Tiberiu Ciorba, cel care merită mulțumirile atâtor orădeni, autori de carte și de articole, pentru că a știut să pună formă în gândurile, ideile și născocirile spirituale.

Din *Vestitorul unirii* și *Vestitorul* au ieșit, după reparație, din 1993 până în decembrie 2000, nu mai puțin de 91 de numere, în fiecare zi de 27. O Biserică ce gustase amarul istoriei și fărădelegea fraților reușea prin „cadența” unei reviste să reintre în Timp. Nu-i fusese, din nefericire, hărăzit spre ospăț vițelul cel gras.

6. Alte publicații culturale

Bihorul a fost și este un județ cu potențial cultural foarte bine distribuit între literatură, știință, jurnalism cultural și revuistică școlară. Pe lângă publicațiile deja arătate, au funcționat un timp mai mic sau mai mare, sunt în viață sau au devenit istorie, mai multe reviste și tipărituri, cu frecvență diferită. Toate acestea oferă o imagine a complexității editoriale din sfera culturii și dau dimensiunea

¹⁶⁵ *Ibidem*, 1998, nr. 10 (58), p. 1-3.

¹⁶⁶ *Ibidem*, 1998, nr. 10, p. 9.

¹⁶⁷ *Ibidem*, 1999, nr. 11 (71), p. 3-7; nr. 12 (72), p. 1-2. Cu această ocazie, în același număr, Ioan F. Pop scrie articolul *Temelia unei noi speranțe*.

¹⁶⁸ Primul număr al revistei cu numele *Vestitorul*, la fel ca acela din perioada interbelică, a fost 6 (78) din noiembrie 1999.

interesului față de publicistică, din partea unor oameni diferiți ca vârstă și preocupări. Eforturile lor sunt călăuzite strict de pasiune.

a) Cetatea Bihariei

Energia și pasiunea de a edita publicații culturale au fost, în situații particulare, mai mari decât am fi dispuși să credem astăzi. Un caz asupra căruia merită să stăruim este reprezentat de o publicație ce a apărut, cu o frecvență trimestrială, între anii 1992-1994. Este vorba despre *Cetatea Bihariei*, „revistă de cultură istorică militară”, al cărui prim număr a apărut în februarie 1992, în 12 pagini, la prețul de 25 lei, având oglinda paginii de 27 cm x 39 cm. În caseta tehnică¹⁶⁹ figurează colegiul redacțional constituit din Viorel Faur – director, Stelian Vasileascu – secretar general de redacție, iar ca redactori îi întâlnim pe lt. col. Grigore Bartoș, Mihai Drecin, Sever Dumitrașcu, Antonio Faur, mr. Ioan Țepelea. Publicația este editată de Institutul de Istorie și Teorie Militară din București, Secția teritorială Oradea.

*Cuvinte rostite despre Programul nostru*¹⁷⁰, este articolul menit să explice motivele unei întreprinderi editoriale ce promitea să aducă în atenția cititorilor chestiuni de mare interes privind segmentul militar al istoriei naționale: „studiile, articolele, recenziile, notele și comentariile pe care o să le publicăm se vor fixa, cu deosebire, asupra contribuției populației românești din nord-vestul Transilvaniei la lupta generală a înaintașilor pentru emanciparea de sub dominația străină, unirea cu patria-mamă, apărarea și refacerea granițelor acesteia”. În primul său număr, publicația primește salutul unor personalități militare românești, cum ar fi Nicolae Spiroiu, ministrul Apărării Naționale, gen. Maior Ion Safta, directorul Institutului de Istorie și Teorie Militară, iar directorul-adjunct al aceleiași instituții este prezent cu un articol intitulat *Unitatea națională la români – idee și faptă de-a lungul istoriei*¹⁷¹.

Revista dorește și va izbuti să fie ancorată în istoria națională, în cea locală și să ofere chiar și documente unor cititori pasionați, cum sunt cei „arondați” istoriei. Vom găsi pagini speciale dedicate sponsorilor, cum sunt cele redactate pentru SC „Mercur” SA, Banca „Dacia-Felix” SA, „Banca Agricolă” SA, „Exploatarea Minieră Voivozi”, „Banca Comercială” SA, „BRD”, „Interindustrial” SA. Fără contribuțiile financiare ale acestor firme, revista nu ar fi putut apărea.

Cât privește istoria locală, remarcăm articolele semnate de Viorel Faur, Sever Dumitrașcu, Gheorghe Gorun, Mihai Drecin, Liviu Borcea, Barbu Ștefănescu, Constantin Moșincat. Temele abordate sunt cele ale săpăturilor din complexul arheologic de la Biharea, anul 1848 prin părțile Bihorului și

¹⁶⁹ *Cetatea Biharea*, 1992, nr. 1, p. 12.

¹⁷⁰ *Ibidem*, 1992, nr. 1, p. 1.

¹⁷¹ *Ibidem*, 1992, nr. 1, p. 1, 9.

Zarandului, sistemul de fortificații din Crișana în Evul Mediu, haiducia în nordul și nord-vestul Transilvaniei, după răscoala lui Horea, Gărzile Naționale din Bihor, în 1918-1919, documente memorialistice bihorene din vremea Unirii de la 1918, luptele pentru apărarea Crișanei, septembrie 1944.

Anii războiului și jertfa armatei române, deopotrivă pe frontul de Est, cât și pe cel din Vest, sunt evocați de veteranul de război Mircea Velicu: *Divizia I-a cavalerie, în luptele din Basarabia – august 1944*¹⁷², *O imagine a luptelor de la nivelul Regimentului 5 Roșiori – august 1944*¹⁷³ și *Stalingradul, o ironie a istoriei*¹⁷⁴, apărut în patru episoade. Despre alte fapte de arme scriu col. Nicolae Bochiș – *Din istoricul Diviziei 11 infanterie și a unităților componente*¹⁷⁵ și lt. col. Grigore Bartoș – *Linia fortificată Carol II*¹⁷⁶. O atenție cu totul specială este acordată reintrării României în primul război mondial și ofensivei declanșate în primăvara anului 1919, soldată cu ocuparea Budapestei. Cel ce scrie pe larg despre aceste evenimente, multă vreme aflate sub interdicție oficială, este Ioan Țepelea, pentru ca Viorel Faur să se ocupe de contextul eliberării orașului Oradea, în ziua de Paște a anului 1919.

Mr. Mircea Dogaru face o *Pledoarie pentru „arma” istorie*¹⁷⁷, Sever Dumitrașcu realizează două medalioane: *Generalul Traian Moșoiu, în calitate de patriot și de soldat*¹⁷⁸ și *Gen. Leonard Mociulschi*¹⁷⁹, iar Barbu Ștefănescu îi omagiază pe *Martirii Bihorului – Ioan Ciordaș și Nicolae Bolcaș*¹⁸⁰. Cât privește documentele publicate în *Cetatea Bihariei*, acestea se referă la Gărzile naționale române din Bihor (1918-1919), cuvântarea mareșalului Ion Antonescu – Chișinău, 27 martie 1943, Proclamația către țară a generalului Ion Antonescu, la 22 iunie, 1941, documente privind eroismul ostașilor din Divizia 11 Infanterie. Publicarea lor a mai estompat din lacunele, din acest punct de vedere, ale istoriografiei românești.

Din *Cetatea Biharea* au apărut în total 12 numere, ultimul văzând lumina tiparului în luna decembrie 1994. Publicația rămâne ca o contribuție la istoria militară, în plan local și național, reflexul unei pasiuni pentru trecut din partea acelor oameni care au cercetat arhivele și au consultat documentele, mai ales pe teme ale istoriei contemporane și moderne, unele dintre ele aflate sub interdicție până în 1989. Firește, singura satisfacție din partea celor care au dat contur editorial unei idei a fost aceea de a-și vedea tipărite textele redactate în urma unor ore, zile, săptămâni și ani petrecuți în arhive și la masa de lucru.

¹⁷² *Ibidem*, 1992, nr. 3, p.6.

¹⁷³ *Ibidem*, 1993, nr. 1 (5), p. 5.

¹⁷⁴ *Ibidem*, 1993, nr. 3 (7), p.2; nr. 4 (8), p. 2; 1994, nr. 1 (9), p. 7; nr. 3 (11), p. 7.

¹⁷⁵ *Ibidem*, 1992, nr. 3, p. 7.

¹⁷⁶ *Ibidem*, 1992, nr. 4, p. 3.

¹⁷⁷ *Ibidem*, 1992, nr. 3, p. 1, 2; nr. 4, p. 1, 7.

¹⁷⁸ *Ibidem*, 1992, nr. 4, p. 1, 4

¹⁷⁹ *Ibidem*, 1993, nr. 4 (8), p. 5.

¹⁸⁰ *Ibidem*, 1994, nr. 1 (9), p. 1

b) Țara Crișurilor și Vestul Românesc

Unul dintre cei mai asidui creatori de publicații a fost Stelian Vasilescu. Numele lui este legat de revista *Familia*, a cărui secretar de redacție a fost din septembrie 1965, o dată cu apariția Seriei a V-a, până la pensionare. După 1989, a publicat nenumărate articole în mai toate cotidienele și publicațiile, dovedind un spirit polemic remarcabil. Publicist până în clipa morții, Stelian Vasilescu a fost un om de stânga, membru și purtător de cuvânt al Partidului Socialist al Muncii, patriot în numele unui naționalism dorit a fi cât mai luminat.

În afara publicației *Bihorul*, editată de către Prefectură, Stelian Vasilescu a mai „prăsit” două publicații culturale. Prima dintre ele este *Țara Crișurilor*. Primul număr apare în martie 1990, în 12 pagini, având oglinda paginii de 27 cm x 39 cm. „Gazetă de informare și opinie cultural-științifică”, revista are un colegiu de redacție alcătuit din Stelian Vasilescu (redactor-șef), Mihai Alexei, Nicolae Brânda, Florian Chelu, Aurel Chiriac, Ioan Derșidan, Elisabeta Pop, Alexandru Steer, Petre Ștefan – redactori. Adresa publicației a fost pe str. Brainer Bela nr. 5, pentru ca apoi să se mute pe Str. Leontin Sălăjan nr. 3. Prima pagină inserează un „Cuvânt înainte” în care este menționată publicația *Țara Crișurilor*, apărută în 1956, dar care a fost stopată după chiar primul număr, din cauza „autorităților socialist-staliniste”. Programul noii serii este simplu: „Să prezentăm cititorilor Bihorul de ieri și de azi. Și să visăm la cel de mâine”.

Semnatarii sunt nume cunoscute sau mai obscure în publicistica vremii: Constantin Mălinaș, Florian Madeva (alias Florian Chelu), Coriolan Gheție, Dumitru Megheșan, Lucian Drimba, Elisabeta Pop, Sergiu Savin, Valentin Avrigeanu (intră în caseta redacțională începând cu numărul doi), Emanuel Engel (în redacție începând cu numărul cinci), Dumitru Chirilă.

Sumarul fiecărui număr a fost un amestec de literatură (poezie, proză și teatru) semnată de scriitorii locului, eseistică și politică. Din nefericire, publicația nu a mai avut resurse financiare, așa că ultimul număr (al nouălea) apare în luna decembrie 1990.

O altă tentativă a avut loc în 1995, când, în luna martie, este editat primul număr din săptămânalul *Vestul românesc*, care și-a propus să continue publicația *Vestul României*, cu apariție interbelică (director-fondator Ștefan Mărcuș, iar redactor responsabil Mihail G. Samarineanu), în anii 1923 și 1924, transformat din cotidian în săptămânal.

Noua publicație are un colegiu redacțional în care poziția de redactor-șef este deținută de același Stelian Vasilescu, iar cea de secretar de redacție de poetul Florian Lazăr. În casetă mai intră Ioan Chivari, Gheorghe Damian, Gheorghe David, Aurel Dumbrăveanu, Constantin Moșincat, Ioan Popovici, Rodica Sălăgean. Proiectat ca „săptămânal de atitudine socială și națională”, *Vestul românesc* este o publicație de stânga, cu veleități naționaliste. Cele mai multe

articole sunt semnate de Stelian Vasilescu¹⁸¹, neobosit în a se răfui cu toți cei care nu împărtășeau principiile politice ale stângii românești de la mijlocul anilor '90. Rubrici precum „Omul săptămânii” „Revista presei” sau „Ziaristul săptămânii”¹⁸² încearcă să dea nerv unei publicații care va deveni, destul de repede, oficiosul Partidului Socialist al Muncii. De altfel, *Vestul românesc* va dedica un număr întreg Plenarei PSM din 9 decembrie 1995¹⁸³, publicând „Raportul” prezentat de Ilie Verdeț. Revista face parte mai curând din sfera jurnalismului cultural decât din aceea a publicațiilor de cultură, iar în ultima parte a existenței sale a preferat să intre în confruntarea politică, dând curs nevoilor de imagine ale PSM, aflat în precampanie electorală pentru alegerile din anul 1996.

Atât *Țara Crișurilor* cât și *Vestul românesc* fac parte din grupul publicațiilor de elan, a căror existență a fost dictată de entuziasme, aderența la un program editorial și devotamentul unui animator. Dispariția lor a fost provocată de lipsa fondurilor financiare și de o anumită oboseală, intervenită repede, după ce portofoliile cu materiale ale primelor numere s-a terminat, iar alte articole noi nu au mai fost capabile să umple un sumar tot mai sărăcăcios.

c) Publicații editate de Muzeul Țării Crișurilor

Presă culturală de urgență are în publicațiile editate de către Muzeul Țării Crișurilor un punct serios de sprijin și de mândrie. Alături de *Familia*, anuarele editate de colectivele redacționale constituite din specialiști în istorie, etnografie, istoria artei, arheologie sau științele naturii continuă o tradiție ce nu are patina interbelicului, dar se hrănește din munca plină de tenacitate depusă în deceniile de existență ale prestigiosului topos cultural al Bihorului (anii '70-'90).

Crisia, fondată de Sever Dumitrașcu în anul deschiderii muzeului în spațiul complet renovat al Palatului Baroc, 1971, avea în 1990 un colectiv redacțional constituit din Sever Dumitrașcu - redactor coordonator, Viorel Faur - secretar de redacție și redactorii Barbu Ștefănescu, Lucia Cornea, Gheorghe Gorun, Aurel Chiriac, Maria Zintz și Mircea Paina. Articolele redactate și publicate de muzeografi erau grupate tematic: arheologie și istorie, etnografie, artă, științele naturii, muzeografie. Dezvoltarea învățământului universitar orădean, evoluția muzeului, în privința echipelor de specialiști, au determinat modificări succesive ale colectivelor redacționale. Sever Dumitrașcu și Viorel Faur lasă locul unor cercetători, cum ar fi: Iudita Călușer, Doru Marta, Blaga Mihoc, Toth Janos. După ce Gheorghe Gorun are calitatea de redactor responsabil, îi urmează Aurel Chiriac, pentru ca din anul 1998, în caseta

¹⁸¹ Constantin Moșincat, Octavian Blaga, Alexandru Sfârlea și Ioan Chira sunt alte nume ce apar constant.

¹⁸² Unul dintre „ziariștii săptămânii” este Miron Blaga – în *Vestul românesc*, 1995, nr. 2, p. 5. Același titlu îl mai primește, printre alții, Ioan Laza.

¹⁸³ *Vestul românesc*, 1995, nr. 15, p. 1-6.

redacțională să apară numele unor tineri, Sorin Bulzan și Gabriel Moisa, acesta din urmă preluând sarcinile de secretar de redacție.

Publicația, sub formă de carte, a constituit o emulație pentru cercetătorii de la Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, ocazia de a putea face cunoscut rezultatul activității științifice și de a intra în competiția de idei la nivel național. Toate articolele publicate se remarcă prin rigoare, ceea ce indică existența unor școli de istorie, de științele naturii¹⁸⁴, arheologie sau istoria artei la muzeul orădean.

Dacă tomul anului 1990 are peste 700 de pagini, s-a întâmplat ca anii 1996-1997 să încapă într-un singur volum, iar anul 1998 să însumeze doar ceva mai mult de 200 de pagini. Se cuvine a fi însă subliniată valoarea publicațiilor, calitatea unor istorici pentru care munca de cercetare a fost o prioritate intelectuală, o menire profesională.

Un alt anuar editat este acela intitulat *Biharea*, consacrat etnografiei și artei, realizat de un colectiv de specialiști din care au făcut parte Barbu Ștefănescu – redactor responsabil, Aurel Chiriac – secretar de redacție, Gabriela Crișan, Aurel Roșu, Ana Silaghi, Szabo Alice, Vasile Todincă, Maria Zintz, Simona Bala, Ioan Goman, Ana Martin, Leontina Țurcaș, Agata Chifor, Ioan Godea. Numerele valorifică munca de cercetare din domeniul etnografiei sau al artelor, al restaurării, având și un capitol dedicat recenziilor pentru cărțile de specialitate. *Biharea* a fost deschisă și altor specialiști muzeografi din țară, reprezentând un interes editorial foarte bine receptat și bucurându-se de aprecieri din partea altor centre muzeale din țară și străinătate. Studiile publicate au pus în evidență colecțiile disponibile în muzeu, fie din domeniul artelor plastice, fie din acela al artei populare, precum și concluziile muncii de teren și de analiză a evoluțiilor din mediile artistice locale, bogate în creatori de valoare.

Cel de al treilea anuar, *Nymphaea*, fondat de Sever Dumitrașcu în 1973, a prezentat număr de număr culegeri de studii de științele naturii, sub îngrijirea unui colectiv din care au făcut parte Barbu Ștefănescu – redactor șef, Mircea I. Paina - secretar științific, Aurel Chiriac, Zoltan Czier, Radu R. Huza, Marton Venczel, Elisabeta Popa, Erica Posmoșanu. Seriozitatea, amplitudinea muncii de cercetare, noutățile metodologice sau aspectele științifice dezbătute au făcut faima acestei publicații, consacrand muzeul din Oradea drept un laborator al muncii în echipă, al interesului față de un domeniu de interes maxim – ecologia.

Prin cele trei anuare editate, care apar până în ziua de astăzi, Muzeul Țării Crișurilor se afirmă ca un centru al cercetării muzeografice, precum și unul al domeniilor de cercetare care fac obiectul studiilor publicate. Tradiția acestora, eforturile făcute pentru ca anuarele, în ciuda dificultăților, să nu-și întrerupă

¹⁸⁴ Un rol special în domeniul științelor naturii l-a avut Ana Marossy, iar în domeniul etnografiei Tereza Mozeș. Mai merită a fi menționate și alte nume, frecvent inserate în anuarele Muzeului, cum ar fi Nicolae Chidioșan, Ivan Ordentlich, Ion Marinescu, Alexandru Sășeanu, Florian Dudaș, Carol Caco, Coriolan Hora, autorii unor contribuții semnificative în zestrea editorială a publicațiilor.

apariția, au propulsat Oradea în spațiul select al cercetărilor științifice din discipline de interes, consacrand o adevărată școală și impunând seriozitatea unor oameni. De altfel, Universitatea din Oradea a găsit în Palatul Baroc un rezervor de cadre extrem de valoros, care apoi a pus pe picioare un mediu academic respectabil. Cei mai mulți dintre muzeografi au cărți tipărite, repere ale specialității pe care o onorează, remarcate de exegezele confrăților, chiar dacă mai puțin cunoscute de către marele public.

Cu totul remarcabil este refuzul anchilozării, al rutinei sterile, continua primenire cu specialiști tineri, capabili să se integreze în proiecte de cercetare ambițioase, pentru ca mai apoi să publice în anuare și să se remarce într-un domeniu pe cât de lipsit de spectaculozitate, pe atât de prețios. Muzeul Țării Crișurilor, indiferent de sediu, rămâne o pepinieră a valorii și o școală a caracterelor. Voluminoasa bibliotecă plină cu tomurile anualelor certifică aceste aprecieri și îndeamnă totodată la un efort spiritual pe măsură, în viitor.

LITERATURĂ

Mircea PORA

CĂTRE DOMNUL PRIMAR,

Am să încep cu o întrebare. Ce mai faceți, domnule primar?... Dacă dumneavoastră faceți bine, atunci cum stau lucrurile cu doamna primar?... În privința ei, mass-media știe, ar fi unele probleme, dar, din fericire, nu grave, nu mari. S-a ars, draga de ea, iertați, vă rog, familiaritatea exprimării, la două degete de la mâna stângă, și la unul de la mâna dreaptă, în timp ce transporta, câteva ouă proaspăt fierte, de la cratița cu apă încă clocotindă spre platoul de răcire. Cât o privește pe fiica dumneavoastră, cu ea nu sunt probleme din toate punctele de vedere, mergând perfect la braț cu viața. Sunt convins, domnule primar, că nu peste multă vreme, adică după terminarea studiilor (repetențiile sunt excluse aici), ea-și va găsi un băiat minunat, poate nu chiar din popor, care o va cere, la modul clasic, de nevastă. Va urma imediat nunta. Parcă și văd cât de fericită va fi ziua aceea, când în calitate de socru mic, le veți dansa pe toate doamnele din înalta societate, ce dichisite și frumoase la modul excepțional, vor constitui sarea și piperul ceremoniei. Domnule primar, din tinerețe am un obicei foarte prost, dobândit cred, în timp ce-mi satisfăceam serviciul militar ... mănânc lucruri grele și în cantități mari, seara, când, în realitate, ar trebui să mă mulțumesc cu puțin sau chiar să nu iau nimica în gură. Ți-ai găsit-o cu astfel de recomandări inteligente în cazul meu!... Pentru a vă lămuri cum stau lucrurile, vă dau doar câteva exemple pe care, doamne ferește, nu cumva să le urmați ... Aproape în fiecare sâmbătă seara dar și în alte seri, din nefericire, când urmăresc la televizor bătăi în stil thailandez, seriale, etc., țin pe piept o tavă, iarna, cu sarmale reci, jumere, chiftele din spate de găscă, iar vara cu tobă, șuncă provenind de la porcii tăiați în anotimpul alb. Mai intră aici și prăjituri, mai ales cozonaci, care au prostul obicei, ca să zic așa, de a se umfla în stomac, devenind un fel de mingi. Cu această încărcătură, în “valiza” digestivă, pe la miezul nopții dau să mă culc. Vreo zece minute de la stingerea luminii, somnul parcă ar veni, dar după aceea, brusc, ca la o blestemată comandă, toate în interiorul meu încep să se agite. Splina, am impresia, se urcă pe ficat, stomacul o ia înspre plămâni, prin urechi trec curenți, inima nu bate bine încât cred că în orice clipă s-ar putea opri. Pe urmă, domnule primar, cam după o oră, o oră și ceva, de revoluție internă, adânc în miez de noapte, cad într-un fel de somn, smucit, cârpit, făcut din țândări, să nu-l dai nici la dușman. Cum, necum, atunci încep, pe bandă rulantă, să visez. Vă prezint doar câteva “filme” ca să vă dați repede seama cam despre ce este vorba ... Foarte des, mai ales după jumere și slănini, mă visez împreună cu dumneavoastră, prin trenuri, fugind de controlori, din lipsă de bilet. Penultima oară – e vorba, firește, de un vis – într-un expres fiind, amândoi, spre Iași, un controlor vă arăta cu degetul, strigând ... “Prindeți-l pe vagabond ca să-l dăm pe mâna legii” ... Altă dată, mai pe la începutul primăverii, aflându-ne într-un tren de marfă, din motive pentru mine necunoscute, din vagonul cu fân în care ne găseam, ați trecut sprinten, sportiv, când garnitura gonea, pe o platformă, ce transporta fier vechi, instalându-vă, incomod, sub roata unui tractor. Dar să știți, domnule primar, că mi-ați apărut în vise și în locuri mai deosebite, mai fine, aș putea spune,

intelectuale. Erați odată, fără doamna, la un concert de gitară clasică, în rândul al doilea, și dormeați de mama focului, dar academic, fără zgomote, care să vă facă de minune și în același timp să perturbe manifestația. Cu o altă ocazie, împreună cu domnul primar adjunct, amândoi în ținute turistice de vară, culmea, cu cravate de pionier la gât, vă plimbați pe o arie de treier din estul țării. Într-un timp record ați ajuns în vestul țării, și mai departe, salutați de grăniceri, în statul vecin, Ungaria, unde v-ați oprit ... tot pe o arie de treier. Aici, minune. Ca la o comandă, din vrăbii, grauri, berze naturalizate, pelicani misterioși ca mod de viață, mierle, privighetori, ciori mai negre decât mina de cărbuni, s-a constituit un cor, care prin bătăi de ciocuri, mișcări aprige de aripi, v-au cântat dumneavoastră și adjunctului “Ave Maria” “Für Elise” ... “Noapte Sfântă” și imnul unui stat african, plin de fraze muzicale superbe, cred că al Coastei de Fildes. La final, dumneavoastră i-ați spus subalternului ... “Scoate diplome de excelență pentru toți acești artiști cu pene” ... dar el v-a răspuns... “Sugerez altceva, să-i facem cetățeni de onoare, ai orașului pe care-l conducem și să le oferim cele mai selecte poduri drept locuințe”... După aceste propuneri, domnule primar, soarele a strălucit atât de puternic, încât tot câmpul, părea pardosit doar cu oglinzi. Totul s-a terminat – visul vreau să zic – printr-un dans aiuritor, în care vă învâртеați și dumneavoastră și adjunctul și păsările și cravatele de pionier și mici fragmente din ariile de treier ale întregii Europe ... Domnule primar, pentru că tot mi-am luat îndrăzneala de-a vă scrie, vă reproduc trei dialoguri, pe care la intervale nu prea mari de timp, le aud, neschimbate, sub ferestrele mele. Poate vă vor interesa, poate nu, posibil să le folosiți, ca punct de plecare în vreo schiță ce gândiți s-o scrieți, sau, în vreo lucrare, modernă, europeană, când vă veți lua la întrecere, cu alți primari, ce la rândul lor, comit lucrări de același fel. Dialogul numărul unu, sună după cum urmează, bărbat-bărbat, voci semi-agreabile, posibil fumători...

- Și zici că ai fost la spectacol? ...

- Fost, de zece ori dacă vrei, fost, dar începând cu actul al doilea a venit peste mine plictiseala...

- Se poate, vârstele, neaderența la ce fac cei tineri, ar fi posibile însă și alte explicații... dar să lăsăm spectacolul, dă-l în plata Domnului, spune-mi mai bine, cum a fost la concertul extraordinar al lui Bobocea, jr., se înțelege, prezentat laudativ, ca să nu zic altfel, de presă, radio, televiziune.

- Și aici același lucru. Primele trei părți acceptabile, dar cât privește partea a patra, cu intervenția celor șase bași, un dezastru, ba, mai rău, plictiseală, domnule, ca și cum te-ai duce să faci o excursie într-o zonă unde e numai nisip, sau, ai sta în fundul unei fântâni o jumătate de zi...

- Te înțeleg, lasă, schimbăm subiectul, spune-mi ceva, despre demonstrația de trageri de la poligon... de acum o săptămână...

- Pe scurt, concentrat, lume multă, cucoane în ținute de gală, domni care făceau pe deșteptii, maiori, colonei, generali în rezervă, măi Victore, cu un cuvânt plictiseală, dar una de zile mari, dacă poți tu să înțelegi asta...

- În sfârșit, spune-mi măcar mai pe larg, cum a fost cu elevul, parcă din clasa a unsprezecea sau a doisprezecea... toată suflarea vorbește...

- Păi cum să fi fost?... Oră de istorie. O recuperare. Pe la mijlocul ei, eu afirm că Iorga I-a întrecut pe toți savanții... Mulea nu, Iorga trece drept o nulitate... Mă enervez și-i trag zevzecului, contrar regulamentelor, o palmă. Obraznicul îmi arde două. Țip ... “vrei meci de box, haidem, între tablă și catedră... Și ne-am bumbăcit, cu eschive, directe, croșee, laterale, vreo trei-patru minute... După care el... cu falca roșie... “m-am

plictisit de ciomăgeală”... zic, la rândul meu, cu un ochi, cred, albastru... “și eu la fel”... și după ce-am căzut la pace, în loc să-I fac morală, îi trec un zece-n catalog. Asta a fost și-n lung și-n lat toată povestea”... Acum, domnule primar, după cum v-am anunțat, dialogul numărul doi, femeie-femeie, glasuri pițigăiate, posibilă deschidere spre isterie...

- Și, zici, că v-ați schimbat numele, altfel spus, ați renunțat la particola de noblețe, și tu ești iarăși Elena Țațu și nu Elena de Țațu...

- Da, și toate astea de pe urma unui vis...

- Hai, lasă-mă..

- Știi că mă plângeam de dureri... aveam bufeuri, amețeli, vânturi în locuri nepotrivate, necazuri... Când m-am internat la spitalul pentru VIP-uri, le-am spus medicilor, că simt șerpi, păianjeni în stomac și că am de gând să mă sinucid...

- Și ei?

- Investigații, ecografii, R.M.N.-uri... dar păianjenii, șerpii, tot acolo, până când

- Da... spune...

- Până când visez într-o noapte mai liniștită, că mă plimbam prin vila noastră de la țară, cu o bătrână, o necunoscută. Îmi spune... “vrei să te vindeci?... “Vai de mine, cum să nu!”... “Atunci nu mai fă pe nobila, că doar îți cunoști nivelul ... și revino la obiceiurile de pe când nu aveai chiar atâția bani”...

- Și tu?..

- Mai întrebi... I-am spus lui Buhăilă, soțul, că așa și pe dincolo, sănătatea mea în schimbul lenjeriei intime “Versace”, a zilelor de primire, a escapadelor pe nu știu ce coaste, a unei vile noi, a meselor cu raci, scoici, sosuri etc...

- Și?...

- Nici un “și”... Țucu, Buhăilă, vreau să zic de-o bună vreme cu ale lui, cu afacerile, eu cu ale mele... vorba bătrânei din vis... gata cu noblețea... Îmi spăl, îmi gătesc simplu, moldovenește, mobilul cu pietre, o minunăție, l-am făcut cadou, de Crăciun, de Paște, post, lenjerie intimă, marca “Tetra” ca pe vremuri, și, bineînțeles, gata cu particola “de”... am redevenit cea de pe timpuri, Elena, iar pentru prieteni, cunoscuți... Lenuța... Lenuța Țațu.

- Și cum te simți... cu sănătatea vreau să zic...

- Mulțumesc de întrebare... ca o nou-născută...

Și acum, domnule primar, cel de-al treilea dialog și ultimul, nici bărbați, nici femei, niște spectre, posibil smintiți, un amestec de ciudățenie, candoare, sarcasm, umor, zău, mai multe nu pot să vă zic...

- Și spuneți că cineva v-a șoptit la ureche... “haidem să jucăm ping-pong cu mireasa moartă”...

- Mai mult decât atât, mi-a sugerat că ar fi un nepot, firește, foarte îndepărtat, al marelui Mozart...

- Lăsați-l, nu e singurul care-și pierde mințile, prin acest potop de frunze. Mai bine descrieți-mi acele clopote ce vă apar în somn...

- Sunt, de fapt, niște capete pleșuve, pe care alunecă picături de apă, uleiuri, dacă vrei capete lungi, atinse de vreme, ce se afundă treptat în pământ...

- Doamne, Dumnezeule, ce tablou frumos, mă întreb câți l-ar înțelege...

- Poate doar aceia ce-au plutit cu aripi larg deschise peste mări și oceane.

- Credeți că mai e mult până ce vom ține orașul acesta în palmă?...

- Nu vă pot răspunde... dar mai bine s-o ascultăm pe doamna care solfegiază...

- Glasul ei e ca un vânt ce perie firele de iarbă...

- Exact, dar pare a fi și un cuțit ce perforează discret vase de sânge...
- În registrul grav e însă o armată, nimicică de căldură...
- Iar în cel sub-grav, o mână ce treptat se răcește...
- Înainte de-a ne despărți, spuneți-mi, când vă mai vedeți cu domnul Schubert?...
- Pentru asta trebuie mai întâi să-l expediez pe plicticosul de Klee...
- Și abia după aceea vor veni mulțimile cu ochi negri, verzi, albaștri, căprui cu cristalinele în stare bună, dar cu articulații ruginite...
- Exact cum spui, abia după aceea...

Stimate domnule primar, până la urmă chiar și o scrisoare trebuie să se apropie de sfârșit. Stau ca un belfer, ca un patrician roman, în scaunul meu cu rotile și privesc pe fereastră. Peisajul cam același... chioșcul de ziare cu cozi lungi de țevă, prăvăliile de măruntășuri, înalte ca palmierii din pustii, farmacia cu oglinzi, candelabre, ca hallul unui mare hotel, telefonul public la care rar să nu fie cineva, stațiile de tramvaie, concepute în stil doric, când fremătând de oameni, când pustii precum cimitirele. Mai încolo, mai spre dreapta, prin raport cu un turn de observație al Inspectoratului școlar, se află, majestuoase încă, ruinele Abatorului, și, lângă ele, gardurile, pe jumătate roase, ale unei foste piețe. Dar cu tot regretul să lăsăm de-o parte vechiturile căci eu, de abia aștept să văd cartierele noi, care s-au ridicat sub oblăduirea dumneavoastră: cel antic, cu bulevardele Burebista, Augustus, Decebal, cel medieval dominat de statuile lui Vlad Dracu și Albertus Magnus, cel modern plin de bănci, de instituții juridice, polițienești, financiare și, în fine, iubiiții noștri zgârie-nori de azi. Ce lume trebuie să fie pe acolo, cât de interesantă, de unică, în felul ei... E de-a dreptul senzațional, ca profitând de cele mai sofisticate drumuri în nici o oră să vezi babilonieni, daci, greci, arhonți, senatori, cavaleri, turnire, călugări capucini, cerșetori, franciscani, frumoase ale saloanelor, artiști ai conversației, ajungându-se finalmente, la sportivi de mare performanță, actori, felurite vedete, savanți, Guinness Book, televiziuni, săli de internet, forfotă, mai ales de sărbători, uluitoare. Domnule primar, după cum am fost informat, de apropiați de încredere, cam pe aici se plimbă, personajul meu, probabil, în activitate, fost cam șef, și care acum, nu mai știe cum să-și omoare timpul. Are un nas lung cu o aluniță-n vârf, pas solemn, mâinile mereu la spate, ochii spălăciți, o bărbie învăluită discret în grăsime, ... ușor de recunoscut... Rugămintea mea la dumneavoastră, domnule primar, ar fi aceea (armata de consilieri poate ar fi utilă), de a-l depista și de a-l determina, cumva, pe OM, să mai treacă și pe sub geamurile mele, măcar de trei ori pe săptămână, pentru ca observându-l bine, să-mi împlinesc și eu visul, de-a scrie, cât voi mai exista, o povestire, cu adevărat, frumoasă...

Cu speranța că mă veți ajuta, rămân, al dumneavoastră, al doamnei și al consilierilor locali un devotat amic, Mircea...

ETNOGRAFIE

Cristian CABĂU

**CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA
SISTEMUL DE CULTURĂ „CU PÂRLOAGĂ”
LA NIVELUL MUNȚILOR APUSENI**

Literatura istorică, etnologică, geografică, agronomică ori sociologică românească privitoare la evoluția și răspândirea sistemelor de agricultură este una destul de bogată¹⁸⁵. Dar asemeni altor domenii ale civilizației populare, studierea tehnicilor agricole prezintă numeroase obstacole în legătură cu ceea ce știința etnografică numește „limbaj controlat”, în condițiile lipsei unei clarificări și unificări terminologice. Studiul sistemelor de agricultură este un exemplu edificator în acest sens, în condițiile în care cercetarea „se complică prin lipsa de consens în ceea ce privește distribuirea lor în timp și spațiu în cadrul civilizației agrare românești, în absența unei informații cât de cât complete și sistematice, cu referire la diferitele epoci istorice, circumscrise diverselor regiuni ale țării”¹⁸⁶.

Lipsa abordărilor regionale, a analizelor detaliate și focalizate asupra unei singure zone, relativ uniformă din punctul de vedere al realităților inventariate, poate fi observată și în cazul Munților Apuseni. Cele mai multe lucrări care vizează spațiul montan menționat tratează dintr-o perspectivă generalizatoare sistemele de agricultură de aici, dând naștere la o diversitate de păreri și opinii¹⁸⁷.

¹⁸⁵ Enumerăm în continuare unele lucrări, fără a avea pretenția exhaustivității: P. S. Aurelian, *Sistemele de cultură și raporturile lor cu starea socială*, București, 1891; George Maior, *Politica agrară la români*, 1906; Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, București, I, 1958; Romulus Vulcănescu, *Agricultura de munte în vestul Carpaților meridionali*, în *REF*, 2, 1967, p. 89-100; Ilie Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1969; Eugen Sănduleac, *Compediul istoriei «sistemelor agricole» din România*, în *Terra Nostra*, II, București, 1971; Nicolae Dunăre (sub redacția), *Țara Bârsei*, București, I, 1972; Ion Vlăduțiu, *Etnografie românească*, București, 1973; Valer Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978; Georgeta Moraru Popa, *Probleme preliminare ale clasificării în etnologia agrară*, II, în *Atlasul etnografic al României. Buletin*, 1980; Romulus Vuia, *Studii de etnografie și folclor*, București, II, 1980; Ioan Toșa, *Contribuții la studiul agriculturii tradiționale românești*, în *Crisia*, XIV, Oradea, 1984; Gheorghe Iordache, *Ocupații tradiționale pe teritoriul României*, Craiova, I, 1985; Barbu Ștefănescu, *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX)*, Oradea, I, II, 1995

¹⁸⁶ Barbu Ștefănescu, *Considerații asupra tehnicii agricole din Bihor în secolul al XVIII-lea. Sistemele de agricultură*, în *Crisia*, XIV, 1984 (în continuare: Barbu Ștefănescu, *Sistemele de agricultură...*), p. 383

¹⁸⁷ Lucia Apolzan, *Observații asupra ocupațiilor agricole în Munții Apuseni*, în *Apulum*, II, Alba Iulia, 1943-1945 (în continuare: Lucia Apolzan, *Observații asupra ocupațiilor agricole...*), p. 284-

Un exemplu este dat de numeroasele denumiri pe care sistemul de cultură cu „pârloagă” le-a primit: „exploatare pastorală”¹⁸⁸, „sistem în moiști și țelini”¹⁸⁹, „sistemul alternării regulate „moină” („țelină” sau „pârloagă”) - cereale”¹⁹⁰, sistem „pluriennial pe rând de locuri”¹⁹¹, „sistem cu țelină”¹⁹², „sistem «într-un câmp»”¹⁹³, sistemul „moinei”¹⁹⁴, „agricultură mutătoare”¹⁹⁵. Având în vedere faptul că termeni precum „moină”, „țelină” și „pârloagă” au o semnificație apropiată, și anume aceea de „teren agricol lăsat necultivat unul sau mai mulți ani pentru a-și spori proprietățile productive”¹⁹⁶, vom folosi în continuare denumirea de „sistem cu pârloagă” pentru a desemna unul dintre cele mai vechi sisteme de cultură românești, încă în uz în unele sate ce practică o agricultura montană: Munții Apuseni, Zarandul și Banatul muntos, Maramureș și Năsăud.

Din punct de vedere etnologic, sistemul de cultură reprezintă „totalitatea mijloacelor de muncă și a tehnicilor procesului de producție agrar, aplicate potrivit condițiilor naturale și a formei de organizare socială caracteristică comunităților agrare într-o anumită perioadă istorică”¹⁹⁷. Una dintre cele mai complexe și complete definiții acordate sistemului de cultură înțelege prin acesta „ansamblul măsurilor de ordin tehnic (tehnică de cultură agricolă, tehnici de creștere a animalelor, tehnici de utilizare complexă a pădurilor etc.), organizatoric, juridic, a raporturilor dintre ramurile economice, stabilite pentru valorificarea spațiului de viață al unei comunități, potrivit condițiilor naturale și cultural istorice”¹⁹⁸.

Elementele cadrului geografic al Munților Apuseni împreună cu realitățile climatice, pedologice și hidrologice sunt cele care condiționează agricultura montană, și implicit sistemele de cultură utilizate. Ca și element de arheocivilizație, sistemul „cu pârloagă” a fost pus în practică în special în bazinul

311; Valeriu Butură, *Sisteme de cultură în Munții Apuseni*, în *Apulum*, VIII, Alba Iulia, 1971 (în continuare: Valeriu Butură, *Sisteme de cultură...*), p. 509-523; Nicolae Dunăre, *Mijloace tradiționale în agricultura Munților Apuseni în prima jumătate a secolului XX*, în *Apulum*, XI, Alba Iulia, 1973 (în continuare: Nicolae Dunăre, *Mijloace tradiționale...*), p. 575-632; Ioan Toșa, *Contribuții etnografice la studiul sistemelor de agricultură transilvănene*, în *AMET pe anii 1974-1975*, Cluj-Napoca, 1975 (în continuare: Ioan Toșa, *Contribuții etnografice...*), p. 105-119; Barbu Ștefănescu, *Sistemele de agricultură...*, p. 383-437

¹⁸⁸ Constantin Filipescu (sub redacția), *Marea enciclopedie agricolă*, V, București, 1943, p. 491-492

¹⁸⁹ Valeriu Butură, *Sisteme de cultură...*, p. 514

¹⁹⁰ Gheorghe Iordache, *op. cit.*, I, p. 94

¹⁹¹ Valeriu Butură, *Străvechi mărturii de civilizație românească*, București, 1989, p. 187

¹⁹² Ioan Toșa, *Contribuții etnografice...*, p. 106

¹⁹³ Barbu Ștefănescu, *Sistemele de agricultură...*, p. 393

¹⁹⁴ H. H. Stahl, *op. cit.*, I, p. 274.

¹⁹⁵ Romulus Vulcanescu, *op. cit.*, p. 91; Nicolae Dunăre (sub redacția), *Țara Bârsei*, p. 109,110; Ion Vlăduțiu, *op. cit.*, p. 203

¹⁹⁶ Gheorghe Iordache, *op. cit.*, I, p. 94

¹⁹⁷ Georgeta Moraru Popa, *op. cit.*, p. 166-167

¹⁹⁸ Barbu Ștefănescu, *Sistemele de agricultură...*, p. 386

superior al văii Arieșului, regiune suprapusă în mare parte plasei Câmpeni (suprafață de 134.189 iugăre sau 77 226 hectare), așezată la extremitatea vestică a fostului județ Cluj-Turda¹⁹⁹. Din punct de vedere al formelor de relief, surprinde aspectul liniștit al înălțimilor, care prezintă o suprafață aproape uniformă cunoscută sub numele de „platforma Arieșului” sau a „Țării Moșilor”²⁰⁰.

Definițiile și descrierile date sistemului „cu pârlouă” subliniază înainte de toate răsfirarea, împrăștierea suprafețelor arabile printre celelalte categorii de terenuri și pe toată întinderea hotarului satului. Ori tocmai faptul că terenurile agricole sunt foarte slabe din punct de vedere al fertilității a împiedicat formarea unor „sole” compacte, determinând dispersarea terenurilor arabile. În descrierea mecanismelor de funcționare și structurare ale sistemului trebuie să plecăm de la constatarea că acesta „este specific unei agriculturi practicate insular, terenurile arabile reprezentând procente scăzute în ansamblul hotarului, în raport cu fânațele, pășunile, cu pământurile care sunt lăsate, într-o formă sau alta, să se refacă”²⁰¹. Cercetătorii zonei au subliniat răsfirarea terenurilor arabile, întâlnindu-se aproape peste tot petece de arături răsfirate pe toate coastele, în ținutul Apusenilor satele nedispunând de un „hotar agricol întins și bine diferențiat în raport cu celelalte categorii de terenuri, ci de porțiuni insulare reduse ca întindere și adeseori puțin roditoare”²⁰².

Imaginile etnografice nu trebuie să ne inducă însă în eroare, deoarece chiar dacă zona în care se practica acest sistem este una montană prin excelență, procentul ridicat al terenurilor arabile surprinde. Astfel, într-o statistică din 1941, din suprafața totală a plășii Câmpeni, 51.3% o reprezentau pădurile, fânațele și pășunile ocupau 28.2% iar terenul arabil deținea 18%²⁰³. Avem de a face cu un procent ridicat pentru o regiune montană și care demonstrează în același timp importanța agriculturii pentru comunitățile umane de aici, problemele fiind generate de faptul că aceste suprafețe nu puteau fi cultivate an de an, în condițiile în care „în realitate de multe ori se ară numai două părți, iar trei părți rămân să se odihnească, sau uneori se ara și mai puțin, chiar a cincea parte”²⁰⁴.

Funcționarea sistemului presupune defrișarea ori destelenirea unei suprafețe de teren, cultivarea acesteia cu cereale ori alte plante până la scăderea fertilității când, în vederea refacerii proprietăților productive, era lăsată nelucrată mai mulți ani. În tot acest timp, terenul respectiv se înierbează și este fie cosit, fie pășunat cu animalele. După scurgerea perioadei de odihnă, „moina” („țelina” sau

¹⁹⁹ Lucia Apolzan, *Sate-crânguri din Munții Apuseni. Observații asupra așezării lor sociale*, în *Sociologie românească*, an V, nr 1-6, p. 150

²⁰⁰ Emmanuel de Martonne, *Excursions géographiques de l'Institut de Géographie de l'Université de Cluj en 1921. Le massif du Bihor*, în *Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj*, vol. I. București, 1924, p. 79

²⁰¹ Barbu Ștefănescu, *Tehnică agricolă...*, II, p. 12

²⁰² Nicolae Dunăre, *Mijloace tradiționale...*, p. 604

²⁰³ Lucia Apolzan, *Observații asupra ocupațiilor agricole...*, p. 289

²⁰⁴ *Ibidem*, p. 299

„pârloaga”) este iarăși deștelenită și însământată cu cereale. Avem de-a face cu o alternanță „moină” („țelină” sau „parloagă”), pe de o parte, - cereale, pe de altă parte, regulată (durata fiecărei etape fiind însă variabilă în timp) și permanentă (fără renunțarea definitivă sau foarte îndelungată la porțiunea de teren smulsă deja din starea naturală)²⁰⁵.

Un aspect care variază în funcție de cei care l-au studiat este cel al numărului de ani în care o suprafață arabilă era cultivată. Desigur că aici nu putem să ajungem la concluzii definitive, în condițiile în care în discuție intervin numeroși factori. Cel mai important este desigur posibilitatea gunoirii respectivei suprafețe, fertilizare care creștea numărul de ani, cu menținerea unor producții relativ bune. Se pare însă că niciodată nu se depășeau patru-cinci, în condițiile în care solul pietros, chiar gunoit corespunzător, își pierde repede fertilitatea. Un al doilea factor de luat în considerare era mărimea suprafețelor deținute de către fiecare gospodărie țărănească. Având în posesie mai multe arabile, țăranul putea organiza rotații mai scurte ale diferitelor categorii de terenuri deținute, avantajele fiind astfel evidente. Și în ceea ce privește perioada odihnei, situațiile pot fi diferite, patru sau cinci ani fiind limita temporală inferioară destinată refacerii și recăștigării proprietăților de către terenul aflat anterior în cultură, 5-6 ani și chiar 8-10 ani, din mai multe motive precum lipsa îngrășămintelor și a seminței, nevoia de fânațe.

În condițiile în care porumbul nu s-a putut adapta prea bine reliefului înalt din bazinul superior al Arieșului, păioasele (grâu, orz, seacă și ovăz) vor fi principalele plante cultivate în cadrul sistemului, în special soiurile de primăvară. În peisajul cerealier al regiunii, se va insera, începând cu secolul XIX, și cartoful.

Agricultura montană s-a dezvoltat într-o foarte strânsă interdependență cu creșterea animalelor. Întreținerea acestora s-a adaptat cerințelor de ameliorare a terenurilor destinate plantelor alimentare de bază, ceea ce a dus la stabilirea ciclurilor de pășunat în diferitele zone economice sătești și la apariția diferitelor sisteme de culturi. Trebuie să facem distincție în ceea ce privește așezările din Țara Moșilor din punct de vedere al formelor pe care creșterea animalelor o îmbracă. Unele dintre aceste sate dețin o suprafață extinsă în zona înaltă a munților, prezentând o zonă intermediară, zona „mutăturilor”, unde se sta cu vitele 3-4 săptămâni. Aici oamenii au „sălaş”, casă de locuit cu o singură încăpere și „șură”. În imediata apropiere se găsește arătura, fânațul și pășunatul, mici „petece în jurul gospodăriei. În timpul verii vitele stau la munte, unde au „stâni” cu o singură încăpere. În acest timp la mutătură se cosește, se strânge fânațul și cerealele. Toamna, după adunarea recoltei, vitele sunt aduse din nou la mutătură și apoi acasă la iernat”²⁰⁶. Al doilea grup de localități este reprezentat de cele ale căror locuințe au cuprins tot hotarul până la altitudinea de 1300-1400 m, păstoritul având aici doar două faze: iarna în sat și vara la munte.

²⁰⁵ Gheorghe Iordache, *op. cit.*, p. 91

²² Lucia Apolzan, *Observații asupra ocupațiilor agricole...*, p. 300

Pășunatul animalelor era îngăduit numai primăvara de timpuriu și toamna târziu în cuprinsul hotarului satului. Vitele se pasc în hotar, pe „toată lumea, (toate proprietățile), până la sfârșitul lunii mai, apoi „lumea” se oprește și tot omul își ține vita pe pământul propriu, ori o duce la munte. În zona pășunilor alpine, la peste 1300 m altitudine, existența colibilor de vară și a puieților pentru vite facilita creșterea animalelor. Acolo se sta până la ziua Crucii (14 septembrie), după care se cobora și se pășunau animalele pe proprietăți, înapoi de a se slobozi iar tot hotarul. După strângerea recoltei, pe la Sfântul Dumitru, pășunatul era din nou liber.

Dacă în alte zone ale țării, habitatul a fost influențat în mare măsură de către factorii istorici sau economici, în cazul Apusenilor ne găsim în prezența unei situații aparte, în condițiile în care „așezările cu case izolate trec peste toate formele de teren și, deci, existența acestui tip de sat nu se explică, în această regiune, numai pe temeiul factorului geografic, ci trebuie să ne gândim și la factorul economic”²⁰⁷. În locul culturilor semănate în aceeași parte a satului, sistem care presupune o vatră adunată, aici vatra este identică cu aproape tot hotarul satului. Gospodăriile satului fiind risipite pe întreaga sa suprafață, vatra ajunge să se confunde cu hotarul satului, nota particulară fiind dată de grupurile izolate de gospodării numite „crânguri”.

Legătură strânsă între mediul geografic și așezările omenești, atât în ceea ce privește poziția cât și forma lor este evidentă în cazul Apusenilor. Gospodăriile au găsit o mai prielnică așezare pe suprafața platoului, decât în văile înguste cu luncile reduse la o fâșie de abia câțiva zeci de metri, expusă și aceasta inundațiilor. Înălțimile îi atrăgeau și din cauza nevoile economice, nutrețele, produsele agricole fiind greu de transportat în vale. Dar aici pe înălțimi terenurile arabile, având o dispunere insulară au determinat de asemenea „insularitatea” gospodăriilor, nevoite a se așeza în mijlocul proprietății, situare cu certe avantaje din punct de vedere economic. Astfel, este evident că în cazul Țării Moșilor, practicarea agriculturii montane, prin utilizarea sistemului „cu pârloagă” a condiționat în mare măsură habitatul cu case izolate.

Din punct de vedere istoric și tehnic, sistemul „cu pârloagă” este unul dintre cele mai vechi și mai puțin evolute sisteme agricole. Menținerea sa în uz chiar și în prezent nu ține de o retardare tehnică ci de încercarea locuitorilor din Apuseni de a-și adapta preocupările agricole la condițiile speciale ale munților, țăranul trebuind să plătească adeseori cu neîndestularea culturile practicate. Acestea și-au dovedit utilitatea mai ales în perioadele în care comerțul cu cereale era mai puțin dezvoltat, fără a mai vorbi de situațiile de criză, în care deținerea unor rezerve proprii era o chestiune vitală. Privind din punct de vedere ecologic, sistemul „cu pârloagă” a contribuit la menținerea echilibrului între mediul geografic și comunitățile umane din Apuseni, prin încadrarea sa în agricultura montană, una prin excelență ecologică, în condițiile în care în regiunile montane

²⁰⁷ Romulus Vuia, *op. cit.*, p. 177

unde „nici un alt sistem agricol nu poate fi aplicat până astăzi, fără forțarea limitelor naturale ale pământului”²⁰⁸.

Cadrul montan al Apusenilor a reclamat „pârloaga” ca și o necesitate economică, „odihna îndelungată a pământului fiind aici prețul plătit pentru ca sistemul economic să funcționeze totuși, chiar cu randamente cerealiere slabe. Cerealele sunt importante pentru alimentație, dar nu sunt singurele care contează; animalele sunt tot atât de importante și meseriile artisanale”²⁰⁹. Tocmai suplețea economică a sistemului a asigurat supraviețuirea comunităților umane de aici.

Victimă a numeroase prejudecăți economice și istoriografice deopotrivă, sistemul încă este în uz în satele Apusenilor. Iar acest lucru nu poate constitui o surpriză decât pentru cei prea puțin familiarizați cu problemele particulare ale muntelui, cu aspectele speciale pe care el le aduce în discuție. Considerarea sa drept o retardare, o relicvă a istoriei reprezintă o greșeală, săvârșindu-se astfel o „fantastică eroare de judecată”, ce ține de perspectiva din care privim, căci regiunile „unde iarba bate grâul, unde vitele reprezintă bogăția dominantă”, nu sunt decât una dintre realitățile agriculturii europene²¹⁰.

Perioadele de criză demografică au tendința de contracta terenurile cultivate, de a restrânge suprafețele agricole, în timp ce procesul invers duce tocmai la trecerea spre aplicarea unor sisteme mai avansate. Cu toate că zona Apusenilor a cunoscut începând cu mijlocul secolului al XVIII-lea o creștere demografică constantă, trecerea spre intensiv nu s-a realizat decât în zonele marginale spațiului montan propriu-zis. Țăranii din bazinul superior al Arieșului au conștientizat că orice încercare de abandonare a sistemului „cu pârloagă” și utilizare a unuia superior era sortită eșecului, preferând să rămână solidari tradiției din acest punct de vedere. O tradiție care deși nu era capabilă să genereze prea multe avantaje, era singura în măsură să contribuie la asigurarea subzistenței, trăsătură pe care nici măcar astăzi agricultura montană nu a „abandonat-o”.

RÉSUMÉ
CONTRIBUTIONS A LA CONNAISSANCE DE SYSTÈME
DE CULTURE AVEC <<PÂRLOAGĂ>>
(JACHÈRE) DANS LES MONTS APUSENI

Le système de culture avec <<pârloagă>> (jachère) a représenté et il est encore, la seule modalité de mise en valeur des terrains arables de Montaignes d'Apuseni. Son existence est conditionnée principalement par des facteurs géographiques de la zone, ses implications étant parmi les plus importantes, en spécial sur le mode d'usage du terrain, de l'élevage ou de l'habitat. De nos jours,

²⁰⁸ Barbu Ștefănescu, *Implicațiile ecologice ale agriculturii tradiționale de munte*, în *Crisia*, XV, Oradea, 1985, p. 372

²⁰⁹ Idem, *Tehnică agricolă...*, II, p. 17

²¹⁰ Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, I, București, 1994, p. 129

son utilisation ne traduit pas un retard technologique, mais correspond à la prise de conscience des limites naturelles de la zone. Le système est spécifique à une agriculture de subsistance, il est solidaire avec la tradition; malgré ses résultats et ses performances réduits, il a contribué au maintien de l'existence des communautés dans les Apuseni.

FOLCLORISTICĂ

Valerica DRAICA

PREZENȚA DIVINITĂȚII ÎN COLINDELE ROMÂNEȘTI

Colindele românești poartă vestigiile primei propagande creștine pe teritoriul românesc. Inspirația populară în crearea colindelor trebuie raportată la momentele inițiale ale răspândirii creștinismului. Apariția Divinității în mijlocul oamenilor, ceea ce prin expresia grecească se numește *epiphaneia*, care înseamnă *aparitie, manifestare*, este folosită în literatura veche păgână pentru a indica apariția unei zeiți printre oameni, dar și efectele de eliberare ale revelării acestei divinități. Conținutul profund al sărbătorii *Epifaniei* a avut în creștinism un sens ideologic, scopul ei fiind acela de a dovedi manifestarea Domnului în lume, întruparea puterii dumnezeiești, prezența sa pe pământ, între oameni.

Epifania este o idee fundamentală a colindatului, unde ordinea firească a lucrurilor se poate inversa. Dumnezeu umblă și este așteptat ca oaspete, în casele oamenilor:

„Când o fi mâine la prânz
Așteptăm pe Dumnezeu
Să-l prânzim, să-l ospătăm”

Sau:

„La ceas masă de mătasă
Sântu, sânt colaci de grâu.
- Da cu-aceea ce-așteptați?
- C-așteptăm pe Domnu sfânt.
- Poftim, Doamne, cu noi la prânz.”

Ori:

„Ieșiți, ieșiți, boieri mari
Colindăm Doamne, colindă
De vedeți pe Dumnezeu,
Cum coboară de frumos,
Cu-n hojmânt până-n pământ,
Da de larg jur pre pământ.
Scris în pieptul Domnului,
Scris-e raza soarelui.
Iar în dosul soarelui
Scrisă-i luna și lumnina,
Dar în brazii umerei
Scris-își doi luceferei,
Mai în jos pe mânecile
Scrise-s stele mărunțele,
Dar în poala Domnului

Scris își juni colindători.”²¹¹

În multe colinde, este vorba despre Pruncul sfânt, Dumnezeu nou-născut, în altele, Dumnezeu adult, colindă cu ceilalți feciori din sat:

„Sculați, sculați, boieri mari

Că vă vin colindători

Noaptea pe la cântători

Și printr-înșii cine-și vine?

Vine-și bunul Dumnezeu...”

Într-un studiu critic, Traian Herseni vorbește despre ”credința fundamentală în care se desfășurau cetele de feciori și care era determinată de părerea că în noaptea de Crăciun se deschide cerul, Dumnezeu coboară pe pământ, se amestecă printre colindători sau se așază în fruntea lor și umblă din casă în casă, pentru a binecuvânta, prin prezența și acțiunile sale, pe oameni.”²¹² Iar Dan Octavian Cepraga²¹³ interpretează revelarea Divinității în mijlocul colindătorilor ca o adevărată *epifanie*, în sensul creștin al cuvântului, așa cum apare în anumite pasaje din Epistolele Sfântului Pavel.²¹⁴

În elaborarea folclorică a subiectului, tema manifestării Mântuitorului se dezvoltă în miezul acțiunilor rituale, fiind integrat modelului ceremonial predominant. Divinitatea apare, așa cum se vede din cele câteva texte prezentate, în fruntea colindătorilor. Dumnezeu, erou al narațiunii și referent sacru al mesajului creștin, devine aici chiar performerul și transmiteătorul mesajului, realizând un act de comunicare directă, fără intermediari, cu comunitatea colindată. Concluzia este că vocea colindătorilor se confundă cu vocea divină, reflectând-o, anulând orice distanță între planul ceremonial și planul semnificațiilor creștine, întărind legitimitatea lor rituală.

Procesul de laicizare a formelor vieții spirituale a dat naștere unui curent umanist, de nuanță populară și cavalească, nu atât opus *nimbului religios* sau *umanismului creștin*, cât ca tendință de adaptare la evoluția specifică vremii. Umanismul Renașterii, așadar, s-a afirmat printr-o desacralizare a misterului și printr-o atmosferă fantastică, punându-se accent pe detalii și accesorii, încât ceea ce atrage luarea-aminte nu mai este subiectul sacru, ideea religioasă, ci ingeniozitatea și noile relații stabilite între culori, cuvinte, dar și teme, motive și așa mai departe. Care, la rândul lor, dezvăluie propriile lor taine, nefiind obligate a fi doar simple semne pentru relevarea misterului divin. Totuși „procesul de laicizare a spiritului, cu toată ura și disprețul față de cler, datorită declasării și imoralității sale, nu constituie neapărat o manifestare antireligioasă. Cel mai adesea, tocmai forța sentimentului religios, a moralei creștine, declanșează ura contra corupției clerului, lupta împotriva nedreptăților pontificale”, încercându-se o „restaurare a creștinismului primitiv”²¹⁵.

Modelele religioase ale celor mai variate manifestări sufletești – iubirea, ura, suferința morală, ideea de sancțiune a binelui și răului (paradisul și iadul) – au impresionat imaginația oamenilor, constituind totdeauna o prezență aproape obsesivă în

²¹¹ Dan Octavian Cepraga, *Gratiurile Domnului*, Antologie și studiu, p.36 și urm.

²¹² T.Herseni, *Forme străvechi de cultură populară românească*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1977, p. 56.

²¹³ Dan Octavian Cepraga, *op. cit.*, p. 67

²¹⁴ Cf. 2 Tesalonicieni 2,8; 2 Timotei 1, 10; Tit 2, 13

²¹⁵ N. Balotă, *Prefață la Iacob Burkhardt, Cultura Renașterii în Italia*, p. XIII

viața spirituală a artiștilor, care căutau cu disperare un liman al purității (de aici, cultul Sfintei Fecioare) în sfera imediatului.

Criteriile canonizării devin și ele superflue, iar sfințenia se transformă sau revine în ceea ce era originar - un soi de *beatitudine* în fața splendorilor naturii. Însăși adorarea sfinților dezvăluie la rândul ei, o aprofundare a tensiunii nu numai religioase, ci și lăuntrice, constituindu-se ca o breșă în sfera supranaturalului, prin umanizarea, individualizarea și chiar funcționalizarea sfinților, care sunt transformați în eroi ai imaginației populare. Așadar, în cadrele ideologiei religioase, refuzul individualității, tendința spre o esențializare de tip supranatural a dat naștere unui *symbolism mistic*, care deduce din reprezentarea lui Dumnezeu posibilitatea de a reprezenta orice. Ori, cum spune J. Huizinga²¹⁶, de vreme ce totul emană de la Dumnezeu, nu există nimic fără înțeles „și astfel ia naștere măreața și nobila reprezentare a lumii ca o singură și mare înlănțuire simbolică, o catedrală de idei, suprema expresie ritmică și polifonică a tot ceea ce se poate gândi”. Gândirea laică, mai spune Huizinga, oferă o permanentă „transfuzie a simțământului maiestății și veșniciei lui Dumnezeu în tot ceea ce este perceptibil și imaginabil. Ea ține în permanență aprins sensul mistic al vieții. Ea impregnează reprezentarea oricărui obiect cu o valoare estetică și etică sporită. Obiceiul de a vedea toate lucrurile în relația lor simbolică și în raportul lor cu veșnicia a menținut, în lumea ideilor, o strălucire în culori șterse și o varietate cu limite vagi”²¹⁷, care este miracolul personalității sondate până în adâncul sufletului.

În consecință, sentimentele, inclusiv cel religios, nu-și pot afla o întemeiere și o certitudine decât prin *umanizare și spiritualizare*, și nu printr-o negare ascetică a lumii sau a credințelor. Spiritul religios își asociază doctrina antropocentrică, în care „trestia gânditoare” a lui Blaise Pascal știe, totuși, că, fără grația divină, este incapabilă de bine, adevăr și frumos.

Bibliografie:

1. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, (1988), Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București
2. Herseni, Traian, (1977), *Forme străvechi de cultură poporană românească*, Editura Dacia, Cluj-Napoca

²¹⁶ Johan Huizinga, *Amurgul evului mediu*, p. 319

²¹⁷ *Ibidem*, p. 336

RECENZII

Cedric Mims, *Enciclopedia morții*, Editura Orizonturi, 2006

Abordând tema morții intrăm într-o sferă cunoscută, dar și necunoscută nouă. Cunoscută, deoarece din punct de vedere teoretic s-a scris și se scrie în continuare despre moarte și ceea ce urmează „dincolo”, dar necunoscută muritorilor pentru că doar o singură Ființă - cu natură umană și divină - s-a întors de Acolo – Mântuitorul.

A vorbi despre moarte e un lucru dificil. Însă există unii oameni care se încumetă să o facă. Cu știință chiar. Cu atât de mare știință încât se poate scrie o adevărată *Enciclopedie* despre acel mister căruia – cândva – îi vom plăti tribut cu toții. Dintre toate ființele, doar omul știe că va muri. Atitudinea în fața morții este diferită: cu toții știm că vom avea un sfârșit, însă ne comportăm uneori de parcă am trăi etern în lumea fizică, irosindu-ne timpul, energia, sentimentele, trăirile pentru lucruri inutile existenței noastre sau lucrând grav împotriva asemănării noastre cu Dumnezeu.

Realizată în format mare, conținând 387 de pagini, *Enciclopedia morții* este constituită din: *Prefață*, patru părți ce conțin 16 capitole, iar la sfârșitul cărții găsim fotografiile, scene, reprezentări, simbolurile ale morții de-a lungul secolelor.

Partea întâi a cărții începe cu definiția morții. Cu întrebarea de ce este necesară moartea. După cum știm, moartea este o „strategie” a naturii. În fiecare secundă celulele din noi mor. Procesul de construire, de creștere a omului presupune și o autodistrugere a celulelor. Viața reprezintă un proces al modificărilor permanente. În lipsa morții, lumea s-ar umple cu repeziciune de creaturile prezente pe pământ în momentul respectiv, astfel nemaexistând evoluție. Toate vietățile sunt obligate să se reproducă și să se multiplice, iar când mor, locurile le sunt luate de urmași. Dar locurile disponibile sunt limitate. În lipsa morții, lumea s-ar suprasatura de ființele prezente pe pământ. S-ar ajunge chiar la o luptă pentru supraviețuire, deoarece supraaglomerarea ar crea probleme. Natura este atât de prolifică, încât moartea trebuie să intervină la nivelul fiecărei specii.

Ne-am putea pune întrebarea: de ce nemurirea ar crea probleme? În primul rând, ar fi devenit imposibilă obținerea transformărilor indivizilor de-a lungul a milioane de ani, transformări necesare adaptării la diverse condiții. În al doilea rând, ar fi însemnat că, pe măsură ce indivizii bătrâni deveneau din ce în ce mai mulți, în timp, nu ar mai fi existat suficient loc pentru noile generații. În al treilea rând, crearea unei ființe nemuritoare ar prezenta o serie de probleme biologice complicate. Așadar, moartea este necesară.

Dacă ar fi să analizăm principalele cauze ale morții, din statisticile pe care ni le furnizează autorul (p. 20), aflăm că – la nivel global – pe primul loc se află

bolile infecțioase și parazitare, urmate de boli circulatorii (atac cerebral, infarct), cancer, moarte survenită la naștere, boli pulmonare cronice, cauze externe (accidente, sinucideri), malnutriție, moartea mamei din cauza sarcinii sau a nașterii, boli psihice. Dar printre cauze putem aminti și dezastrelor naturale sau războaiele.

Moartea este un lucru cutremurător pentru om. Oricine își dorește să trăiască o viață cât se poate de lungă. Conform autorului, cea mai longevivă persoană a fost Jeanne Calment, care a trăit în orașul Arles și a murit pe 4 august 1997 la vârsta de 122 de ani, vârstă dovedită cu un certificat de naștere emis în 21 februarie 1876 (p. 97). Dar noi? Ne-ar plăcea să înșelăm moartea? Omul și-a dorit dintotdeauna să trăiască cât de mult. Pe lângă asta își dorește să păstreze o minte ageră într-un corp sănătos, lucru care, în unele cazuri, la vârstele înaintate pare oarecum dificil.

În partea a doua a *Enciclopediei* autorul se ocupă de corpul omenesc după moarte. Dacă moartea e un proces, din punct de vedere biologic o definiție exactă a morții este dificil de dat. Din momentul încetării bătăilor inimii și al stopării respirației, începe procesul morții, care se finalizează la scurt timp. Moartea celulelor nervoase și edematierea creierului are loc numai în câteva minute. Persoana dispare, lăsând în urmă organe, printre care inima și rinichii, care trăiesc în continuare, în cazul că sunt alimentate cu sânge de la o ființă vie (p. 129).

Dacă e să analizăm ce se întâmplă cu corpul după moarte, acest lucru depinde de la o civilizație la alta. În general, corpul se înmormântează sau se incinerează (p. 144-147). Au fost întâlnite cazuri când corpurile au fost înghețate sau conservate în mod natural. Cazurile în care cadavrele sunt înghețate accidental și rămân astfel sunt rare și, probabil, că survin ocazional în regiunile muntoase și în cele polare. Potrivit unor estimări, precum sub gheața arctică se găsesc înghețați mii de mamuți, probabil că se află și cadavre umane care ar trebui exhumate și studiate (p. 225).

În partea a treia a cărții se face referire la utilizarea și abuzarea cadavrelor. Dacă cineva moare în spital, se face autopsia. Rudele sunt îndurerate și poate dura până să-și dea acordul sau pot chiar să refuze acest lucru. Este posibil ca familia să realizeze mai puțin necesitatea acestei proceduri, fiind preocupată de teama unei posibile desfigurări a cadavrului sau să ridice obiecții de natură religioasă (p. 243-244).

În antichitate sau la popoarele primitive, uneori cadavrele erau folosite pentru preziceri. În Roma antică, această practică avea o importanță deosebită. Un animal era sacrificat, iar măruntaiele sale examinate cu multă atenție de către experți, care dădeau verdicte și predicții în funcție de ceea ce descopereau.

Un fapt menționat de autor este că au existat cazuri când cadavrele au fost deshumate de către hoții de cadavre. Aceștia le vindeau unor anatomiciști la prețuri destul de mari. Dacă hoții erau prinși, urmau demonstrații violente din partea poporului. Se propusese ca fiecare deshumător să fie „atașat unui cadavru și

plimbat pe străzi până când ambele corpuri erau amestecate în procesul de putrefacție” (p. 259).

Transplanturile de organe și țesuturi de la o persoană la alta a devenit posibil abia relativ curând. Cadavrele recente au ajuns să fie o sursă de țesuturi și organe vii. Acestea sunt folosite în beneficiul persoanelor bolnave, salvând multe vieți omenești.

Partea a patra tratează poate una dintre cele mai controversate chestiuni în diferitele religii: *Viața de apoi*. Moartea a devenit un subiect abordat în poezii și în cărți. Atitudinile însă variază foarte mult. Probabil cea mai înțeleaptă dintre ele este că ne temem de moarte fiindcă este un „tărâm” necunoscut nouă. Majoritatea oamenilor se agață de viață, indiferent cât de neplăcută ar fi aceasta. Ceea ce urmează „dincolo” este un mister. Diferitele religii au felurite descrieri despre „viața” de după viață. Referitor la aspectele spirituale ale morții umane în diverse religii, autorul trece în revistă câteva dintre ele (p. 359-364).

Astfel, creștinismul afirmă că ființele umane au renunțat la nemurire din momentul în care Adam și Eva au abuzat de libertățile de care se bucurau în Rai. Dacă luăm în considerare Învierea și Judecata de Apoi, se consideră că într-o zi Dumnezeu va învia morții, după care se va stabili cine ajunge în Rai și cine în Iad. În doctrina catolică întâlnim *Purgatoriul*, adică locul unde sufletele suferă o vreme înainte de a-l vedea pe Dumnezeu, locul unde *se purifică*, pentru ca apoi să meargă în Rai.

Zoroastrismul, religia antică a Iranului, supraviețuiește în India ca religie a parților. Aceștia cred că, după moarte, trebuie traversat un pod care este larg pentru cei fără de păcate, dar atât de îngust pentru cei păcătoși, încât ei cad de pe el direct în Iad.

Religia iudaică apreciază că sufletul, după moarte, petrece aproximativ un an într-o stare intermediară, numită uneori „sânul lui Avram”, timp în care își vizitează corpul și locurile familiare.

În privința musulmanilor, ei rezervă celor drepiți un loc în Grădina Plăcerilor (care avea în descrierea inițială caracteristici tipice gusturilor masculine), iar necredincioșii ajung în Iad, unde li se toarnă apă fiartă în cap. De asemenea, martirii Islamului – cei care au murit într-un război sfânt sau au fost alungați din propriile case – beneficiază de o iertare imediată, intrând automat în Grădina Plăcerilor.

Hindușii cred în existența unei vieți de apoi, sufletul reîncarnându-se din nou și din nou în alte corpuri. Eliberarea din acest ciclu se face în momentul în care se descoperă că spiritul individual (Atman) devine una cu spiritul universal (Brahman). Abia atunci, individul este eliberat de ciclul etern al nașterii și renașterii.

În cele patru părți ale cărții sunt comunicate o serie de povestiri fascinante din mitologie și istorie, referitoare la diferite obiceiuri privind moartea și sufletul după moarte în diferitele tradiții.

Cedric Mims, profesor de microbiologie la Londra, printr-o structură adecvată și într-un limbaj accesibil, oferă în această lucrare informațiile pe care am dori să le aflăm în privința morții.

Pornind de la cele mai frecvente cauze ale morții, urmate de moduri de conservare a cadavrelor, incluzând modalitățile de conservare a cadavrelor sau modurile de mumificare folosite din Egiptul Antic până în prezent, cartea prezintă în final și aspectele spirituale ale morții umane din diferite perspective religioase, precum și demersurile de comunicare dintre cei plecați în lumea de dincolo și noi.

Encilopedia morții este o carte de excepție, scrisă într-un stil exact și pătrunzător, care ne ajută să privim cu mai multă detașare și înțelegere momentul terminus al existenței fiecăruia dintre noi.

BEKE Csaba

Domnișoară în costum de carnaval
(acum o jumătate de secol)

Izvorul Minunilor
(Stâna de Vale, 1985)

ISSN-1221-5716